मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे स्थळप्रत.
अनुक्रम २०७०३५ वि: ...
क्रमांक ... नों: दि: ...

सकलसंतशिरोमणी

REFBK 0009421
REFBK-0009421

श्रीज्ञानेश्वर महाराज

२४६३५ ३.६५
९४२८. १६/३/५८

प्र स्ता व ना

वाचे बरवें कवित्व । कवित्वीं बरवें रसिकत्व ॥
रसिकत्वीं परतत्व । स्पर्श जैसा ॥ ३४७ ॥
॥ श्रीज्ञानेश्वरी अ. १८ ॥

माझे स्नेही ह. भ. प. बन्सीलाल हे वारकऱ्यांना प्रिय असलेले लहान लहान सहा ग्रंथ एकत्र छापीत आहेत. वास्तविक यांपैकीं प्रत्येक ग्रंथ हा एक एक चिद्‌रत्नच आहे. त्यांना माझ्या शब्दांच्या उटण्यांनीं घांसून हीं रत्नें बाजारांत मांडलीं तरच तीं चमकतील असें नाहीं; म्हणून या ग्रंथास प्रस्तावनेची खरोखर गरज नाहीं. परंतु मित्राचे शब्द मोडणें जीवावर येतें म्हणूनच खालील चार शब्द लिहीत आहें.

मानवी जीवन सुखकर करण्याचे प्रयत्न नित्यश: नवीन नवीन होतच आहेत. हल्लीं त्या प्रयत्नास बाह्य सुखसाधनें सुधारणें,त्यांची विपुलता निष्पन्न करणें हें रूप प्राप्त झालेलें आहे. सुखाचीं बाह्य साधनें विपुल झालीं तरीसुद्धां त्या बाह्य साधनांचा उपयोग करून आपणांस सुख लावून घेणें यांस एक प्रकारच्या मनोरचनेची आवश्यकता आहे. आमच्याकडील संत व उपनिषद् द्रष्टे ऋषि हे तर सुखाचा निर्झर आपल्या हृदयांतच आहे असें अट्टाहासानें प्रतिपादित आहेत. तें जरी आपणांस अनुभवास न आल्यामुळें मान्य करणें जड होत असेल तर असलेल्या सुखसाधनांचा उपयोग करून वर म्हटल्याप्रमाणें तें सुख स्वत:स लावून घेण्यास एका विशिष्ट प्रकारच्या मनाच्या स्थितीची आवश्यकता आहे. ही गोष्ट सर्वमान्य होण्यासारखी आहे. ती मनाची अचल स्थिति करून देण्याचें हे ग्रंथ सोपें व सुलभ साधन आहे.

या ग्रंथांत 'असोनि संसारीं' सुखाची खटपट करणाराविषयीं-पासून तों थेट 'जीवन्मुक्त' या कोटीपर्यंत सर्व वेगवेगळ्या अधिकाराच्या लोकांना शांती, समाधान, अत्यानंद आणून देणारे लहान लहान ग्रंथ गोंवलेले आहेत. हे सर्व ग्रंथ असे आहेत कीं, प्रत्येकानें मुखोद्‍गत करून आपली वाणी अलंकृत करून नेहमीं आपल्याशीं यांतील सुभाषितें गुणगुणत रहावीं. यानें खात्रीनें मनास शांती मिळेल यांत शंकाच नाहीं.

ह्या ग्रंथांची योग्यता काय आहे हें ज्यांनीं त्यांच्याशीं समरस होऊन त्यांतील प्रमेयांचा अनुभव घेतला त्यांच्या शब्दांत खालीं देतों

श्री अनुभवामृत— तैसाचि अनुभवामृत ॥ सिद्धपीठ केले भाव ॥ दाऊनि मनोहर राणीव । अनुभवी जाणती ॥

॥ श्रीनामदेव अभंग १०१५ ॥

श्रीचांगदेवपासष्टि— वाचिलिया अर्थ आणितां मानसीं । पाविजे अनायासीं परमतत्त्वा ॥ १ ॥

॥ श्रीनिळोबा अभंग १५५६ ॥

हरिपाठ— हरिपाठ कीर्ति मुखें जरी गाय ॥ पवित्रचि होय देह त्याचा ॥ १ ॥

॥ श्रीज्ञानदेवकृत हरिपाठ अभंग १८ वा. ॥

चिरंजीव पद— चिरंजीव पद पावावयासी ॥ अधिकार कैसा साधकासी ॥ किंचित् बोलेन निश्चयेसी । कळावयासी साधका ॥१॥

॥ श्रीएकनाथकृत चिरंजीव पद ओवी ॥ १ ॥

श्रीविष्णुसहस्रनाम— नामाचिया सहस्रवरी । नावा इया अवधारीं ॥ सजूनियां संसारीं । तारु जाहलों ॥ ९० ॥

॥ श्रीज्ञानेश्वरी अ. १२. ॥

श्रीमद्भगवद्गीता— म्हणोनि जाणतया सवा । गीताचि येकी सेवा । काय कराल आघवां । शास्त्रीं येरीं ।। १६९५ ।।
।। श्रीज्ञानेश्वरी अ. १८ ।।

ग्रंथाची छपाई उत्तम आहे व किंमतहि बेताची आहे. आमच्या स्नेह्याच्या इच्छेप्रमाणें श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांच्या कृपेनें हें ग्रंथ सर्वांचें जीवन होवोत.

पुण्यपत्तन,
आश्विन व।। ११
शके १८५७.

शंकर वामन दांडेकर.

द्वितीय आवृत्तीची प्रस्तावना.

आमचे स्नेही ह. भ. प. बन्सीलाल रामसुक कर्वे यांनीं काढलेली 'वारकरी जीवन' या पुस्तकाची प्रथमावृत्ति संपून दुसरी काढण्याचा आज सुयोग येत आहे. कै. गु. जोगमहाराजांनीं स्थापन केलेल्या आळंदी येथील वारकरी शिक्षण संस्थेवर ह. भ. प. बन्सीलालजी यांचें इतकें प्रेम आहे, कीं त्यांनीं पहिल्या आवृत्तीच्या छपाईनंतर बहुतेक सर्व प्रती संस्थेच्या हवालीं केल्या; हेतु हा कीं, संस्थेनें त्यांची विक्री करून तें उत्पन्न घ्यावें. ती आवृत्ती संपल्यावर तर त्यांनीं आपल्या सर्व हक्कांसह 'वारकरी जीवन' विना मोबदला संस्थेस दिलें. संस्था त्यांच्या या उपकाराबद्दल त्यांची सदैव ऋणी आहे.

ही प्रत थोडक्या अवकाशांत प्रसिद्ध करण्यास आम्हांस श्री. य. गो. जोशी व मङ्गल साहित्य छापखान्याचे मालक श्री. अमरेन्द्र गाडगीळ यांनीं जें साहाय्य केलें त्याबद्दल त्यांचे आम्ही आभारीं आहोंत.

श्रीक्षेत्र आळंदी.
का. व. ११
शके १८७१.

शं. वा. दांडेकर.

या ग्रंथांत 'असोनि संसारीं' सुखाची खटपट करणाराविषयीं-पासून तों थेट 'जीवन्मुक्त' या कोटीपर्यंत सर्व वेगवेगळ्या अधिकाराच्या लोकांना शांती, समाधान, अत्यानंद आणून देणारे लहान लहान ग्रंथ गोंवलेले आहेत. हे सर्व ग्रंथ असे आहेत कीं, प्रत्येकानें मुखोद्गत करून आपली वाणी अलंकृत करून नेहमीं आपल्याशीं यांतील सुभाषितें गुणगुणत रहावीं. यानें खात्रीनें मनास शांती मिळेल यांत शंकाच नाहीं.

ह्या ग्रंथांची योग्यता काय आहे हें ज्यांनीं त्यांच्याशीं समरस होऊन त्यांतील प्रमेयांचा अनुभव घेतला त्यांच्या शब्दांत खाली देतों

श्री अनुभवामृत— तैसाचि अनुभवामृत ।। सिद्धपीठ केले भाव ।। दाऊनि मनोहर राणीव । अनुभवी जाणती ।।

।। श्रीनामदेव अभंग १०१५ ।।

श्रीचांगदेवपासष्टि— वाचिलिया अर्थ आणितां मानसीं । पाविजे अनायासीं परमतत्त्वा ।। १ ।।

।। श्रीनिळोबा अभंग १५५६ ।।

हरिपाठ— हरिपाठ कीर्ति मुखें जरी गाय ।। पवित्रचि होय देह त्याचा ।। १ ।।

।। श्रीज्ञानदेवकृत हरिपाठ अभंग १८ वा. ।।

चिरंजीव पद— चिरंजीव पद पावावयासी ।। अधिकार कैसा साधकासी ।। किंचित् बोलेन निश्चयेसीं । कळावयासी साधका ।।१।।

।। श्रीएकनाथकृत चिरंजीव पद ओवी ।। १ ।।

श्रीविष्णुसहस्रनाम— नामाचिया सहस्रवरी । नावा इया अवधारीं ।। सजूनियां संसारीं । तारु जाहलों ।। ९० ।।

।। श्रीज्ञानेश्वरी अ. १२. ।।

श्रीमद्भगवद्गीता— म्हणोनि जाणतया सवा । गीताचि येकी सेवा । काय कराल आघवां । शास्त्रीं येरीं ।। १६९५ ।।

।। श्रीज्ञानेश्वरी अ. १८ ।।

ग्रंथाची छपाई उत्तम आहे व किमतहि बेताची आहे. आमच्या स्नेह्याच्या इच्छेप्रमाणें श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांच्या कृपेनें हें ग्रंथ सर्वांचें जीवन होवोत.

पुण्यपत्तन,
आश्विन व।। ११
शके १८५७.

शंकर वामन दांडेकर.

द्वितीय आवृत्तीची प्रस्तावना.

आमचे स्नेही ह. भ. प. बन्सीलाल रामसुक कर्वे यांनीं काढलेली 'वारकरी जीवन' या पुस्तकाची प्रथमावृत्ति संपून दुसरी काढण्याचा आज सुयोग येत आहे. कै. गु. जोगमहाराजांनीं स्थापन केलेल्या आळंदी येथील वारकरी शिक्षण संस्थेवर ह. भ. प. बन्सीलालजी यांचें इतकें प्रेम आहे, कीं त्यांनीं पहिल्या आवृत्तीच्या छपाईनंतर बहुतेक सर्व प्रती संस्थेच्या हवालीं केल्या; हेतु हा कीं, संस्थेनें त्यांची विक्री करून तें उत्पन्न घ्यावें. ती आवृत्ती संपल्यावर तर त्यांनीं आपल्या सर्व हक्कांसह 'वारकरी जीवन' विना मोबदला संस्थेस दिलें. संस्था त्यांच्या या उपकाराबद्दल त्यांची सदैव ऋणी आहे.

ही प्रत थोडक्या अवकाशांत प्रसिद्ध करण्यास आम्हांस श्री. य. गो. जोशी व मङ्गल साहित्य छापखान्याचे मालक श्री. अमरेन्द्र गाडगीळ यांनीं जें साहाय्य केलें त्याबद्दल त्यांचे आम्ही आभारीं आहोंत.

श्रीक्षेत्र आळंदी.
का. व. ११
शके १८७१.

शं. वा. दांडेकर.

तिसऱ्या आवृत्तीचे दोन शब्द.

श्रीहरिकृपेनें 'वारकरी जीवन' या ग्रंथाची तिसरी आवृत्ती प्रकाशित होत आहे. या आवृत्तींत पूर्वीपेक्षां अनुभवामृताच्या कठिण शब्दार्थांचा कोश व श्रीएकनाथ महाराजकृत हरिपाठ व आनंदलहरी हे ग्रंथ वाढवून हा ग्रंथ सर्वोत्कृष्ट व सुशोभित उत्तम कागदावर चांगला छापून प्रसिद्ध केला आहे. किमत पूर्वींचीच ठेविली आहे. तरी सर्वांनीं घेण्याची कृपा करावी.

कार्तिक व॥ ११
१८७९

ब. रा. कर्वा.

स्वानंद सुखनिवासी श्रीगुरुमहाराज

ह. भ. प. विष्णुबोवा जोग

जन्म

भाद्रपद व॥ १ शके १७८९

प्रयाण

माघ व॥ १ शके १८४१

यांस परमादरानें व कृतज्ञतेनें ही ग्रंथमालिका अर्पण करितां

२ ७३५

श्रीअनुभवामृत

प्रकरण पहिले.

८४.२१.

यदक्षरमनाख्येयमानंदमजकेवलं ॥
श्रीमन्निवृत्तिनाथेति ख्यातं दैवतमाश्रये ॥१॥
गुरुरित्याख्यया लोके साक्षाद्विद्या हि शांकरी ॥
जयत्याज्ञा नमस्तस्यै दयाद्रायै निरंतरम् ॥२॥
सार्धं केन च कस्यार्धं शिवयोः समरूपिणोः ॥
ज्ञातुं न शक्यते लग्नमिति द्वैतच्छलान्मुहुः ॥३॥
अद्वैतमात्मनस्तत्त्वं दर्शयंतौ मिथस्तराम् ॥
तौ वंदे जगतामाद्यौ तयोस्तत्त्वाभिपत्तये ॥४॥
मूलायाग्राय मध्याय मूलमध्याग्रमूर्तये ॥
क्षीणाग्रमूलमध्याय नमः पूर्णाय शंभवे ॥५॥
ऐशीं हीं निरुपाधिकें । जगाचीं जिये जनकें ॥
तियें वंदिलीं मियां मूळिकें। देवोदेवी ॥१॥
जो प्रीयुचि प्राणेश्वरी । उलथे आवडीचिये सरोभरी ॥
चारुस्थळीं एकाहारी । एकाआंगाची ॥२॥
आवडीचेनि वेगें । एकएकातें गिळिती आंगें ॥
कीं द्वैताचेनि पांगें । उगळितें आहाति ॥३॥
जी एकाचि नव्हे एकसरे । दोघा दोपण नाहीं पुरे ।
काय नेणो साकारे । स्वरूपें जिये ॥४॥

केशी स्वसुखाची अळुकी । जे दोनीपण मिळूनि एकी॥
नेदेतीच कवतुकी । एकपण फुटो ॥ ५ ॥
हा ठावोवरी वियोगभेडे । जे बाळ जगायेवढे ॥
वियाली परी न मोडे । दोघुलेपण ॥ ६ ॥
आपुलिये अंगीं संसारा । देखिलिया चराचरा ॥
परी नेदितीच तिसरा । झोंक लागों ॥७॥
जया एके सत्तेचें बैसणें । दोघां एका प्रकाशाचें लेणें॥
जे अनादी एकपणें । नांदती दोघे ॥ ८ ॥
भेदु लाजोनि आवडी । एकरसीं देत बुडी ॥
जो भोगणया थाव काढी । द्वैताचा जेथें ॥९॥
जेणें देवें संपूर्ण देवी । जियेवीण कांहीना तो गोसावी॥
किंबहुना एकोपजीवी । एकएकाचीं ॥१०॥
कैसा मेळु आला गोडिये । दोघ न माती जगीं इये ॥
कीं परमाणूहि माजी उवाये । मांडिली आहाती॥११॥
जिहीं एकएकावीण । न कीजे तृणाचेंही निर्माण ॥
जिये दोघे जीवप्राण । जिया दोघा ॥१२॥
घरवाते मोटकीं दोघे । जैं गोसावी सेजे रिघे ॥
तैं दंपत्यपणें जागे । स्वामिणी जे ॥१३॥
जया दोघांमाजी एकादे । विपाये उमजले होय निदे॥
तरी घरवात गिळुनी नुसधे । कांहींना करी ॥१४॥
हीं आंगांचीं आटणी । गिवसित आहाती एकपणीं॥
भेदाचिया वाहणी । आधाधी जिये ॥१५॥

विषो एकमेकांची जिये । जिये एकमेकांची विषयीं इयें।
जिहीं दोघी सुखिये । जिये दोघे ॥१६ ॥
स्त्रीपुरुषनामभेदे । शिवपण एकलें नांदे ॥
जग सगळें अधाधें । पणें जिहीं ॥१७॥
दो दांडी एक श्रुति । दोहीं फुलीं एक दृति ॥
दोहीं दिवीं दीप्ति । एकीची जेवीं ॥१८॥
दो ओठीं एकी गोष्टी । दो डोळां एकी दृष्टी ॥
तेवीं दोघीं जिहीं सृष्टी । एकीचि जे ॥१९ ॥
दाऊनि दोनीपण । एकरसाचें आरोगण ॥
करीत आहे मेहूण । अनादि जे ॥२०॥
जे स्वामीचिया सत्ता । वीण असो नेणें प्रतिव्रता ॥
जियेविण सर्वकर्ता । कांहीं ना जो ॥२१॥
ते का भातारांचें दिसणें । भातारूचि जियेचें असणें ॥
नेणिजती दोघेजणें । निवडूं जिये ॥२२॥
गोडी आणि गुळु । कापूर आणि परिमळू ॥
निवडुं जातां पांगळु । निवाडु होय ॥२३॥
समग्र दीप्ती घेतां । जेवी दीपचि ये हाता ॥
तेवीं जियेचिया तत्वता । शिवूचि लाभे ॥२४॥
जैशी सूर्य मिरवे प्रभा । प्रभे सूर्यत्वचि गाभा ॥
तैशी भेद गिळित शोभा । एकचिजे ॥२५॥
कां बिंब प्रतिबिंबा द्योतक । प्रतिबिंब बिंबा अनुमापक।
तैसें द्वैतामिसें एक । बरवत असे ॥२६॥

सर्व शून्याचा निष्कर्षु । जिया वाइला केला पुरुषु ॥
जेणें दादुलन सत्ता विशेषु । शक्ति जाली ॥२७॥
जिये प्राणेश्वरीवीण । शीवींहि शीवपण ॥
थारो न शके ते आपण । शीवे घडली ॥२८॥
ऐश्वर्येंशी ईश्वरा । जियेचे अंग संसारा ॥
आपण होउनी उभारा । आपणचि जे ॥२९ ॥
पतीचेनि अरूपपणें । लाजोनि अंगाचें मिरवणें ॥
केलें जगायेवढे लेणें । नामरूपाचें ॥३०॥
ऐक्याचाही दुकाळा । बहुपणाचा सोहळा ॥
जिये सदैवेचिया लीळा । दाखविला ॥३१॥
आंगाचिया आटणिया । कांतुउवाया आणिला जिया॥
स्वसंकोचें प्रिया । रुढविली जेणें ॥३२॥
जियेतें पहावयाचिया लोभा ।घढे दृष्टत्वाचिया क्षोभा॥
जयेतें न देखतुचि उभा । आंगचि सांडी ॥३३॥
कांतेचिया भिडा । अथला होये जगायेवढा ॥
अंगाविला उघडा । जियेवीण ॥३४॥
जो हा ठाव मंदरूपें।उवाइलेपणें हारपे ।
तो जाला जियेचेनि पडपे।विश्वरूप ॥३५॥
जिया चेवविला शीवु।वेद्याचे वोणे बहु ॥
वाढीतेणेशी जेउ।घाला जो ॥३६॥
निदेलेनि भातारें।जे विये चराचरें ॥
[illegible]येचा विसांवला नुरे।आंबुलेपणही ॥३७॥

जंव कांत लपो बैसे । तंव नेणिजे जियोद्देशे ॥
जिये दोघे आरिसे । जिया दोघां ॥३८॥
जियेचेनि अंगलगें । आनंद आपणा आरोगूं लागे ॥
सर्वभोक्तृत्वही नेघे । जियेवीण कांहीं ॥३९॥
जया प्रियेचें जें अंग । जो प्रियु जियेचें चांग ॥
कालवूनि दोन्ही भाग । जेवित आहाति ॥४०॥
जैशी कां समीरेसकट गाति । कां सोनियासकट कांती॥
तैशी शीवेंसि शक्ति । अवघीच जे ॥४१॥
कां कस्तूरीसकट परिमळु । कां उष्मेसकट अनळु ॥
तैसा शक्तीशी केवळु । श्रीशीवूचि जो ॥४२॥
राती आणि दीवो । पातली सूर्याचा ठावो ॥
तैसे आपुलिया साची वावो । दोघे जिये ॥४३॥
किंबहुना तिये । प्रणवाक्षरी विरूढतिये ॥
दशेचीही वैरीये । शीवशक्ति ॥४४॥
हे असो नामरूपाचा भेदशिरा।गिळित एकार्थाचा उजिरा
नमो तया शिववोहरा । ज्ञानदेवो म्हणें ॥४५॥
जयाच्या रूपानिर्धारी । गेली परेसी वैखरी ॥
सिंधूशीं प्रलयनीरीं । गंगा जैसी ॥४६॥
जया दोघांच्या आलिंगनीं । विरोनी गेलीं दोनी ॥
वधीयाचि रजनी । दिठीच जे ॥४७॥
वायू चळबळेशी । जिराला व्योमोचिये कुशी ॥
अटला प्रळयप्रकाशी । सप्रभभानु ॥४८॥

तेवीं निहाळिता ययातें । गेले पाहणेनशी पाहतें ।।
पुढती घरौतें वरौतें । वंदिली तिये ।।४९।।
जयाच्या वाहणी । वेदकु वेद्यांचें पाणी ।।
न पिये पण सांडणी । आंगाचीही करी ।।५०।।
तेथ मी नमस्कारा । लागी हो दुसरा ।।
तरी लिंगभेद पऱ्हा । जोडू जावो ।।५१।।
परी सोनेनसी दुजे । नव्हतु लेणे सोना भजे ।।
हें नमन करणें माझें । तेसें आहे ।।५२।।
सांगता वाचेतें वाचा । ठावो वाच्य वाचकाचा ।।
पडता काय भेदाचा । विटाळु होये ।।५३।।
सिंधु आणि गंगेची मिळणी । स्त्रीपुरुष नामाची मिरवणी
दिसतसे तरी काय पाणी । द्वैत होईल ।।५४।।
पाहेपा भास्य भासकता । आपुला ठांई दाविता ।।
एकपण काय सविता । मोडीतसे ।।५५।।
चांदाचिया दोंदावरी । होता चांदणियाची विखुरी ।।
काय उणे दीप्तीवरी । गिवसोपा दीपु ।।५६।।
मोतियाची कीळ । होय मोतियावरी पांगुळ ।।
अगळे निर्मळ । रूपा ये कीं ।।५७।।
मात्राचिया त्रिपुटिया । प्रणवू काय केला चिरटिया ।।
कीं णकार ती रेघटीया । भेदवला काई ।।५८।।
सहो ऐक्याचें मुद्दल न ढळे । आणि साजिरेपणाचा लाभ
हे।। तरी स्वतरंगाची मुकुळें । तुरंबु कां पाणी ।।५९।।

म्हणोनि भूतेशुभवानी । वंदिलीं न करोनी सिनानीं ॥
मी निघालों नमनीं । तें हे ऐसें ॥६०॥
दर्पणाचेनि त्यागें । प्रतिबिंब बिंबीं रिगे ॥
कां बुडी दीजे तरंगे । वायूचा ठेला ॥६१॥
नातरी नीद जातखेवो । पावे आपुला ठावो ॥
तैशी बुद्धित्यागें देवीदेवो । वंदिली मिया ॥६२॥
सांडूनि मीठपणाचा लोभु । मिठें सिंधुत्वाचा घेतला लाभु
तेवी अहं देउनि मी शंभु शांभवी जालों ॥६३॥
शिवशक्ति समावेशें । नमन केलें म्या ऐसें ॥
रंभागर्भ आकाशें । रिघाला जैसा ॥६४॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते शिवशक्ति-
समावेशनमनंनाम प्रथमं प्रकर्ण संपूर्ण ।

प्रकरण दुसरें.

आतां उपायवनवसंतु । जो आज्ञेचा आहेवतंतु ।
अमूर्तचि परी मूर्तु । कारुण्याचा ॥१॥
मोडोनी मायाकुंजरू । मुक्तमोतियांचा वोगरु ॥
जेवविता सद्गुरु । निवृत्ति वंदु ॥२॥

अविद्येचि आडवे । भुंजीत जीवपणाचे भवे ॥
तया चैतन्याचे धांवे । कारुण्ये जो कीं ॥३॥
जयाचेनि अपांगपाते बद्ध मोक्षपणीं आते ॥
भेटे जाणतया जाणते । जयापाशीं ॥४॥
कैवल्यकनकाचिया दाना।जो न कडसी थोरसाना॥
द्रष्टयाचिया दर्शना । पाढाउ जो ॥५॥
सामर्थ्याचेनि बिके । जो शिवाचेंही गुरुत्व जिंके॥
आत्मा आत्मसुख देखे । आरसा जिये ॥६॥
बोधचंद्राचिया कळा । विखुरल्या एकवळा ॥
कृपापुनीव लीळा । करी जयाची ॥७॥
जो भेटलियाचि सवे । पुरति उपायाचे धांवे ॥
प्रवृत्तिगंगा स्थिरावे । सागरीं जिये ॥८॥
जयाचेनि अनवसरे । द्रष्टा ले दृश्याचे मोहिरे ॥
जो भेटतखेव सरे । बहुरुपाचि हे ॥९॥
अविद्येचे काळवखे । कीं स्वबोधसुदिनीं फांके॥
सीतले प्रसादार्के । जयाचेनि ॥१०॥
जयाचेनि कृपासलिलें।जीवू हा ठाववरी पाखाळे॥
जें शीवपणही बोविळे । अंगी न लवी ॥११॥
राखो जाता शिष्याते । गुरुपणही धाडिले थिते ॥
तरी गुरुगौरव जयाते । सांडिचिना ॥१२॥
एकपण नव्हे सुसास।म्हणूनि गुरुशिष्याचे करुनि मिस
है॰ ऱ्णेचि आपली वास । पाहतचि असे ॥१३॥

जयाचेनि कृपातुषारे। परतले अविद्येचे मोहिरे ॥
परिणमे अपारे। बोधामृते ॥१४॥
वेद्या देतां मिठी। वेदकूही सुये पोटी ॥
तऱ्ही नव्हेचि उशिटी। दिठी जयाची ॥१५॥
जयाचेनि सावाये। जीवू ब्रम्हउपर लाहे ॥
ब्रम्ह तृणातळी जाये। उदासे जेणे ॥१६॥
उपास्तिवरीराबतिया। उपायफळी येती मोडूनिया ॥
वरिवंडिले जयाचिया। अनुज्ञा का ॥१७॥
जयाचा दिठिवा वसंतु। जंव न रिघे निगमवनाआंतु
तंव आपुलिये फळीं हातु। न घेपती ही ॥१८॥
पुढें दृष्टीचेनि अलगे। खोची की निवटे मागें ॥
येवढे या जैता निघे। आपणपे जो ॥१९॥
लघुत्वाचोनि मुद्ले। बैसला गुरुत्वाचे सेले॥
नासूनि नाथिले। सदैव जो ॥२०॥
नाहीं ते जळी बुडिजे। तै घनवटे जेणे तरिजे ॥
जेणें तरिलियाहि नुरिजे। कवणी ठायी ॥२१॥
आकाश हें सावेव। न बंधे आकाशाची हाव ॥
ऐसे कोणीएक भरीव। आकाश जो ॥२२॥
चंद्रादि सुशीतळे। घडली जयाचेनि मेळे ॥
सूर्य जयाचेनि उजाळे। कडवसेनी ॥२३॥
जीवपणाचोनि त्रासे। यात्रया आपुलिये दशे ॥
शिवही मुहूर्त पुसे। जया जोशियातें ॥२४॥

चांदिणे स्वप्रकाशाचे । लेइला द्वैतदुणीचें ॥
तऱ्हीं उघडेपण नवचे । चांदाचें जया ॥२५॥
जो उवड कीं न दिसे । प्रकाश कीं न प्रकाशे ॥
असतेपणेचि नसे । कव्हणीकडे ॥२६॥
आतां जो तो इहीं शद्बीं।के मिळवू अनुमानाची मांदी॥
हा प्रमाणाही वो नेदी । कोणाही मा ॥२७॥
जेथें शद्बाची लिही पुसे । तेणशीं चावळो बैसे ॥
दुजयाच्या रागी रुसे ॥ एकपणा जो ॥२८॥
प्रमाणाची परी सरे । तै प्रमेयेची आविष्करे ॥
नवल मेचु ये धुरे । नाहींपणाची ॥२९॥
कांहींवाही आळुमाळु । देखे येखादे वेळू ॥
तरी देखे तेही विटाळू । जया गांवीं ॥३०॥
तेथें नमने का बोले । केउती सुये पाउले ॥
आंगी लावूनि नाडिले । नावचि येणें ॥३१॥
नव्हे आत्मया आत्मप्रवृत्ति । वाढवितां के निवृत्ति॥
या नामाची वाय बुंथी । सांडीचिना ॥३२॥
निवर्त्य तंव नाहीं । मा निवर्तवी हा कांई ॥
तरी कैसा बैसे ठाई । निवृत्तिनामाच्या ॥३३॥
परी सूर्यासी अंधकारु । कै जाहला होता गोचरु॥
तरी वमारी हा डगरु आलाचि कीं ॥३४॥
तैसें लटिके येणें रूढे । जड येणें उजिवडे ॥
[illegible]ढे तेही घडे । याचिया मावा ॥३५॥

हां गा मायावशे दाविशी। ते माइक म्हणूनी वाळिशी
अमाइक तव नव्हशी । कवणाही विषयो ॥३६॥
शिव शिवा सद्‌गुरु । तुजला गूढा काय करुं ॥
एकाही निर्धारा धरु । देतासी कां ॥३७॥
नामे रुपें बहुवसे । उभारुनि पाडिली वोसे ॥
सत्तेचेनि अवेशें । तोपलासी ना ॥३८॥
जीवू घेतलिया उणें । चालो नेदिसी साजणें ॥
मृत्यु उरे स्वामीपणें । तेही नव्हे ॥३९॥
विशेषाचोनि नांवें । आत्मत्वही न साहवे ॥
किंबहुना नव्हे । कोण्हीच यया ॥४०॥
राती नुरेचि सूर्या । ना तरी लवण पाणिया ॥
नुरे जेवि चेइलिया । नीद जैशी ॥४१॥
कापुराचे थळीव । नुरेचि आगीची बरव ॥
नुरेचि रूप नांव । तैसे यया ॥४२॥
याच्या हाता पाया पडे । तव वंद्यत्वें पुढे न मंडे ॥
न पडेचि हा भिडे । भेदाचिये ॥४३॥
आपणाप्रति रवि । उदो न करी जेवी ॥
हा वंद्य नव्हे तेवी । वंदनासी ॥४४॥
कां समोरपण आपुलें । न लाहिजे कांहीं केलें ॥
तैसे वंद्यत्व घातलें । हिरोनी येणें ॥४५॥
आकाशाचा अरिसा । नुठी प्रतिबिंबाचा ठसा ॥
हा वंद्य नव्हे तैसा नमस्कारासि ॥४६॥

परी नव्हे तरीं न हो । हे वेखासी कां घेओ ॥
परी वंदीलयाही ठावो । उरो नेदी ॥४७॥
आंगौनि एकुणा झोलु । फेडिताचि तरि तो बाहिरिलु
कडु फिटे आतुलु । न फेडीतांचि ॥४८॥
नाना बिंबपणासरिसे । घेऊनि प्रतिबिंबनासे ॥
नेलें वंद्यत्व येणें तैसे । वंदितेनसी ॥४९॥
नाहीं रूपाची जेथें सोये । तेथें दृष्टीचें कांहींच नव्हे ॥
आम्हा फळले हे पाये । ऐशिया दशा ॥५०॥
गुणातेलाचिया सोइरिका । निर्वाहिली दीपकळिका ॥
ते कां होईल पुळिका । कापुराचिया ॥५१॥
तया दोहो परस्परे । होय ना जव मेल्हेरे ॥
तंव दोहींचेहीं सरे । सरिसेंचि ॥५२॥
तोवि देखेना मी ययाते । तंव गेले वंद्य वंदिते ॥
चेइलिया कांते । स्वप्नींचि जेवी ॥५३॥
किंबहुना इया भाषा । द्वैताचा जेथें उपखा ॥
फेडुनियां स्वसखा । श्रीगुरु वंदिला ॥५४॥
याच्या सख्याची नवाई । आंगीं एकपणा रुप नाहीं
आणि गुरुशिष्य दुवाळीही । पवाडु केला ॥५५॥
कैसा आपणा आपण । दोंवीण सोयरेपण ॥
हा याहूनि विलक्षण । नाहीं ना नोहे ॥५६॥
जंग अवघें पोटीं माये । गगनायेवढें होऊनि ठाये ॥
कीं तेचि निसी साहे । नाहींपणाची ॥५७॥

कां पूर्णते तरी आधारू । सिंधू जैसा दुर्भरू ॥
तैसा विरुद्धा पाहुणेरू । याच्या घरीं ॥५८॥
तेजा तमातें कांहीं । परस्परे निके नाहीं ॥
परी सूर्याच्या ठाईं । सूर्यचि असे ॥५९॥
एक म्हणता भेदें । ते कीं नानात्वें नांदे ॥
विरुद्धे आपणया विरुद्धे । होतील काई ॥६०॥
म्हणोनि शिष्य आणि गुरुनाथु।या दोही शब्दाचा अर्थु
श्रीगुरुचि परि होतु । दोहीं ठाईं ॥६१॥
कां सुवर्ण आणि लेणें । वसतें एके सुवर्णें ॥
वसते चंद्र चांदिणे । चंद्रीचि जेवी ॥६२॥
नाना कापूर आणि परिमळु । कापूरचि केवळु ॥
गोडी आणि गूळु । गूळचि जेवि ॥६३॥
तैसा गुरु शिष्य मिसे । हाचि एकु उल्हासे ॥
जरी कांहीं दिसे । दोनीपणें ॥६४॥
आरसा आणि मुखी । मी दिसे हे उखी ॥
हे आपुलिये ओळखी । जाणे मुख ॥६५॥
पहा पा निरंजनी निदेला । तो निर्विवाद एकला ॥
परी चेता चेववीता जाला । दोनी तोचि ॥६६॥
जे तोचि चेता तोचि चेववी।तेवी हाचि वुझे हा वुझावी
गुरुशिष्यत्व नांदवी । ऐसेन हा ॥६७॥
दर्पणेवीण डोळा । आपुले भेटीचा सोहळा ॥
भोगिता तरी लीळा । सांगतो हे ॥६८॥

एवं द्वैतासी उमसो । नेदी ऐक्याशी विसकुसो ॥
सोइरिकीचा अतिसो । पोखीतसे ॥६९॥
निवृत्ति जया नांव । निवृत्ति जया बरव ॥
जया निवृत्तिची राणीव । निवृत्तीची ॥७०॥
वांचोनि प्रवृत्तिविरोधें । कां निवृत्तीचेनि बोधे ॥
आणिजे तैसा वादे । निवृत्ति नव्हे ॥७१॥
आपणा देऊनि राती । दिवसा आणि उन्नति ॥
प्रवृत्ति वारी निवृत्ति । नव्हे तैसा ॥७२॥
ओपसरयाचें बळ । घेऊनि मिरवे कीळ ॥
तैसें रत्न नव्हे निखिळ । चक्रवर्ती हा ॥७३॥
गगनही सूनी पोटीं । जें चंद्राची पघळे पुष्टी ॥
तें चांदिणें तेणेंसी उठी । आंग जयाचे ॥७४॥
तैसे निवृत्तिपणासी कारण । हाचि आपणया आपण
घेयावया फूलचि झाले घ्राण । आपुली दृति ॥७५॥
दिठी मुखाचिये बरवे । पाठीकडूनि जैं पावे ॥
तैं आरसे धांडोळावे । लागती काई ॥७६॥
कीं राती हन गेलिया । दिवस हन पातलिया ॥
काय सूर्यपण सूर्या । होआवे लागे ॥७७॥
म्हणोनी बोध्य बोधोनी । घेपे प्रमाणें साधूनि ॥
ऐसा नव्हे भरवसेनी । गोसावी हा ॥७८॥
ऐसे करणयावीण । स्वयंभचि जे निवृत्तिपण ॥
तयाचे श्रीचरण । वंदिले ऐसे ॥७९॥

आतां ज्ञानदेवो म्हणे । श्रीगुरुप्रणामे येणें ॥
फेडिली वाचाऋणें । चौही वाचांची ॥८०॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते श्रीगुरुस्तव-नकथनंनाम द्वितीयप्रकर्ण संपूर्ण.

प्रकरण तिसरें.

ययाचोनि बोभाटे । आत्मयाची झोप लोटे ॥
पूर्ण तऱ्ही ऋण न फिटे । जे चेणेंचि नीदकीं ॥१॥
येऱ्हवी परादिका चौघी । जीव मोक्षाच्या उपेगी ॥
अविद्येसवे आंगीं । वेंचती कीर ॥२॥
देहासवे हात पाये । जाती मनासवे इंद्रियें॥
कां सूर्यासवे जाये । किरणजाळ ॥३॥
नातरी निद्रेचिये अवधी । स्वप्नें मरती आधीं ॥
तेवि अविद्येचे संबंधीं । अटती इया ॥४॥
मृतें लोहे होती । ते रसरूपें जिती ॥
जळोनि इंधनें येती । वन्हीदशे ॥५॥
लवण आंगे विरे । परि स्वादें जळीं उरे ॥
नीद मरोनि जागरें । जीइये नीदें ॥६॥
तेवि अविद्येसवे । चौघी वेचिती जीवे ॥
तत्वज्ञानाचोनि नांवें । उटतीच इया ॥७॥

हा तत्वज्ञानदिवा । मरोनी इही लावावा ॥
तरी हाही शीणलेवा । बोधरूपेंचि ॥८॥
येऊनि स्वप्न मेळवी । गेलिया आपणपां दावी ॥
दोन्ही दिठी नांदवी । नीद जैशी ॥९॥
जिति अविद्या ऐशी । अन्यथा बोधाते गिवशी ॥
तेचि यथाबोधेशी । निमाली उठी ॥१०॥
परी जिती ना मेली । अविद्या हे जाकळी ॥
बंधमोक्षी घाली । बांधोनियां ॥११॥
मोक्षचि बंधु होये । तरी मोक्ष शद्ब कां साहे ॥
अज्ञाना घरी त्राये । वाउगी यांची ॥१२॥
बागुलाचेंनि मरणें । तोषावें कीं बालपणें ॥
येरा तो नाहीं मा कोणे । मृत्यु मानावा ॥१३॥
घटाचे नाहींपण । फुटलेयाची नागवण ॥
मानितसे ते जाण । म्हणो ये कीं ॥१४॥
म्हणोनी बंधचि तंव वावो । मा मोक्षा के प्रसवो ॥
परी मरोनी केला ठावो । अविद्या तया ॥१५॥
आणि ज्ञान बंधु ऐसें । शिवसूत्राचेनि मिसे ॥
म्हणितले असे । सदाशिवे ॥१६॥
आणि वैकुंठीचेनिही सुजाणें । ज्ञानपाशीं सत्वगुणें ॥
बांधिजे हे निरोपण । बहु केलें ॥१७॥
परी शीवें कां श्रीवल्लभे । बोलिले येणेंचि लोभें ॥
मानू ते हे लाभे । न बोलतांही ॥१८॥

जें आत्मज्ञान निखिळ । तेंही घे ज्ञानाचें बळ ॥
तैं सूय चिंती सबळ । तैसें नोहे ॥१९॥
ज्ञाने श्लाघतू आहे । तैं ज्ञानपण धाडिले वाये ॥
दीप वांचोनिं दिवा लाहेतैं आंग भूललाचि कीं॥२०॥
आपणपे आपणापाशी । नेणतां देशोदेशी ॥
आपणापे गिवसी । हें कीरू होये ॥२१॥
परि वहुतां कां दिया । आपणापे आठवलिया ॥
म्हणे मी यया । कैसा रिझों ॥२२॥
तैसा ज्ञानरूप आत्मा । ज्ञानेंचि आपुली प्रमा ॥
करितसे सोहमा । ऐसा बंधु ॥२३॥
जें ज्ञान स्वयें वुडे । म्हणोनी भारी नावडे॥
ज्ञानें मोक्षु घडे । ते निमालेंनि ॥२४॥
म्हणोनी परादिका वाचा । तो शृंगारु चौ आंगाचा॥
एवं अविद्याजीवाचा । जीवत्वत्यागी ॥२५॥
आंगाचेनि इंधनें उदासु । उठोनि ज्ञानाग्नी प्रवेशु ॥
करी तेथें भस्मलेशू । बोधाचा उरे ॥२६॥
आंगीं लावलिया विभूति । ते परीमाणूही झडती ॥
परी पांडुरत्वें कांती । राहे जैशी ॥२७॥
जळीं जळा वेगळु । कापूर न दिसे अवडळु॥
परी होऊनि परिमळु । उरे जेवी ॥२८॥
ना वोहळलाआंगीं जैसे । पाणी पाणीपण नसे ॥
तऱ्ही वोल्हासाचेनि मिसें । आथीच ते ॥२९॥

तातरी माध्यान्हाकाळीं । छांया न दिसे वेगळी ॥
असे पायातळीं । रिगोनिया ॥३०॥
तैसें ग्रासूनि दुसरे । स्वरूपीं स्वरूपाकारे ॥
आपुलेपणे उरे । बोध जो का ॥३१॥
तें ऋणशेष वाचा इया । न फेडवे मरोनिया ॥
तें पाया पडोनि मियां । सोडविले ॥३२॥
म्हणोनि परा पश्यंति । मध्यमा हन भारती ॥
या निस्तरिलिया लागती । ज्ञानी अज्ञानीची॥३३॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते वाचाऋणमोचनं नाम तृतीयप्रकर्णं संपूर्ण ॥ शुभं भवतु ॥

प्रकरण चवथें.

--◇--

आतां अज्ञानाचेनि मारें । ज्ञान अभेदं वावरे ॥
नीद साधूनि जागरें । नांदिजे जेवि ॥१॥
कां दर्पणाचा निघाला । ऐक्यबोधू पहिला॥
मुख भोगी आपुला । आपणांचि ॥२॥
ज्ञान जियातिया परी । जगीं आत्म्यैक्य करी ॥
तें सुरिया खोचे सुरी । तैसें जाहलें ॥३॥

लावी आत ठाउनि कोपटातो साक्षी आपणया सकट
कां बांधलेया चोरट । मोटेमाजी ॥४॥
आगी पोतासाचेनि मिसे । आपणपे जाळिले जैसे ॥
ज्ञानाज्ञाननाशे । तैसें जाहलें ॥५॥
अज्ञानाचा टेका । नसतांही ज्ञान अधिका ॥
फाके जव उफका । आपुला पडे ॥६॥
वात दशाही ते निमालियां । येणें जे ये उवाया ॥
ते केवळ नाशावया । दीपाचे परी ॥७॥
उठणें कीं पडणें । कुचभाराचे कोण जाणे ॥
कां फाकणें कीं सुकणें । जाउळाचे ॥८॥
तरंगाचे रुपा येणें । तयाचि नांव निमणें ॥
कां विजेचे उदैजणें । तोचि अस्तु ॥९॥
तैसें पिऊनि अज्ञान । तंवतरी वाढे ज्ञान ॥
जंव आपुले निधन । निःशेष साधे ॥१०॥
जैसें कल्पांतीचे भरिते । स्थळां जळां दोहीते ॥
बुडविल्या अरौते । राहोचि नेणें ॥११॥
कीं विश्वाही वेगळ । वाढे जैं सूर्यमंडळ॥
तैं तेजतम निखिळ । तेंचि होये ॥१२॥
नाना नीद मारोनी । आपणपें हिरोनी ॥
जागणे ठाके होउनी । जागणेंचि ॥१३॥
तैसें अज्ञान अटोनिया । ज्ञान येते उवाया ॥
ज्ञानाज्ञान गिळोनिया । ज्ञानचि होये ॥१४॥

ते वेळीं पुनिवा भरे । ना आवसा सरे ॥
तें चंद्रचि उरे । सतरावी जैशी ॥१५॥
कां तेजांतरे नाटोपे । कोणे तमे न शिंपे ॥
ते उपमेचे ज्ञाउपे । सूर्यचि होय ॥१६॥
म्हणोनी ज्ञानें उजळे । कां अज्ञाने रुळे ॥
तैसें नव्हे निर्वाळे । ज्ञानमात्र जे ॥१७॥
परि ज्ञानमात्रे निखळे । तेंचि कीं तयां कळे ॥
काइ देखिजे बुबुळें । बुबुळा जेवीं ॥१८॥
आकाश आपणपया रिघे । काइ आगी आपणया लागे ॥
आपुला माथा वळघे । आपण कोण्ही ॥१९॥
दिठी आपणया देखे । स्वाद आपणया चाखे ॥
नादु आपुलें आइके । नादपण ॥२०॥
सूर्य सूर्यासी विवळे । कां फळ आपणया फळे ॥
परिमळु परिमळे । घेपत असे ॥२१॥
तैसें आपणया आपण । जाणते नव्हे जाण ॥
म्हणोनी ज्ञानपणेंवीण । ज्ञानमात्र जे ॥२२॥
आणि ज्ञान ऐशी सोये । ज्ञानपणेचि जरी साहे ॥
तरी अज्ञान हें नोहे । ज्ञानपणेंचि ॥२३॥
जैसें तेज जें आहे । तें अंधारें कीर नव्हे ॥
मा तेज तरी होये । तेजासी काइ ॥२४॥
तैसें असणें आणि नसणें । हें नाहीं जया होणें ॥
आतां मिथ्या ऐसे येणें । बोले गमे ॥२५॥

तरी कांहीं नाहीं सर्वथा । ऐशी जरी व्यवस्था ॥
तरी नाहीं हे प्रथा । कवणासी पा ॥२६॥
शून्यसिद्धांतबोधु । कोणी सत्ता होय सिध्दू ॥
नसता हा अपवादु । वस्तूसी जो ॥२७॥
माल्हविला दिवे । माल्हविते जरी मालवे ॥
तरी दीपु नाहीं हे फावे । कवणासी पा ॥२८॥
कीं निदेचेनि आलेषणें । निदेले ते जाय प्राणे ॥
तरी नीद भली हे कोणे । कोणासी पा ॥२९॥
घटु घटुपणें भासे । तद्भंगें भंगु आभासे ॥
सर्वथा नाहीं तें नसे । कोण्हे ह्मणावें ॥३०॥
ह्मणोनी कांहींनाहीं पण । देखता नाहीं आपण ॥
नोहोनी असणेंनवीण । असणें जे ॥३१॥
परि आणिका कां आपणया । न पुरे विखो होआवया॥
म्हणोनी न असावया कारण कीं ॥३२॥
जो निरंजनीं निदेला । तो आणिकीं नाहीं देखिला॥
आपुलाही निमाला । आठवूं तया ॥३३॥
परी जीवें नाहीं नोहे । तैसें शुद्ध असणें आहे ॥
हें बोलणें न साहे । असेनाहींचे ॥३४॥
दिठी आपणया मुरडे । तैं दिठीपणही मोडे ॥
परी नाहीं नोहे हें फुडे । जाणेंचि ते ॥३५॥
कां काळा राहे काळवखा । तो आपणा ना आणिकां॥
न चोजवे तऱ्ही आसिका । हा मी बाणे ॥३६॥

तैसें असण कां नसणें । हें कांहींच मानूसवाणें ॥
नसोनि असणें । ठायें ठावो ॥३७॥
निर्मळपणीं आपुला । आकाशाचा संचु विराला ॥
तो स्वयें असे पुढिला । कांहीं ना की ॥३८॥
कां आंगीं कीं निर्मळपणीं । हारतलिया पोखरणीं ॥
हें आणिका वांचूनि पाणी । सगळेंच आहे ॥३९॥
आपणया भागू तैसें । असणेंचि जें असे ॥
असेनाहीं ऐसें । सांडूनियां ॥४०॥
निदेचें नाहींपण । निमालियाही जागेपण ॥
असिजे कां नेण । कोणी होऊनि जैसें ॥४१॥
कां भूमि कुंभ ठेविजे । तै सकुंभता आपजे ॥
तो नेलिया म्हणिजे । तेणेंविणें ॥४२॥
परी दोन्ही हे भाग । न शिवती भूमीचें आंग ॥
ते वेळीं भूमि तैसें चांग । चोंख जें असणें ॥४३॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते ज्ञानअभेद-
कथनं नाम चतुर्थप्रकरणं संपूर्ण ॥

प्रकरण पांचवें.

सत्ता प्रकाश सुख । या तिहीं तिहींउणे लेख ॥
जैसें विषपणेंचि विख । विखा नाहीं ॥१॥

कांति काठिण्य कनक । तिन्ही मिळोनि कनक एक
द्राव गोडी पियूख । पियूखचि जेंवि ॥२॥
उजाळ द्रति मार्दव । या तिहीं तिहींउणीव ॥
हे देखिजे सावेव । कापुरीं येके ॥३॥
आंगे कीर उजाळ । कीं उजाळताचि मवाळ ॥
कीं दोन्ही ना परिमळ । मात्र जे ॥४॥
ऐसे ये कापूरपणीं । तिन्हीं इये तिहींउणी ॥
इयापरी आटणी । सत्तादिकांची ॥५॥
येऱ्हवी सच्चिदानंद भेदें । चालिली तिन्हा पदें ॥
परी तिन्हीं उणीं आनंदें । केली येणें ॥६॥
सत्ताचि कीं सुखप्रकाशु । प्रकाशूचि सत्ताउल्हासु ॥
हें न निवडे मिठांशु । अमृतीं जेवीं ॥७॥
शुक्लपक्षीच्या सोळा । दिवसा वाढती कळा ॥
परी चंद्र मात्र सगळा । चंद्रीं जेवी ॥८॥
थेंबी पडतां उदक । थेंबां धरु ये लेख ॥
परी पडिलाठायीं उदक । वांचूनि आहे ॥९॥
तैसें असताचिया व्यावृत्ति । सत म्हणूं आले श्रुति॥
जडाचिया समाप्ती । चिद्रूप ऐसें ॥१०॥
दुःखाचेनि सर्व नाशे । उरलें तें सुख ऐसे ॥
निगदिले निश्वासे । प्रभूचेनी ॥११॥
ऐशी सदादि प्रतियोगियें । असदादि तिन्ही ये॥
लोटिता जाली त्राये । सत्तादिकां ॥१२॥

एवं सच्चिदानंदु । आत्मा हा ऐसा शब्दु ॥
अनव्यावृत्तिसिध्दु । वाचक नव्हे ॥१३॥
सूर्याचेनि प्रकाशे । जें कांहीं जड आभासे ॥
तया तो गिवसे । सूर्य काई ॥१४॥
तेवि जेणें तेजें । वाचेसी वाच्य सुजे ॥
ते वाचा प्रकाशिजे । हें कें आहे ॥१५॥
विषो नाहीं कोणाही । जया प्रमेयत्वचि नाहीं ॥
तया स्वप्रकाशा काई । प्रमाण होये ॥१६॥
प्रमेय परिच्छेदें । प्रमाणत्व नांदे ॥
तीं काई स्वतःसिद्धे । वस्तुच्या ठायीं ॥१७॥
एवं वस्तूशीं जाणों जातां । जाणणेंचि वस्तु तत्वता ॥
मग जाणणें आणि जाणता । कैचा उरे ॥१८॥
म्हणोनी सच्चित्सुख । हे बोल वस्तुवाचक ॥
नव्हती हे शेष । विचाराचे ॥१९॥
ऐसेन इये प्रसिद्धे । चालली सच्चिदानंदपदें ॥
मग द्रष्टया स्वसंवादे । भेटती जेव्हां ॥२०॥
तेवेळीं वरषोनी मेघु । समुद्र होऊनि वोघु ॥
सरे दाऊनी मागू । राहे जैसा ॥२१॥
फळ विउनी फूल सुके । फळ नाशे रसपाकें ॥
तोही रस उपखे । तृप्तीदानीं ॥२२॥
कां आहूति अग्नीआंत । घालूनि वोसरे हात ॥
सुख चेवऊनि गीत । उगा राहे ॥२३॥

नाना मुखा मुख दाऊनि । आरिसा जाय निघौनी ॥
कां निदेले चेवउनी । चेविते जैसे ॥२४॥
तैसें सच्चिदानंदा चोखटा । दाऊनि द्रष्ट्या द्रष्टा ॥
तिन्हीं पदें लागती वाटा । मौनाचिया ॥२५॥
जें जें बोलिजे तें तें नव्हे । होय तें तंव न बोलवे ॥
साउलिवरी न मववे । मविते जैसें ॥२६॥
मग आपुलियाकडे । मवितया से पडे ॥
तै लाजलाजो आखुडे । मविती जैसी ॥२७॥
तैशी सत्ताचि स्वभावें । असत्ता तंव नव्हे ॥
मा सत्तात्व संभवे । सत्तेसी काई ॥२८॥
आणि अचिदाचेनि नाशें । आले जे चिन्मात्रदशे
आतां चिन्मात्रचि मा कैसे । चिन्मात्रीं ये ॥२९॥
नीद प्रबोधाच्या ठाईं । नसे तैसे जागणेंही ॥
तेवि चिन्मात्रचि मा काई । चिन्मात्री ये ॥३०॥
ऐसें यया सुखपणें । नाहीं कीरु दुःखहोणें ॥
मा सुख हें गणणें । सुखाशी काई ॥३१॥
म्हणोनी सदसदत्वें गेलें । चिदचिदत्वें मावळलें ॥
सुखासुख जालें । कांहीं ना कीं ॥३२॥
आतां द्वंद्वाचे लवंचक । सांडूनि दुणीचें कंचुक ॥
सुखमात्रचि येक । स्वये आथी ॥३३॥
वरी येकपणें गणिजे । तें गणतेनसी दुजे ॥
म्हणोनि हें न गणिजे । ऐसें एक ॥३४॥

सुखा आतोनी निघणें । ते सुखिये सुखी तेणें ॥
हें सुखमात्रचि मा कोणे । अनुभवावें ॥३५॥
जैं प्रकृति डंकु अनुकरे । तैं प्रकृति डंके अन्तरे ॥
मा डंकूचि तैं भरे । कोणकोणा ॥३६॥
तैसें आपुलेनि सुखपणें । जया नाहीं सुखावणें ॥
आणि नाहीं हेंही जेणें । नेणिजे सुखें ॥३७॥
आरिसा न पाहतां मुख । स्वयें सन्मुख ना विन्मुख
तेवीं नसोनी सुखासुख । सुखचि जें ॥३८॥
सर्वसिद्धांताच्या उजरिया । सांडूनिया निदसुरिया ॥
आपुलिया हाता चोरिया । आपणचि जे ॥३९॥
न लविता ऊंस । ते जैसेनि असे रस ॥
तेथिचा मिठांश । तोचि जाणे ॥४०॥
कां न सज्जीता विणा । तो नादु जो अबोलणा ॥
तया तेणेचि जाणा । होआवे लागे ॥४१॥
नाना पुष्पाचिया उदरा । न येतां पुष्पसारा ॥
आपणचि भवरा । होआवे पडे ॥४२॥
नाना न रांधिता रससोयें । ते गोडी कैशी पा अहे
हें पाहणें तैसें नोहे । आणिकाजोगी ॥४३॥
तैसें सुखपणा येवो । लाजे आपुले सुख पावो ॥
ते आणिकां चाखोसुवो । । येइल काई ॥४४॥
दिहाच्या दुपारी । चांदू जैसा अंवरीं ॥
ते असणे चांदावरी । जाणावें कीं ॥४५॥

रूप नाहीं तैं लावण्य । अंग नुठी तैं तारुण्य ॥
क्रिया न फुटे तैं पुण्य । कैसें असे ॥४६॥
जैं मनाचा अंकुर नुपजे । तेथलेन मकरध्वजे ॥
तोचि हन माजे । तरीच घडे ॥४७॥
कां वाद्यविशेपाची सृष्टी । जैं जन्म नेघे दृष्टी ॥
तैं नाद् ऐशी गोष्टी । नादाचि जोगी ॥४८॥
नाना काष्ठाचिया विटाळा । वोसरलियाही अनळा॥
लागणें केवळा । आंगासीचि ॥४९॥
द्र्पणाचेनि नेमें । विणाचि मुख प्रमे ॥
आणिती तेंचि वर्मे । वर्मती येणें॥५०॥
न पेरितां पिक जोडे । ते मुडाचि आहे रोकडे॥
ऐशिया सोई उघडे । बोलणे हें ॥५१॥
एवं विशेष सामान्य । दोहीं नातळे चैतन्य ॥
तें भोगिजे अनन्य । तेणेंसी सदां ॥५२॥
आतां यावरी जे बोलणें । तें येणेंचि बोले शहाणे ॥
जें मौनाचेही निपटणें । पिऊनि गेले ॥५३॥
एवं प्रमाणें अप्रमाण । पण केलें प्रमाण ॥
दृष्टांती वाइली आण । दिसावयाची ॥५४॥
आंगाचिया अनुपपत्ती । आटलिया उपपत्ती ॥
येथें उठली पांती । लक्षणांची ॥५५॥
उपाय मागिला पाये । घेऊनि जाले वाये ॥
प्रतीति सांडिली सोये । प्रत्ययाची ॥५६॥

येथें निर्धारेसी विचारू । निमोनि जाला साचारू ॥
स्वामीच्या संकटीं शुरू । सुभट्ट जैसा ॥५७॥
नाना नाश साधुनी आपुला । बोध बोधें लाजिन्नला
नुसधेपणें थोटावला । अनुभवू जेथ ॥५८॥
भिंगाचिया चडळा । पदराचा पुंज वेगळा ॥
करितां जैसा निफळा । आंगाचा होये ॥५९॥
कां गजबजिला उबा । पांघुरणें केळीचा गाभा ॥
सांडी तेव्हेळी उभा । कैचा कीजे ॥६०॥
तैसें अनुभाव्य अनुभाविक । इहीं दोहीं अनुभूतिक
ते गेलिया कैचे एक । एकासीचि ॥६१॥
अनुभवा हा ठावोवरी । आपुलीच अनवसरी ॥
तेथें अक्षराची हारी । वाइल काइ ॥६२॥
कां परेसी पडे मिठी । तेथें नादा सळु नुठी ॥
मा वावरीजेल वोठी । हें कें आहे ॥६३॥
चेइलिया पाठीं । चेवणयाच्या गोठी ॥
कीं धाला बैसे पाठीं । रंधनाच्या ॥६४॥
उदेलिया दिवसपति । तै कीं दिवे सेजे येती ॥
वांचूनि पिकला शेती। सुइजताती नांगर काइ॥६५॥
म्हणोनि बंधमोक्षाचें व्याज । नाहीं निमाले काज ॥
आतां निरुपण भोज । वोळगे जरी ॥६६॥
आणि पुढिला कां आपणापे । वस्तु विसराचेनि हाते
हारपे ॥ मग शद्धेंचि घेपे । आठवूनिया ॥६७॥

येतुलियाही परौते । चांगावें नाहीं शद्बातें ॥
जरी स्मारकपणें कीर्तीतें । मिरवी हा जगीं ॥६८॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते सच्चिदानंद-
पदत्रयविवरणं नाम पंचमप्रकरणंसंपूर्ण

प्रकरण सहावें.

वाप उपेगी वस्तु शब्दु । स्मरणदानीं प्रसिध्दु ॥
अमूर्ताचा विशदु । अरिसा नव्हे ॥१॥
पाहते अरिसा पाहे । येथें कांहींचि नवल नव्हे ॥
परि दर्पणें येणें होये । नपाहते पाहते ॥२॥
वडिला अव्यक्ताचिया वंशा । उद्योतकार सूर्य जैसा
येणें एके गुणें आकाशा । अंबरत्व ॥३॥
आपण तंव खपुष्प । परी फळ दे जगद्रूप ॥
शद्ब मवि तैं अमुप । कोण आहे ॥४॥
विधिनिषेधाचियां वाटा । दाविता हाचि दिवटा ॥
वंधमोक्ष कळिकटा । शिष्ट हाचि ॥५॥
हाचि अविद्येच्या आंगी पडे । तै नाथिले ऐसें रूढे ॥
न लाहिजे तीन कवडे । साचा वस्तु ॥६॥

शुद्धा शिवाच्या शरीरीं । कुमारु हा जीउ भरी ॥
जेवि आंगे पंचाक्षरी । तेविचिं वोलु ॥७॥
जीव देहें बांधिला । तो बोले एके सुटला ॥
आत्मा बोले भेटला । आपणपया ॥८॥
दिवसातें उगो गेला । तंव रात्रीचा द्रोहो आला ॥
म्हणोनी सूर्यो या बोला । उपमा नव्हेचि ॥९॥
जे प्रवृत्ति आणि निवृत्ति । विरुद्धा इया हातु धरिती ॥
मग शब्देंचि चालती । एकलेनि ॥१०॥
सहाय आत्मविद्येचे । करावया आपण वेचे ॥
गोमटे काय शब्दाचे । एकैक वानू ॥११॥
किंबहुना शब्दु । स्मरणदानीं प्रसिध्दु ॥
परी ययाही समंधू । नाहीं येथें ॥१२॥
आत्मया बोलाचे । कांहींच उपयोगा न वचे ॥
स्वसंवेद्या कोण्हाचे । ओझें आथी ॥१३॥
आठवे कां विसरे । विषो होऊनि अवतरे ॥
तरी वस्तूशी वस्तु दुसरे । असेना कीं ॥१४॥
आपण आपणयाते । आठवी विसरे केउते ॥
काय जिभ जिभेते । चाखे न चाखे ॥१५॥
जागणेया नीद नाहीं । मा जागणे घडे काई ॥
स्मरणास्मरण दोन्हीही । स्वरूपी तैशी ॥१६॥
सूर्यो रात्री पा नेणें । मा दीवो काय जाणे ॥
तेवी स्मरणास्मरणें । आपण वस्तु ॥१७॥

एवं स्मरणास्मरण नाहीं । तरी स्मारके काज काई ॥
म्हणोनी इये ठाई । बोलू न सरे ॥१८॥
आणिक एक शब्दें । काज कीरू भले सिद्धे ॥
परी धिवसा न बंधे । विचारू येथें ॥१९॥
कां जे बोले अविद्या नाशे । मग आत्मेन आत्मा भासे
म्हणतखेव पिसें । आलेंच कीं ॥२०॥
सूर्यो रात्री मारील । मा आपणया उदो करील॥
हे कुडे सरती बोल । साचाच्या गांवीं ॥२१॥
निदेले निद रुसे । ऐसें कीं नीद असे ॥
कीं चेइले चेऊ बैसे । ऐसें चेणें आहे ॥२२॥
म्हणोनी नाशा पुरती । अविद्या नाहीं निरुती ॥
नाहीं आत्मा आत्मस्थिति । रिगे ऐसा ॥२३॥
अविद्या तंव स्वरुपें । वांझेचे कीर जाउपे ॥
मा तर्कांचें खुरपे । खांडणें कोणा ॥२४॥
इंद्रधनुष्या सिते । कवण थनवई न घालिजेते ॥
ते दिसे तैसें होतें । साच जरी ॥२५॥
अगस्तीचिया कौतुका । पुरती जरी मृगतृष्णिका ॥
तरी मार देतो तर्का । अविद्येशीं ॥२६॥
साहे बोलाची वळघी । ऐशी अविद्या असे जगीं ॥
तरी जाळूनी कां आगीं । गंधर्वनगरे ॥२७॥
नातरी दीपाचिये सोये । अंधारें कीर न साहे ॥
तेथें कांहीं आहे । जावयाजोगें ॥२८॥

नातरी पाहावया दिवसु । वातीचा कीजे सोसु ॥
तेव्हडाही उद्वसु । उद्यमु पडे ॥२९॥
जेथें साउली न पडे । तेथें नाहीं जेणें पाडे ॥
मा पडे तेथें तेव्हडे । नाहींच कीं ॥३०॥
दिसतचि स्वप्न लटिके । हें जागरी होय ठाउकें ॥
तेंवि अविद्याकाळीं सतुके । अविद्या नाहीं ॥३१॥
बोडंवरीच्या लेणिया । घरभरी आतुडलिया ॥
नागवे नागविलिया । विशेषु काई ॥३२॥
मनोरथाचे परियळ । अरोगिजतु कां लक्षवेळ ॥
परी उपवासा वेगळ । आनु आथी ॥३३॥
मृगजळ जेथ नुमंडे । तेथ असे पां कोरडे ॥
मा उमंडे तेथ जोडे । वोल्हांसु काई ॥३४॥
हें दिसे तेसें असे । तरी चित्रींचेनि पाउसे ॥
वोल्हावतु कां माणुसें । आगरा तळीं ॥३५॥
कालवूनि अंधारें । लिहों येती अक्षरें ॥
तरी मशीचिये वोरबारे । कां शिणावें ॥३६॥
आकाश काय निळें । न देखतु हे डोळे ॥
तेवी अविद्येचे टवाळे । जाणोनी घेई ॥३७॥
अविद्या येणें नांवें । मी विद्यमानचि नव्हें ॥
हे अविद्याचि स्वभावें । सांगतसे ॥३८॥
आणि इये अनिर्वाच्यपण । ते दुजेही देवांगण ॥
आपुला अभावी आपण । साधितसे ॥३९॥

कांहींच जरी आहे । तरी निर्धारु कां न साहे ॥
वरी घटाभावी मोहे । अंकित दिसे ॥४०॥
अविद्या नाशी आरंभा । ऐशी नव्हे प्रमा ॥
सूर्या आंगीं तमा । जयापरी ॥४१॥
हे अविद्या तरी मायावी । परी मायावीपणाचि लपवी।
हे साचा आली अभावी । आपुलाहे ॥४२॥
बहुतापरी ऐशी । अविद्या नाहीं आपैशी ॥
आतां बोलू हात वसो । कवणावरी ॥४३॥
साउलि येते साबळे । हालया भोय आडळे ॥
कीं हालेन अंतराळे । थोटावे हातु ॥४४॥
कां मृगजळाच्या पानीं । गगनाच्या आलिंगनी ॥
नातरी चुंबनी । प्रतिबिंबाच्या ॥४५॥
उठावला वोथरे तवका । तो सुनाथा पडे असिका ॥
अविद्यानाशी तर्का । तैसें होये ॥४६॥
ऐशी अविद्या नासावी । हें वाहेल जो जीवी ॥
त्यानें साली काढावी । आकाशाची ॥४७॥
तेणें शेळी गळा दोहावी । गुडगाडोळा वास पहावी
वाळवूनि काचरी करावी । सांजवेळची ॥४८॥
जांभई वाटूनि रसु । तेणें काढावा बहुवसु ॥
कालवूनि अळसु । मोदळा पाजावा ॥४९॥
तो पाटा पाणी परतु । पडली साउली उलथु ॥
वारयाचे ताथू । वळू सुखे ॥५०॥

तो वागुरांते मारु । प्रतिबिंब खोळे भरु ॥
तळहातींचे विंचरु । केश सुखें ॥५१॥
घटाचे नाहींपण फोडूं । गगनाचीं फुलें तोडूं ॥
सशियाचे मोडूं । शिंग सुखें ॥५२॥
तो कापुराची मशी करु । रत्नदीपीं काजळ धरु ॥
वांझेचें लेंकरुं । परणू सुखें ॥५३॥
तो अवसेचिनि सुधाकरे । पोसू पाताळींचीं चकोरे ॥
मृगजळींचीं जळचरें । गाळू सुखें ॥५४॥
अहो हे किती बोलावें । अविद्या रचिली अभावें ॥
आतां काय नासावें । शब्दे येणें ॥५५॥
नाहीं तयाचेनि नासे । शब्द नये प्रमाणदशे ॥
आंधारीं अंधारा जैसे । नव्हे रूप ॥५६॥
अविद्येची नाहीं जाती । तेथें नाहीं म्हणतया युक्ति
जेंवी दुपारी कां वाती । अंगणीचिया ॥५७॥
न पेरितां शेती । जे कीं संवगणिया जाती ॥
तया लाजापरौती । जोडी आहे ॥५८॥
स्वप्नणियाच्या आंगा । जेणे केला वळघा ॥
तो नकरिताचि उगा । वरीं होता ॥५९॥
पाणियावरी वरखु । होतां कें असे विशेखू ।
अविद्यानाशीं उन्मेखू । फाकावा तैसा ॥६०॥
माप मापपण श्लाघे । जंव आकाश मऊं नरिघे ॥
तम पाहतां वाउगे । दीपाचे जन्म ॥६१॥

गगनाची रससोये । जीभ जैं अरोगु जाये ॥
मग रसना हे होये । आडनांव कीं ॥६२॥
नऱ्हतेंन वल्लभे । आहेवपण कां शोभे ॥
खाता केळीचे गाभे । न खाता गेले ॥६३॥
स्थूल सूक्ष्म कवणयेकू । पदार्थ न प्रकाशी अर्कू ॥
परी रात्रीविषयीं अप्रयोजिकु । जालाचि कीं ॥६४॥
दिठी पाहतां काय न फवे । परी निदेते तंव न
देखवे ॥ चेताते न संभवे । म्हणूनिया ॥६५॥
चकोराचिया उद्यमा । लटिकेपणाची सीमा ॥
जरी दिहाची चंद्रमा । गिंवसूं बैसे ॥६६॥
नुसधियाचि साच्या । मुका होय वाचरुकाचा ॥
अंतराळी पायाचा । पेंधा होये ॥६७॥
तैशी अविद्येसीं सन्मुखे । सिद्धचि प्रतिसेदके ॥
उठलीचि निरर्थके । जल्पें होती ॥६८॥
अवसे आला सुधाकरु । न करीचि काई अंधःकारु॥
अविद्यानाशी विचारु । तैसा होये ॥६९॥
नाना न निफजतेन अन्नें । जेवणें तेचि लंघनें ॥
निमालेन नयनें । पाहणाचि अंधू ॥७०॥
केसेन ही वस्तु नसे । तेथें जैं शब्दाचा अर्थ हो बैसे॥
तैं निरर्थकपणें नाशे । शब्दही थिता ॥७१॥
आतां अविद्याचि नाहीं । हें कीर म्हणो काई ॥
परी नाशितां कांहीं । नुरेचि शब्दाचें ॥७२॥

यालागीं अविद्येचिया मोहरा । उठलियाही विचारा
आंगाचाचि संसारा । होऊनि ठेला ॥७३॥
म्हणोनी अविद्येचेनि मरणें । प्रमाणा येईल बोलणें॥
हे अविद्याचि नाहींपणें । नेदी घडो ॥७४॥
आणि आत्मा हन आत्मया । दाऊनि बोलू महिमया
येईल हे साविया । विरुद्धचि॥७५॥
आपणया आपणपेंशी । लागले लग्न कवणे दिवशीं॥
कीं सूर्य आंग ग्रासी । ऐसे ग्रहण आहे ॥७६॥
गगन आपणया निघे । सिंधू आपणपा रिघे ॥
कीं तळहात काय वळंघे । आपणपया ॥७७॥
सूर्य सूर्यासी विवळे । फळ आपणया फळे ॥
कीं परिमळु परिमळें । घेपतसे ॥७८॥
चराचरा पांणीपाजणी । करूं येईल एके क्षणीं ॥
परी पाणीयासी पाणी । पाजो ये काइ ॥७९॥
साठीतिसा दिवसा । माजी एकादा होय ऐसा ॥
जे सूर्यासी सूर्य जैसा । डोळा दावी॥८०॥
कृतांत जरी कोपेल । तरी त्रैलोक्य हे जाळील ॥
वांचूनि आगी लावील । आगीसी काई ॥८१॥
आपणपे आपणया । दर्पणेंवीण धात्रया ॥
समोर होआवया । ठाकी आहे ॥८२॥
दिठी दिठीतें रिघो पाहे । रुचि रुचीतें चाखूं सूये॥
कींचेतया चेवऊं ये । हें नाहींच कीं ॥८३॥

चंदन चंदनपणा लावी । रंगु रंगपणा रावी ॥
मोतीपण मोती लेववी । ऐसे केंसे ॥८४॥
सोनेपण सोने कसी । दीपपण दीप प्रकाशी ॥
रसपण बुडी दे रसीं । तें के जोडे ॥८५॥
आपुले मुकुटीं समर्था । चंद्र बैसविला सर्वथा ॥
परी चंद्र चंद्राचिये माथा । वाउ ये काई ॥८६॥
तैसा आत्मराज तंव । ज्ञानमात्रचि भरीव ॥
आतां ज्ञानें ज्ञानासी खेव । कैसें दीजे ॥
आपुलेनिं जाणपणें । आपणयाते जाणो नेणे ॥
डोळ्या आपुले पाहणे । दुवाड जैसें ॥८८॥
आरसा आपुलिये । आंगीं आपणा पाहे ॥
तैं जाणणे जाणो लाहे । आपणयाते ॥८९॥
दिगंता पैलीकडेचे । धांवोनी सूर्या खोचे ॥
मा तिये कां तियेचें । आंग फुटे ॥९०॥
रसवृत्तीसी उगाणे । घेऊनि जिव्हाग्र शहाणे ॥
परी काई कीजे नेणे । आपणपे चाखो ॥९१॥
तरी जिभे काय आपुले । चाखणे हन ठेले ॥
तैसें नव्हे संचले । तेंचि ते कीं ॥९२॥
तैसा आत्मा सच्चिदानंदु । आपणया आपण सिध्दु॥
आतां काय दे शब्दु । तयाचे तया ॥९३॥
कोणाही प्रमाणाचेन हाते।वस्तु घे ना नेघे आपणयाते
जे स्वयें आईते । घेणे ना नघेणे ॥९४॥

म्हणोनी आत्मा आत्मलाभे । नांदवूनि शब्द शोभे॥
येईल ऐसा न लभे । उमसू घेवो ॥९५॥
एवं माध्यान्हीची दिवी ।तम धाडी ना दिवो दावी
तैशी उभयतां पदवी । शब्दा जाली ॥९६॥
आतां अविद्या नाहींपणे । नाहीं तये नासणें ॥
आत्मा सिध्दूचि मा कोणें । काय साधावे ॥९७॥
ऐसा उभय पक्षी । बोला न लाहोनी नखी ॥
हारपला प्रळयोदकी । वोघू जैसा ॥९८॥
आतां बोला भागू कांहीं । असणें जयाच्या ठायीं॥
अर्थता तरी नाहीं । निपटूनिया ॥९९॥
बागूल आला म्हणते । बोलणें जैसे रिते ॥
कां आकाश वाळंबते । तळहातीं ॥१००॥
तैसें निरर्थके जल्पे । होऊनिया सपडपे ॥
शोभती जैशी लेपे । रंगावरी ॥१०१॥
एवं शब्दैकजीवनें । । बापुडीं ज्ञानें अज्ञानें ॥
साचपणे वनें । चित्रीची जैशी ॥१०२॥
या शब्दाचा निमाला । महाप्रळयो हो सरला ॥
अभ्रासवें गेला । दुर्दिनु जैसा ॥१०३॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते शब्दखंडनं
नाम षष्ठप्रकरणं संपूर्ण

प्रकरण सातवें.

येऱ्हवीं तऱ्ही अज्ञाना । जै ज्ञानाची नसे क्षोभना॥
तैं तरी काना । खालींच दडे ॥१॥
आडस्थानि अंधारी । खद्योत दीप्ती सिरी ॥
तैसें लटिकेवरी । अनादी होये ॥२॥
जैशी स्वप्ना स्वप्नीं महिमा । तमीं मानू असे तमा॥
तेवी अज्ञानगरिमा । अज्ञानीची ॥३॥
कोल्हेरीचे असिवारु । न येती धारकी धरु ॥
नये लेणा शृंगारु । वोडंबरीचे ॥४॥
हे जाणगयाच्या घरीं । खोचिलेही आन न करी॥
काई चांदिणा उठे लहरी । मृगजळाची ॥५॥
आणि ज्ञान हें जें म्हणिजे । तें अज्ञानचि पा दुजे ॥
एक लपवूनि दाविंजे । एक नव्हे ॥६॥
असो आतां हा प्रस्तावो । आधीं अज्ञानाचा धांडोळा घेवों॥ मग तयाच्या साची लाहो।ज्ञानही लटिकें॥७॥
या अज्ञान ज्ञानातें । आंगेचि आहे जितें ॥
तरी जेथ असे तयातें । नेग कां न करी ॥८॥
अज्ञानें जेथें असावें । तेणें सर्व नेण होआवें ॥
ऐसी जाती स्वभावें । अज्ञानाची ॥९॥

तरी शास्त्रमत्त ऐसें । जे आत्माच अज्ञान असे ॥
आणि तेणें तो गिवसे । आश्रो जरी ॥१०॥
तरी नुठितां दुजे । जें अज्ञान असे बीजे ॥
तैं तेंचि आर्थी हे बुझे । कोण येथें ॥११॥
अज्ञान तंव आपणयाते । जडपणें नेणें निरुते ॥
आणि प्रमाण प्रमाणातें । होत आहे ॥१२॥
यालागीं जरी अज्ञान । करील आपुलें ज्ञान ॥
हे म्हणतखेव घेवर्षी मौन । विरोधचि ॥१३॥
आणि जाणती वस्तु येक । तें येणें अज्ञानें कीजे मूर्ख॥
तै अज्ञान हे लेख । कवण धरी ॥१४॥
अहो आपणयाही पुरता । नेणू न करवे जाणता ॥
तयाते अज्ञान म्हणतां । लाजिजे कीं ॥१५॥
आभाळें भानु ग्रासे । तैं आभाळ कोणें प्रकाशे ॥
सुषुप्ती सुषुप्तेया रुसे । तै तेचि कोणा ॥१६॥
तेसें अज्ञान असें जेथें । तेंच जरी अज्ञान आते ॥
तरी अज्ञान अज्ञानातें । नेणतां गलें ॥१७॥
नातरी अज्ञान एक घडे । हें जयास्तव निवडे ॥
तें अज्ञान नव्हे फुडे । कोण्हे काळीं ॥१८॥
पडळही अथी डोळा । आणि डोळा नव्हे आंधळा॥
तरी आर्थी या पोकळा । बोलिया कीं ॥१९॥
इंधनाच्या आंगीं । खवळेलन आगी ॥
ते न जळे तरी वाउगी । शक्तीच तं ॥२०॥

आंधारु कोंडूनि घरीं । घरा पडसाई न करी ॥
तैं अंधारु इहीं अक्षरीं । न म्हणावा कीं ॥२१॥
वोजावो नेदी जागणें । तिये निदेतें नीद कोण म्हणे
दिवसा नाणी उणे । तैं रात्र कैंची ॥२२॥
तैसें आत्मा अज्ञान असिके । असता तो न सुके ॥
तैं अज्ञानशब्द लटिके । आलेंचि कीं ॥ २३·
ये-हवी तरी आत्मया । माजी अज्ञान असावया ॥
कारण म्हणतां न्याया । चुकी येईल कीं ॥२४॥
अज्ञान तममेळणी । आत्मा प्रकाशाची खाणी ॥
आतां दोहीं मिळणी । एकी कैशी ॥२५॥
स्वप्न आणि जागरु । आठवू आणि विसरु ॥
हे युग्मे एका हारु । चालती जरी ॥२६॥
शीता तापा एकवट । वाहे वस्तीची वाट ॥
कां तमें वांधिजे मोट । सूर्यरश्मीची ॥२७॥
नाना राती आणि दीवो । येती एकेठायीं राहो ॥
तै आत्मा जीवें जीवो । अज्ञानाचेनि ॥२८॥
हं असो मृत्यु आणि जिणे । हे शोभती काय मेहुणे
तरी आत्मेन असणें । अज्ञानेशीं ॥२९॥
अहो आत्मेन जे बाधे । तेंचि आत्मेनशीं नांदे ॥
ऐशीं कायशीं विरुद्धे । बोलणीं इये ॥३०॥
अहो अंधारपणीची पैज । सांडूनि अंधार तेज ॥
जाला तैं सहज । सूर्य निभ्रांतचि ॥३१॥

दुलांकुडपण सांडिले । आणि आगीपण मांडिले ॥
तैंचि आगी जाले । इंधन कीं ॥३२॥
कां गंगा पावत खेवो । आनपणाचा ठावो ॥
सांडी तैं गंगा हो । लाहे पाणी ॥३३॥
तेसें अज्ञान हें अज्ञान नोहे।तरी आत्मा असके असो
लाहे ॥ येऱ्हवी अज्ञान होये । लागलेंचि ॥३४॥
आत्मेनशी विरोधी । म्हणोनी नुरेचि इये संबंधी
वेगळे तरी सिद्धि । जायेचिना ॥३५॥
लवणाची मासोळी । जऱ्ही होय जिव्हाळी ॥
तरी जळीं ना वेगळी । न जिये जेवी ॥३६॥
जे अज्ञान येथें नसे । तरीच आत्मा असे ॥
म्हणोनी बोलणीं वायसे । नायकावी कीं ॥३७॥
दोरी सर्पाभास होये । तो तेणे दोरे बांधो ये ॥
ना दवडणे न साहे । जयापरी ॥३८॥
नाना पुनिवेचेनि आंधारें । दिहाभेण राती महुरे।
कीं येतचि सुधाकरें । गिळिजे जेवी ॥३९॥
तियापरी उभयता । अज्ञान शद्ब गेला वृथा ॥
हा तर्का वांचोन हाता । स्वरूपें नये ॥४०॥
तरी अज्ञानस्वरूप कैसे । काय कार्यानुमेय असे ॥
कीं प्रत्यक्षचि दिसे । धांडोळू आतां ॥४१॥
अहो प्रत्यक्षादि प्रमाणी । कीजे जयाची घेणी ॥
तें अज्ञानाची करणी । अज्ञान नव्हे ॥४२॥

जैशी अंकुरेसीं सरळ । वेली दिसे वेल्हाळ ॥
तें बीज नव्हे केवळ । बीजकार्य होये ॥४३॥
कां शुभाशुभरूपें । स्वप्नदृष्टि अरोपे ॥
तें नीद नव्हे जाउपे । निद्रेचें कीं ॥४४॥
नाना चांदू एकु असे । तो व्योमी दुणावला दिसे॥
तें तिमिरकार्य जैसें । तिमिर नव्हे पैं ॥४५॥
तैसें प्रमाता प्रमेय । प्रमाण जें त्रय ।
तें अज्ञानाचें कार्य । अज्ञान नव्हे ॥४६॥
ह्मणोनी प्रत्यक्षादिकीं । अज्ञानकार्यविशेखी ।
न घेपे येविषयीं । आनु नाहीं ॥४७॥
अज्ञान कार्यपणे । घेइजे अज्ञान ह्मणणे ॥
तरी घेताही करणे । तयाचेचि ॥४८॥
स्वप्नी दिसे तें स्वप्न । मा देखता काय आन ॥
तैसे कार्यचि अज्ञान । केवळ जरी ॥४९॥
तरी चाखिला गूळ गूळे । माखिले काजळ कांजळे ॥
कां घेपे देपे शूळे । हालया शूळें ॥५०॥
तैसें कारणअभिन्नपणें । कार्यही अज्ञान होणें ॥
तें अज्ञानचि मा कोणें । काय घेपे॥५१॥
आतां घेते घेइजे ते ऐसा । विचारु नये मानसा ॥
तरी प्रमाण जाला मासा । मृगजळींचा ना ॥५२॥
तंव प्रमाणाचिया मापा । न संपडेचि जे बापा ॥
तया आणि खपुष्पा । विशेषु काई ॥५३॥

मा हे प्रमाणचि नुरवी । आथा हे कोण प्रस्तावी ॥
येणेंही बोले जाणावी । अज्ञान उरवी ॥५४॥
एवं प्रत्यक्ष अनुमान । यया प्रमाणा भाजन ॥
नहोनी जाले अज्ञान । अप्रमाण ॥५५॥
ना स्वकार्याते विये । जें कारणपणा नये ॥
मी अज्ञान ऐसें विहे । मानू साचे ॥५६॥
आत्मया स्वप्न दाउ । न सके कीर बहु ॥
परी ठाये ठाउ । निदेजो नेणे ॥५७॥
हें असो जिये वेळे । आत्मेपणेचि निखिळे ॥
आत्मा अज्ञानमेळे । असे तेणे ॥५८॥
जैसें न करितां मंथन । काष्टी अवस्थान ॥
जैसें कां हुताशन । सामर्थ्याचें ॥५९॥
तैसें आत्मा ऐसे नांव । न साहे आत्मयाची बरव ॥
तै का अज्ञान हाव । बांधते का ॥६०॥
काय दीप न लाविजे । तैंचि काजळी फेडिजे ॥
कीं नुगवतीया वाळीजे । रुखाची छाया ॥६१॥
नाना नुठिता देहदशा । कालवूनि लाविजे चिकसा ॥
न घडीता आरसा । उटिजे काइ ॥६२॥
कां वोहाच्या दुधीं । सायचि असावी आधीं ॥
मग ते फेडु इये बुद्धि । पवाडु कीजे ॥६३॥
तैसें आत्मयाच्या ठाई । जैं आत्मेपणा ठाऊ नाहीं ॥
तैं अज्ञान कांहीं । सारिखे कैसें ॥६४॥

म्हणोनी तेव्हांही अज्ञान नसे । हें जालेचि असे आपैसे
आतां रिकामे कायसे । नाहीं म्हणो ॥६५॥
ऐसाही आत्मा जेव्हां । जैं नातळे भावाभावा ॥
अज्ञान असे तेव्हां । तरी ते ऐसे ॥६६॥
जैसें घटाचे नाहींपण । फुटोनी होय शतचूर्ण ॥
किंवा सर्वापरी मरण । मारवलें ॥६७॥
नाना निंदे नीद् आली । कीं मूर्छा मुर्छे गेली ॥
कीं अंधारी पडली । आंधकूपी ॥६८॥
कां आभाव अवघडला । कां केळीचा गाभा मोडला
चोखळा असुडला । आकाशाचा ॥६९॥
कां निवटिया सूद्ले विख । मुकियाचे बांधिले मुख
नाना नुठिता लेख । पुसिले जैसे ॥७०॥
तैसें अज्ञान आपुलिये वेळ । भोगी हेचि टवाळ ॥
आतां तरी केवळ । वस्तु होऊनि असे ॥७१॥
देखा वांझ कैशी विये । विरुढत्ती भाजलीं बिये ॥
कीं सूर्य कोणा लाहे । अंधाराते ॥७२॥
तैसा चिन्मात्री चोखडा । भलतैसा अज्ञानाचा झाडा
घेतला तऱ्ही पवाडा । येईल काई ॥७३॥
जे सायेचिये चाडे । डहुळे दुधाचे भांडें ॥
तें दिसे कीं विघडे । तैसें हे पा ॥७४॥
नाना नीद् धरावया हातीं । चेऊनि उठिला झडती ॥
ते लाभे कीं थिती । नासली होये ॥७५॥

तेवीं पहावया अज्ञान ऐसें। हें आंगीं पिसें कायसें॥
न पाहतां आपेंसे । न पाहणेंचि कीं ॥७६॥
एवं कोण्हेही परी । अज्ञानभावाची उजरी ॥
न पडेचि नगरी । विचाराचिये ॥७७॥
अहो कोण्हेही वेळे । आत्मा अथवा वेगळे ॥
विचाराचे डोळे । देखते कां ॥७८॥
ना निर्धाराचे तोंड न माखे।प्रमाण स्वभींही नायके॥
कीं निरुती हन मुके । अनसाईपणा ॥७९॥
इतुलियाही भागू । अज्ञानाचा तरी तो मागू ॥
निगे ऐसा बागू । पडतां कां देवा ॥८०॥
अवसेचिनि चंद्रबिंबे । निर्वाळीलिये सभे ॥
कां मांडले जैसे खांबे । शशविषाणाचे ॥८१॥
नाना गगनौलाचिया माळा । वांझेचिया झालिया गळा ॥ घापती तो सोहळा । पाविजेत असे॥८२॥
आणूनि कासवीचे तूप । भरु आकाशाचे माप ॥
तरी साचा येती संकल्प । ऐसे ऐसे ॥८३॥
आह्मी येऊनि जाऊनि पुढती । अज्ञान अणावे निरुती॥
ते नाहीं तरी किती । वतवतु पा ॥८४॥
ह्मणोनि अज्ञान अक्षरें । तुमसू आतां निदसुरे ॥
परी आन एक स्फुरे । इयेविषयीं ॥८५॥
आपणया ना आणिकाते । देखोनी होय देखते ॥
वस्तु ऐशिया पुरते । नव्हेचि आंगे ॥८६॥

तरी ते आपणया पुढं । दृश्य पघळे येवढें ॥
आपण करी फुडें । द्रष्टपण ॥८७॥
जेथे आत्मत्याचे सांकडे । तेथें उठे हे येवढें ॥
आणि उठिले तरी रोकडे । देखत असो ॥८७॥
न दिसे जरी अज्ञान । तरी आहे हें नव्हे आन ॥
यया दृश्या अनुमान । प्रमाण जाले ॥८९॥
नातरी चंद्र एकु असे । तो व्योमी दुणावला दिसे ॥
तरी डोळा तिमिर ऐसें । मानू ये की ॥९०॥
भूमी वेगळी झाडे । पाणी घेती कवणीकडे ॥
न दिसती आणि अपाडे । साजी असती ॥९१॥
तरी भरवसेनी मूळे । पाणी घेती हें न ढळे ॥
तैसें अज्ञान कळे । दृश्यास्तव ॥९२॥
चेइलेया नीद जाय । निद्रिता तंव ठाउवी नव्हे ॥
परी स्वप्न दाऊनी आहे । ह्मणो ये कीं ॥९३॥
म्हणूनि वस्तुमात्रे चोखें । दृश्य जरी येवढें फाके ॥
तेव्हां अज्ञान अथी सुखे । म्हणो ये की ॥९४॥
अगा ऐशिया ज्ञानाते । अज्ञान म्हणणे केउते ॥
काय दीवो करी तयाते । अंधारु म्हणिपे ॥९५॥
अगा चंद्रापासूनि उजळ । जेणें राविले वस्तु धवल
तयातें काजळ । म्हणिजेत असे ॥९६॥
आगीचें काज पाणी । निफजा जरी आणी ॥
अज्ञान इया वाहणी । मानू तरी ते ॥९७॥

कळीपूर्ण चंद्रमा । आणवूनि मेळवी आत्मा ॥
तरी ज्ञान हें अज्ञान नामा । पात्र होइजे ॥९८॥
चोरसोनी लोभें । विष कां अमृतें दुभे ॥
ना दुभे तरी लाभे । विषाचि म्हणणें ॥९९॥
तैसा जाणणेयाचा वेऱ्हरु । जेथे माखला समोरु ॥
तेथे आणिजे पुरु । अज्ञानाचा ॥१००॥
तया नांव अज्ञान ऐसें । तरी ज्ञान होआवें तें कैसें ॥
येऱ्हवीं कांहींच असें । आत्मा काई ॥१०१॥
कांहींच जया न होणें । होय तें स्वतां नेणें ॥
शून्याचीं देवांगणें । प्रमाणासी ॥१०२॥
असे म्हणावया जोगें । नाचरे कीर आंगें ॥
परी नाहीं हे नलगे । जोडावेंचि ॥१०३॥
कोण्हाचे असणेनवीण असे । कोण्ही न देखताचि दिसे
हें अथी तरी कायसे । हारतलेपण ॥१०४॥
मिथ्या वादाची कुटी आली । ते निवांतचि साहिली
विशेषाही दिधली । पाठी जेणें ॥१०५॥
जो निमालीही नींद देखे । तो सर्वज्ञ येऱ्हढा काय चुके
परी दृश्यचिये न ठके । सोइ जो ॥१०६॥
वेदु काय काय न बोले । परी येथें नांवचि नाहीं घेतलें ॥
ऐसें कांहीं जोडलें । नाहीं जेणें ॥१०७॥
सूर्य कोणा न पाहे । परी आत्मा दाविला आहे ॥
गगनें व्यापिता ठाये । ऐसी वस्तू ॥१०८॥

देह हाडाची मोळी । मी म्हणोनी पोटाळी ॥
तो अहंकारु गाळी । पदार्थू हा ॥१०९॥
बुद्धि बोद्धया सोके । ते येवढी वस्तु चुके॥
मना संकल्प निके । याहीहूनी ॥११०॥
विषयाचिया बरडी । अखंड घासती तोंडीं ॥
तें इंद्रियें गोडी । न घेपती हे ॥१११॥
परी नाहींपणा सकट । खाऊनी भरलें पोट ॥
ते कोणाही सकट । कां फावेल ॥
जो आपणासी नव्हे विखो । तो कोण लाहे देखो ॥
जे वाणी न सके चाखो । आपणापे ॥११३॥
हें असो नांवें रूपें । पुढासूनि अमूपे ॥
जेथें आलीच वासिपे । अविद्या हे ॥११४॥
म्हणोनी आपुलेचि मुख । पहावयाची भूक ॥
न बाणे मा आणिक । के रिघेल ॥११५॥
नाडिले जे वादीकोडे । आतुचि बाहेरी सवडे ॥
तसा निर्णो सुनाथा पडे । केला येथ ॥११६॥
कां मस्तकांत निर्धारिली । जो छाया उडो पाहे ॥
आपुली ॥ तयाची फाकवली । बुद्धि जैशी ॥११७॥
तसें टणकोनी सर्वथा । हे ते ऐशी व्यवस्था ॥
करी तो चुके हाता । वस्तूचा जिये ॥११८॥
आतां सांगिजे ते केउते । शब्दा संसारा नाहीं जेथें॥
दर्शना बीजे तेथें । जाणीव आणी ॥११९॥

जयांचेनि बळे । अचक्षुपण आंधळे ॥
फिटोनी वस्तु मिळे । देखणीदशा ॥१२०॥
आपुलेंचि दृश्यपण । उमसो न लाहे आपण ॥
दृष्टत्वा कीर आण । पडली असता ॥१२१॥
कोणाकोण भेटे । दिठी कैंचि फुटे ॥
ऐक्यासकट पोटे । आटोनी गेली ॥१२२॥
येवढें ही सांकडे । जेणें सारूनी येकीकडे ॥
उघडली कवाडे । प्रकाशाची ॥१२३॥
दृश्याचिया सृष्टी । दिठीवरी दिठी ॥
उठलिया तळवटी । चिन्मात्रचि ॥१२४॥
दर्शनरिद्धि बहुवसा चितशेपु मातला ऐसा ॥
जे शिळा न पाहे अरिसा । वेद्यरत्नाचा ॥१२५॥
क्षणक्षणीं नीच नवी । दृश्याची चोख मदवी ॥
दिठीकरवी वेढवी । उदार जे ॥१२६॥
मागिलीये क्षणीचीं आंगें । पारसी म्हणोनिया वेगें ।
सांडुनि दृष्टी रिघे । नवीया रुपा ॥१२७
तैशीच प्रतिक्षणीं । जाणवेची लेणी ॥
लेवोनी आणी । जाणतेपणा ॥१२८॥
तया परमात्मपदीचें शेष । ना कांहीं तया सुसास ॥
आणि होय येवढी कास । घातली जेणें १२९॥
सर्वज्ञतेचे परी । चिन्मात्राचे तोंडवरी ॥
परी ते आन घरी । जाणिजेना ॥१३०॥

एवं ज्ञानाज्ञानमिठी । तेहीं फाकतसे दिठी ॥१३०॥
दृश्यपणे ये भेटी । आपुलीया ॥१३१॥
तें दृश्य मोटके देखे । आपण स्वयें द्रष्टत्वें ठाके ॥
तेंचि दिठीचेनि मुखे । माजी दाटे ॥१३२॥
तेव्हां घेणें देणें घटे । परी ऐक्याचें सूत न तुटे ॥
जेवी मुखी मुख वाटे । दर्पणे केले ॥१३३॥
आंगें आंगावरी पहुडे । चेइला वेगळा न पडे ॥
तया वारुवाचेनि पाडे । घेणें देणें ॥१३४॥
पाणी कल्लोळाचेनि मिसे । आपणापे वेल्हावे जैसें ॥
वस्तु वस्तुत्वें खेळोये तैसे । सुखे लाहे ॥१३५॥
गुंफी ज्वाळाचिया माळा । लेइलियाही अनळा ॥
भेदाचिया आहाळा । काय पडणें आहे ॥१३६॥
कीं रश्मीचेनि परिवारे । वेढूनि घेतला थोरे ॥
तऱ्ही सूर्यासी दुसरे । बोलो येईल ॥१३७॥
चांदणियाचा गिवसु । चांदावरी पडलिया बहुवसु ॥
काय केवळपणी त्रासु । देखिजेल ॥१३८॥
दळाचिया सहस्त्रवरी । फाको आपुलिया परी ॥
परी नाहीं दुसरी । भास कमळी ॥१३९॥
सहस्त्रवरी बाहिया । आहाति सहस्त्रार्जुनाराया ॥
तरी तो काय तिया । एकोत्तरावा ॥१४०॥
सौकटाचिया वोजा । पसरो कां बहु पुंजा ॥
परी ताथूवीण दुजा । भाव आहे ॥१४१॥

कोडीवरी शब्दाचा । मेळावा घरी वाचेचा॥
मिनला तरी वाचा । मात्र की ते ॥१४२॥
तैसे दृश्याचे डाखळे । नाना दृष्टीचे उमाळे ॥
उठती लेखावेगळे । दृष्टत्वेंचि ॥१४३॥
गुळाचा बांधा । फुटलिया मोडीचा धांदा ॥
जाला तरी नुसधा । गुळचि कीं तो॥१४४॥
तैसें हे दृश्य देखो । कीं बहु होऊनि फाको ॥
परी भेदाचा नव्हे विखो । तेंचि म्हणवूनी ॥१४५॥
तया आत्मयाच्या भाखा । न पडेचि दुसरी रेखा ॥
जरी विश्वा अशेखा । भरलें आहे ॥१४६॥
दुबंधी क्षीरोदकी । वाने परी अनेकी ॥
दिसती तरी तितुकी । सुतें आथी ॥१४७॥
पातयाची मिठी । नुकलिता दिठी ॥
अवघीयाचि सृष्टी । पाविजे जरी ॥१४८॥
न फुटता बीजकणिका । माजी विस्तारे वडु असिका॥
तरी अद्वैतफाका । उपमा आथी ॥१४९॥
मग माते म्या न देखावे । ऐसेही भरे हावे ॥
तरी आंगाचिये विसवे । सेजेवरी ॥१५०॥
पातयाची मिठी । पडिलिया कीजे दिठी ॥
आपुलियेची पोटी रिगोनी असणे ॥१५१॥
कां नुदेलिया सुधाकरु । आपणपे भरे सागरु ॥
ना कूर्मी गिळी विस्तारु । आपेआप ॥१५२॥

आवसेचिये दिवशीं । सतराविये अंशीं ॥
स्त्रये जैसें जशी । रिगणे होय ॥१५३॥
तैसें दृश्य जिणतां द्रष्टे । पडिले जैताचिये कुटे ॥
तया नांव वावटे । आपणपेया १५४॥
सहजे आवघेंचि आहे । तरी कोणा कोण पाहे ॥
ते देखणेंचि आहे । स्वरूपानिद्रा ॥१५५॥
नाना न देखणे नको । ह्मणे मीचि माते देखो ॥
तरी आपेआप विखो । आपैसे असे ॥१५६॥
जे अनादीच दृश्यपणें । अनादीचि देखणे ॥
हें आतां काय कोणे । रचु जावें॥१५७॥
अवकाशेशी गगना । स्पर्शेशी पवना ॥
कीं दीप्तीशी तपना । समंधु कीजे ॥१५८॥
विश्वपणे उजिवडे । तरी विश्व देखे पुढे ॥
ना तें नाहीं तरी तेवढे । नाहींच देखे ॥१५९॥
विश्वाचे असेंनाहीं । विपाये वुडालियाही ॥
तऱ्ही दशा ऐशीही । देखताचि असे ॥१६०॥
कापुराही आथी चांदिणे । कीं तोचि न मखे तेणें॥
तैसें केवळ देखणे । ठाये ठावो ॥१६१॥
किंबहुना ऐसें । वस्तु भलतिये दशे ॥
देखतचि असे । आपणपयाते ॥१६२॥
मनोरथांची देशांतरे । मनीं प्रकाशूनि नरे ॥
मग तेथें आदरे । हिंडे जैसें ॥१६३॥

कां दाटला डोळा डोळया ।डोळाचि तारा होऊनिया
स्फुरे चोख ह्मणौनिया । विस्मो नाहीं ॥१६४॥
यालागी एके चिद्रूपें । आपणपया आपणपे ॥
देखिजे का आरोपे । काय काज ॥१६५॥
किळेचे पांघरुण । आपजवी रत्ना कोण ॥
कीं सोनें ले सोनेपण । जोडजोडू ॥१६६॥
चंदन सौरभ वेढी । कां सुधा आपणया वाढी ॥
कीं गूळ चाखे गोडी । ऐसें आथी हे ॥१६७॥
कीं उजाळाचे कीळे । कापुरा पुटीं दिधले ॥
कीं ताऊनि ऊन केले । आगीतें काई ॥१६८॥
नाना ते लता । आपुले वेली गुंडाळता ॥
घर करी न करितां । जयापरी ॥१६९॥
कां प्रभेचा उभळा । दीप प्रकाशे संचला ॥
तैसा चैतन्ये गिवसिला । चिद्रूप स्फुरे ॥१७०॥
ऐसें आपणया आपण । आपुले निरीक्षण ॥
करावें येणेवीण । करीतूचि असे ॥१७१॥
ऐसें हें देखणें न देखणें।हें आंधारे चांदिणे॥
मा चंद्रासी उणे । स्फुरते का ॥१७२॥
म्हणूनि हें न व्हावें । ऐसेंही करूं पावे ॥
तरी तैसाचि स्वभावे । आइता असे ॥१७३ ॥
द्रष्टा दृश्य ऐसें । दोनी अळुमाळ दिसे ॥
तेंही परस्परानुप्रवेशे । कांहींना कीं ॥१७४॥

तेथें दृश्य द्रष्टा भरे । द्रष्टेपण दृश्यीं सरे ॥
या दोन्ही न होऊनि उरे । दोहींचे साचें ॥१७५॥
मग भलतेथ भलतेव्हां । माझारिलें दृश्य द्रष्टभावा
आटणी करीत खेवा । येती दोन्ही ॥१७६॥
कापुरीं अग्नीप्रवेशु । कीं आगी घातला पोतासु ॥
ऐसे नव्हे संसरिसु । वेचु झाला ॥१७७॥
एका एकु वेचला । शून्यबिंदु शून्यें पूशिला ॥
द्रष्टादृश्याचा निमाला । तैसें होय ॥१७८॥
किंबहुना आपुलिया । प्रतिबिंबा झोंबिनलिया ॥
झोंबी सकट आटोनियां । जाइजे जेवीं ॥१७९॥
तैसें रुसता दृष्टी । द्रष्टा दृश्य भेटी ॥
येती तेथें मिठी । दोहींची पडे ॥१८०॥
सिंधू पूर्वापर । न मिळती तंवचि सागर ॥
मग एकवट नीर । जैसें होये ॥१८१॥
वहु ये हे त्रिपुटी । सहजे हो तया राहटी ॥
प्रतिक्षणीं काय ठी । करीतसे ॥१८२॥
दोन्ही विशेष गिळी । ना निर्विशिष्टातें उगळी ॥
उघडी झापी एकी डोळी । वस्तूची हे ॥१८३॥
पातया पाते मिळे । कीं द्रष्टत्वें सैंघ पघळे ॥
तिये उन्मळितां मावळे । नवलावो हा ॥१८४॥
द्रष्टा दृश्याच्या ग्रासी । मध्यें लेख विकाशी ॥
योग भूमिका ऐशी । आंगी वाजे ॥१८५॥

उठिला तरंगु बैसे । पुढें अनुही नुमसे ॥
ऐसा ठाइ जैसें । पाणी होय ॥१८६॥
कां नीदसरोनी गेली । जाग्रति नाहीं चेइली ॥
तेव्हां होय आपुली । जैशी स्थिति ॥१८७॥
नाना एका ठाऊनि उठी । अन्यत्र नव्हे पैठी ॥
हे गमे तैसिया दृष्टि । दिठी सूता ॥१८८॥
कां मावळो सरला दीवो । रात्रीचा न करी प्रस्तावो
तेणें गगनें हा भावो । वाखाणिला ॥१८९॥
घेतला श्वासु बुडाला । घापता नाहीं उठिला ॥
तैसा दोहीं शिवतला । नव्हे जो अर्थु ॥१९०॥
कीं अर्धवियाची करणी । विषयाची वेणी ॥
करितांचि एके क्षणीं । जे कीं आहे ॥१९१॥
तया सारिखा ठावो । हा निकराचा आत्मभावो ॥
येणें कां पाहे । न पाहो लाभे ॥१९२॥
काय आपुलिये भूमिके । आरसा आपुलिये निके ॥
पाहो न पाहो सके । हें कें आहे ॥१९३॥
समोर पाठीमोरया । मुखे होऊं ये आरसिया ॥
वांचूनि तयाप्रति तया । होआवे कां ॥१९४॥
सर्वांगे देखणा रवी । परी ऐसें घडे केवी ॥
जे उदो अस्तूची चवी । स्वयें घेपे ॥१९५॥
कीं रसु आपणया पिये । कीं तोंड लपवूनि ठाये ॥
हें रसपण नव्हे । तया जैसें ॥१९६॥

तैसे पाहणें न पाहणे । पाहणेंपणेंचि हो नेणे ॥
आणि दोनी हे येणें । स्वयेंचि असिजे ॥१९७॥
जें पाहणेंचि म्हणूनिया । पाहणें नव्हे आपणया ॥
तैं न पाहणें आपसया । हाचि आहे ॥१९८॥
आणि न पाहणें मा कैसे । आपणपें पाहो बैसे ॥
तरी पाहणें हें ऐसें । हाचि पुढती ॥१९९॥
हे दोन्ही परस्परें । नांदती एका हारें ॥
बांधोनी येरयेरे । नाहीं केलें ॥२००॥
पाहणया पाहणें आहे । तरी न पाहणें होंचि नव्हे ॥
म्हणोनी याची सोये । नेणती दोन्ही ॥२०१॥
एवं पाहणें न पाहणें । चोरोनियां असणें ॥
ना पाहे तरी कोणे । काय पाहिलें ॥२०२॥
दिसत्यानें दृश्य भासे । म्हणावेना देखिलें ऐसें ॥
तरी दृश्यास्तव दिसे । ऐसें नाहीं ॥२०३॥
दृश्य कीर दृष्टीसी दिसे । परी साच कीं द्रष्टा असे
आतां नाहीं तें कैसें । देखिलें होय ॥२०४॥
मुख दिसो कां दर्पणीं । परी असणें कीं तये मुखपणीं
तरी जाली ते वायाणी । प्रतीती कीं ॥२०५॥
देखतांचि आपणयातें । आलिये निदेचेनि हाते ॥
तया स्वप्ना ऐसें येथें । निहाळिता ॥२०६॥
निद्रिस्त सुखासनीं । वाहिजे अनुवाहणी ॥
तो साचे काय तेसणी । दशा पावे ॥२०७॥

कीं सिसेंवीण एकएके । दाविली राज्य करिति रंके
तैशीं तियें सतुके । आर्थी काइ ॥२०८॥
ते निद्रा जेव्हां नाहीं । तेव्हां जो जैसा जिये ठाईं॥
तसाचि स्वप्नी कांहीं । न दाविजेचि कीं ॥२०९॥
तान्हेलिया मृगतृष्णा । न भेंटालिया सिंणु जेसणा॥
मा भेटलिया कोणा । काय भेटले ॥२१०॥
कीं साउलियेचेनि व्याजे । मेळविलें जेणें दुजे ॥
तयाचें करणें वांझे । जालें जैसें ॥२११॥
तैसें दृश्य करूनिया । तें द्रष्ट्यातें द्रष्ट्या ॥
दाऊनि धांडिले वाया । दाविलेपणही ॥२१२॥
जें दृश्य द्रष्टाचि आहे । मा दावणें कां साहे ॥
न दाविज तरी नोहे । तया तो कांहीं ॥२१३॥
आरिसा पा न पाहे । तरी मुखचि वाया जाये ॥
तेणेंवीण आहे । आपणपें कीं ॥२१४॥
तैसें आत्मयाते आत्मया । न दावीचि पै माया ॥
तरी आत्मा वावो कीं वांया । तेंचि तें कीं ना॥२१५
म्हणोनी आपणापे द्रष्टा । न करितां असे पैठा ॥
आतां जालाचि दिठा । कां करावा ॥२१६॥
नाना मागुते दाविलें । तरी पुनरुक्त तेंचि झालें ॥
येणें ही बोले गेले । दावणे वृथा ॥२१७॥
दोरा सर्पाभासा । साचपणें दोरु का जैसा ॥
द्रष्टा दृश्या तैसा । द्रष्टा साचु ॥२१८॥

दर्पणें आणि मुखें । मुख दिसे हें न चुके ॥
परी मुखीं मुख सतुकें । दर्पणीं नाहीं ॥२१९॥
तैसें द्रष्टा दृश्या दोहो । साच कीं देखता ठावो ॥
म्हणोनी दृश्य ते वावो । देखिलें जरी ॥२२०॥
वावो कीर होये । तऱ्ही दिसत तंव आहे ॥
येणे बोलें होये । आथी ऐसें ॥२२१॥
तरी आन आनातें । देखोनी होय देखतें ॥
तरी मानु येते । देखिलें ऐसें ॥२२२॥
येथें देखोनी कां न देखोनी । ऐक्य का नाना होऊनि
परी हा येणें वाचूनि । देखणें असे ॥२२३॥
आरशानें हा कां दाविलें । तऱ्ही मुखाचि मुख देखिलें
तो न दावी तऱ्ही संचलें । मुखाचि मुखीं ॥२२४॥
तैसें दाविते नाहीं । तरी हाचि ययाच्या ठाईं ॥
ना दावी तऱ्हीही । हाचि यया ॥२२५॥
जाग्रति दाविला । कां निद्रा हारविला ॥
परी जैसा येकिला । पुरुष पुरुषीं ॥२२६॥
का रायातें तूं रावो । ऐसा दाविजे प्रत्ययो ॥
तऱ्ही ठायेठावो । राजाचि असे ॥२२७॥
नातरी रायपण राया । नाणिजे कीं प्रत्यया ॥
तऱ्ही काहीं उणे तया । माजी असे ॥२२८॥
तैसें दाविता न दावितां । हा यया परौता ॥
चढेना तुटे आइता । असताचि असे ॥२२९॥

तरि कां निमित्य पिसे । हा यया दाऊं वैसे ॥
देखते नाहीं तैं आरिसे । देखावे कोणे ॥२३०॥
दीपु दावीतयाते रची । कीं तेणेंचि सिद्धी दीपाची॥
तैशी सत्ता निमित्ताची । येणें साच ॥२३१॥
वन्हीते वन्ही शिखा । प्रकाशी कीर देखा ॥
परी वन्ही नहूनि लेखा । येईल काई ॥२३२॥
आणि निमित्त जे बोलावें । तें येणें दिसोनि दावावें॥
देखिले तऱ्ही स्वभावें । दृश्यही हा ॥२३३॥
म्हणोनी स्वयंप्रकाश यया । आपणपे देखावया ॥
निमित्त हा वांचोनियां । नाहींच मा ॥२३४॥
भलतेन विन्यासे । दिसत तेणेंचि दिसे ॥
हा वांचूनि नसे । येथें कांहीं ॥२३५॥
लेणें आणि भांगारे । भांगारचि एक स्फुरे ॥
कां जेथें दुसरे । नाहींच म्हणौनी ॥२३६॥
जळतरंगीं दोन्हीं । जळावांचूनि नाहीं ॥
म्हणौनी आन कांहीं । नाहीं ना नोहे ॥२३७॥
हो कां घ्राणनुमेयो । येऊं कां हातीं घेवो ॥
लाहो कां दिठी पाहो । भलतैसे ॥२३८॥
परी कापुराच्या ठाई । कापुरावांचूनि नाहीं॥
तैसा रीति भलतयसाही । हाचि यया ॥२३९॥
आतां दृश्यपणें दिसो । कां द्रष्टा होऊनि असो ॥
परी हा वांचूनि अतिसो । नाहीं येथें ॥२४०॥

गंगा गंगापणें वाहो । कीं सिंधु होऊनि राहो ॥
परी पाणीपण नवलावो । न देखो कीं ॥२४१॥
थिजावें कीं विघरावें । हे अप्रयोजक आघवें ॥
घृतपण नव्हे । अनारिसें ॥२४२॥
ज्वाळा आणि वन्ही । न लेखिजति दोनी ॥
वन्हीमात्र म्हणोनी । आन नव्हे कीं ॥२४३॥
तैसें दृश्य कां द्रष्टा । या दोन्ही दशा वांझटा ॥
पाहता एकीकाष्टा । स्फूर्तीमात्र तो ॥२४४॥
इये स्फूर्तीकडोनी । नाहीं स्फूर्तीमात्र वांचोनी ॥
तरी काय देखोनी । देखतु असे ॥२४५॥
पुढे फरकेना दिसते । ना मागें डोकावी देखते ॥
पाहतां येणें ययाते । स्फुरद्रूपचि ॥२४६॥
कल्लोळी जळीं घातले । सोनेंन सोनं पांघुरले ॥
दिठीचे पाय गुंतले । दिठीसीचि ॥२४७॥
श्रुतीसी मेळविली श्रुति । दृतीसी मेळविली दृती ॥
कां तृप्तीसी तृप्ती । वोगरिली ॥२४८॥
गूळ गुळें परिवडिला । मेरु सुवर्णें मढिला ॥
कां ज्वाळा गुंडाळिला । अनळु जैसा ॥२४९॥
हें वहु काय बोलिजे । कीं नभ नभाचिये रिगे सेजे
मग कोणे निदिजे । जागे कोणे ॥२५०॥
हा येगे पाहिला ऐसा । कांहीं न पाहिला जैसा ॥
आणि न पाहताही आपैसा । पाहणेंचि हा ॥२५१॥

येथें बोलणे न साहे । जाणणे न समाये ॥
अनुभव न लाहे । आंगीं मिरौं ॥२५२॥
म्हणोनी ययाते येणं । येपरीचे पाहणें ॥
पाहतां कांहीं कोणे । पाहिले नाहीं ॥२५३॥
किंबहुना ऐसें । आत्मेन आत्मा प्रकाशे ॥
न चेतुचि चेऊ वैसे । तयासी तो ॥२५४॥
स्वयें दर्शनाचिया सवा । अवघीयाचि जातसे फावा
परी निजात्मभावा । न मोडताही ॥२५५॥
न पाहतां आरिसा असो पाहे । तरी तेंचि पाहणे होये
आणि पाहणेन तरी ते जाये।न पाहणे पाहणें॥२५६॥
भलतैसा फाके । परी येकपणा न मुके ॥
नाना संकोच तरी असिके । हाचि आथी ॥२५७॥
सूर्याचिया हाता । अंधकारू नये सर्वथा ॥
मा प्रकाशाची कथा । आइकता का ॥२५८॥
अंधारु कां उजिवडु । हा येकला येकवडु ॥
जैसा कां मार्तंडु । भल तेथें ॥२५९॥
तैसा आवडतिये भूमिके । आरूढलीयाही कौतुकें ॥
परी ययाते हा न चुके । हाचि ऐसा ॥२६०॥
सिंधूची शीव न मोडे । पाणीपणा सळ न मोडे ॥
परी मोडुतु कां गाडे । तरंगाची ॥२६१॥
रश्मी सूर्याची आथी । परी बिंबा बाहेरी जाती ॥
म्हणोनी बोधसंपत्ति । उपमा नोहे ॥२६२॥

आणि पल्हेचा दोडा । न पडता तढा ॥
जग तंव कापडा । न भरेचि की ॥२६३॥
सोनयाचा रवा । रवेपणाचा ठेवा ॥
आवघेयाची अवयवा । लेणें नव्हे ॥२६४॥
न फेडिता आडवावो । दिगंतोनी दिगंता जावो ॥
नये मा पावो । उपमा काई ॥२६५॥
म्हणोनी इंये आत्मलीळे । नाहीं आन कांटाळे ॥
आतां येयाचिये तुळे । हाचि यया ॥२६६॥
स्वप्रकाशाच्या घासी । जेविता बहुवेगेशीं ॥
वेचेना परी कुशी ॥ वाखही न पडे ॥२६७॥
ऐसा निरुपमा परी । आपुलिये विलासवरी ॥
आत्मा राणीव करी । आपुले ठाई ॥२६८॥
तयाते म्हाणिपे अज्ञान । तरी न्याया भरले रान ॥
आता म्हणे तयाचे वचन । उपसावो हो आम्ही॥२६९
प्रकाशिते अज्ञान । ऐसें म्हणणें हन ॥
तरी निधीदाविते अंजन । न ह्मणिजे काई॥२७०॥
सुवर्णगौरआंबिका । न ह्मणिजे काय काळिका ॥
तैसा आत्मप्रकाशका । अज्ञानवादु ॥२७१॥
येऱ्हवीं शिवोनी पृथ्वीवरी । तत्वाच्या वानेपरी ॥
जयाच्या रश्मीकरी । उजाळा येती ॥२७२॥
जेणें ज्ञान सज्ञान होये । दृङ्मात्र दृष्टीते विये ॥
प्रकाशाचा दिवो पाहे । प्रकाशासी ॥२७३॥

तें कोणे निकृष्टे । दाविले अज्ञानाचेनि वोटे ॥
ना तमे सूर्या मोटे । बांधितां निके ॥२७४॥
अपूर्व ज्ञानाक्षरीं । वसता अज्ञानाची थोरी ॥
शब्दार्थाची उजरी । अपूर्व नव्हे कीं ॥२७५॥
लाखेचे मांदुसे । आगीचे ठेवणे कायसे ॥
आतुबाहेरी सरिसे । करुनि घाली ॥२७६॥
म्हणोनी जग ज्ञाने स्फिुते । बोलता अज्ञानवादाते ॥
विखुरली होती आते । वाचेचिये ॥२७७॥
अखरी तव गोवधु । पुढारा अनृतबाधु ॥
मा कैसा अज्ञान वादु । कीजे ज्ञानी ॥२७८॥
आणिं अज्ञान म्हणणे । स्फुरतसे अर्थपणे ॥
आतां हेंचि ज्ञान कोणे । मानिजेना ॥२७९॥
असो हें आत्मराजे । आपणापे जेणें तेजें ॥
आपणाचि देखिजे । वहुयेपरी ॥२८०॥
निर्वेचिता जे झावळे । तेचि कीं लाहे डोळे ॥
डोळ्यापुढें मिळे । तेंचि तया ॥२८१॥
ऐसें जगज्ञान जें आहे । तें अज्ञान म्हणे मी विये॥
येणें अनुमानें हो पाहे । आथी ऐसें ॥२८२॥
तंव अज्ञान विशुद्धी नाहीं । हें जगेंचि ठविलें ठाइ ॥
जे धर्म धर्मित्व केही । ज्ञानाज्ञान असे ॥२८३॥
काजळा मोती विये । राखोंडिया दिपु जिये ॥
तरी ज्ञान धर्म होये । अज्ञानाचा ॥२८४॥

चंद्रमा निगती ज्वाळा । आकाश आते शिळा ॥
तरी अज्ञान उजळा । ज्ञानाते वमी ॥२८५॥
क्षीराब्धिकाळकूट । हें एके परीचें विकट ॥
काळकूटीं चोखट । सुधा कैंची ॥२८६॥
ना ज्ञानीं अज्ञान जाले । तें होतांचि अज्ञान गेलें॥
पुढती ज्ञान एकले । अज्ञान नाहीं ॥२८७॥
म्हणोनी सूर्य सूर्याचियेवढा । चंद्र चंद्राचि सांगडा॥
ना दीपाचिया पडिपाडा । ऐसा दीपू ॥२८८॥
प्रकाशू तो प्रकाशकी । यासी न वंचे घेई चुकी ॥
म्हणोनि जग आसिकी । वस्तुप्रभा ॥२८९॥
विभाति यस्य भासा । सर्वमिदं हा ऐसा ॥
श्रुति काय वायसा । ढेकर देती ॥२९०॥
यालागीं वस्तुप्रभा । वस्तूचि पावे शोभा ॥
जातसे लाभा । वस्तुसिचि ॥२९१॥
वांचूनि वस्तु इया । आपणापे प्रकाशावया ॥
अज्ञान हेतु वाया । अवघेची ॥२९२॥
म्हणोनी अज्ञान सद्भावो । कोणेपरी न लाहो ॥
अज्ञान कीर वावो । पाहो ठेलियाही ॥२९३॥
परी तमाचा विसुरा । न जोडेचि दिनकरा ॥
रात्रीचिया वरा । गेलियाही ॥२९४॥

कां नीद खोळे भरितां । जागणेंही नये हाता ॥
येकलिया टळटळिता । ठाकिजे जेवी ॥२९५॥

इति श्रीसिद्धानुवादेश्रीमदनुभवामृत अज्ञानखंडनं नाम सप्तमप्रकरणं संपूर्णम्

प्रकरण आठवें.

तैसें आमुचेनि नांवें । अज्ञानाचें ज्ञानही नव्हे ॥
आम्हांलागीं गुरुदेवें । आम्हींच केलो ॥१॥
परी आह्मा आम्ही आहो । तें कैसें पाहो जावो ॥
तंव काय कीजे ठावो । लाजिजे ऐसा ॥२॥
हा ठावोवरी गुरुरायें । नांदविलों उवायें ॥
जे आह्मी न समायें । आह्मामाजी ॥३॥
अहो आत्मपणीं न संटो । स्वसंविती न घसवटो ॥
आंगीं लागले न फुटो । कैवल्यही ॥४॥
आमुची करवे गोठी । ते जालीचि नाहीं वाक्सृष्टी ॥
आमुतें देखो दिठी । ते दिठीच नव्हे ॥५॥
आमुतें करूनि विखो । भोगूं शके पारखो ॥
तैं आमुतें न देखो । आम्हीपणा ॥६॥
प्रकटो लपो न लाहो । येथें नाहीं नवलाहो ॥
परी कैसेनीही विपावो । असणेयाचा ॥७॥

किंबहुना श्रीनिवृत्ति । ठेविलो असो जये स्थिती ॥
ते काय देऊं हातीं । वाचेचिया ॥८॥
तेथें समोर व्हावया । अज्ञानाचा पाडु कासया ॥
केउते मेलिया माया । होऊ पाहिजे ॥९॥
अज्ञानाचा प्रवर्तु । नाहीं जया गांवाआतु ॥
तेथें ज्ञानाची तऱ्ही मातु । कोण जाणे ॥१०॥
रात्री म्हणोनी दीवे । पडती कीं लावावें ॥
वांचूनि सूर्यासवे । सिणणे होये ॥११॥
म्हणोनी अज्ञान नाहीं । तेथेंचि गेलें ज्ञानही ॥
आतां निमिषोन्मेषा दोही । ठेली वाट ॥१२॥
येऱ्हवी तरी ज्ञान अज्ञाने ।दोहींची अभिधानें ॥
अर्थाचोनि आनाने । विघ्राविली ॥१३॥
जैशीं दंपत्ते परस्परें । तोडूनि पालिटिली शीरें ॥
तेथें पालटु ना पण सरे । दोहींचें जिणें ॥१४॥
कां पाठी लाविला होये । तो दीपूचि वांया जाये॥
दिठी आंधारे पाहे । तै तोचि वृथा ॥१५॥
तैसें निपटूनि जें नेणिजे । तें अज्ञान शब्दं बोलिजे॥
आतां सर्वही जेणे सुजे । तें अज्ञान कैसें ॥१६॥
ऐसें ज्ञान अज्ञान आलें । अज्ञान ज्ञानें गेलें ॥
हे दोन्ही वांझोले । दोनी झाली ॥१७॥
आणि जाणे तेचि नेणे । नेणे तेचि जाणे ॥
आतां के असणे जिणे । ज्ञाना अज्ञाना ॥१८॥

एव ज्ञानाज्ञान दोन्ही । पोटी सूनि अहनी ॥
उदेला चिद्गगनीं । चिदादित्यु हा ॥१९॥

इति श्रीसिद्धानुवादेश्रीमदनुभवामृते ज्ञानखंडनं नाम
अष्ठमप्रकरणं संपूर्णम्

प्रकरण नववें.

आतां अमोद सुनास जाले ॥ श्रुतीस श्रवण रिघाले
आरिसे उठिले । लोचनेसी ॥१॥
आपुलेंनि समीरपणे । वेल्हावती विंजणें ॥
कीं माथेची चापेपणे । वहकताती ॥२॥
जिव्हा लोधली रसें । कमळ सूर्यपणें विकाशे ॥
चकोरेचि जैसें । चंद्रमा जाली ॥३॥
फुलेंचि जालीं भ्रमर । तरुणीच जाले नर ॥
जालें आपुलें शेजार । निद्राळूंचि ॥४॥
दिठीवियाचा रवा । नागरु इया ठेवा ॥
घडिला कां कोरिवा । परी जैसा ॥५॥
तैसें भोग्य आणि भोक्ता । दिसे आणि देखता ॥
हें सरलें अद्वैता । अफुटामाजी ॥६॥
सेवतेपणा वाहेरी । न निगताचि परी ॥
पाती सहस्राकरी । उपलविजे ॥७॥

तैसें नवानवा अनुभवी । वाजतां वाधावी ॥
अक्रियेच्या गांवीं । नेणिजे ते ॥८॥
म्हणूनि विषयाचेनि नांवें । सूनि इंद्रियांचे थवे ॥
सैंघ घेती धांवें । समोरही ॥९॥
परी अरिसा सिवेसिवे । तव दिठीसी दिठी फावे॥
तैसें जाले धांवे । वृत्तिचिया ॥१०॥
नाग मुदी कंकण । त्रिलिंगी भेदली खूण ॥
घेता तरी सुवर्ण । घेईजे कीं ॥११॥
वेंचूनि आणू कल्लोळ । म्हणोनी घापे करतळ ॥
तेथें तरी निखळ । पाणी फावे ॥१२॥
हातापाशीं स्पर्शू । डोळ्यापाशीं रूपसु ॥
जीभपाशी मिठांशु । कोण्ही एकु ॥१३॥
तऱ्ही परिमळापरौते । मिरवणें नाहीं कापुराते ॥
तैसें बहुतापरी स्फुरते । तेंचि स्फुरे ॥१४॥
म्हणोनी शब्दादि पदार्थ । श्रोत्रादिकांचे हाते ॥
घ्यावया जेथें । उजू होती ॥१५॥
तेथें संबंधु होय न होय । तंव इंद्रियांचें तें नोहे ॥
मग असताचि आहे । संबंधू ना ॥१६॥
जियें पेरीं दिसती उसीं । तियें लाभती कीं रसीं ॥
कांती जेवी शशी । पुनवेचिया ॥१७॥
पडिलें चांदावरी चांदिणें । समुद्रीं जालें वरखणें ॥
विषया करणें । भेटती तैशी ॥१८॥

म्हणोनी तोंडाआड पडे । तेही वाचा वावडे ॥
परी समाधी न मोडे । मौनमुद्रेची ॥१९॥
व्यापाराचे गाडे । मोडताही आपाडे ॥
अक्रियेचें न मोडे । पाऊल केंही ॥२०॥
पसरूनि वृत्तीची वावे । दिठी रुपातें दे खेवें ॥
परी साचाचेनि नांवें । कांहींच नलगे ॥२१॥
तमाते घ्यावया । उचलूनि सहस्र बाहिया ॥
शेवटीं रवी यया । हाचि जैसा ॥२२॥
स्वप्नीचिया विलासा । भेटइन या आशा ॥
उठिला तंव जैसा । तोचि मा तो ॥२३॥
तैसा उदैलियानि विषयें । ज्ञानी विपयी हो लाहे॥
तंव दोन्ही न होनी होये । काय नेणो ॥२४॥
चंद्र वेंचू गेला चांदिणें । तंव वेंचिलें काय कोणें ॥
विऊनि वांझे स्मरणें । होती जैशीं ॥२५॥
प्रत्यहारादि आंगीं । योगें आंग टेकिले योगी ॥
तो जाला ये मार्गी । दिहाचा चांदु ॥२६॥
येथें प्रवृत्ति वहुडे जिणे । अप्रवृत्तिसी वाधावणे ॥
आतां प्रत्यङ्मुखपणे । प्रचारु दिसे ॥२७॥
द्वैतदर्शनें आंगण । अद्वैत वोळगे आपण ॥
भेदु तंव तंव दुण । अभेदासी ॥२८॥
कैवल्याही चढावा । करित विषयसेवा ॥
जाला भत्यु भज्य कालोवा । भवतीच्या घरीं॥२९।

घरामाजी पाये । चालता मार्गूही तोचि होये ॥
ना वैसे तऱ्ही आहे । पावणेची ॥३०॥
तैसें भलते करितां । येथें पाविजे कांहीं आतां ॥
ऐसें नाहीं न करितां । ठाकिजेना ॥३१॥
आठवू आणि विसरू । तयातेंही घेउ नेदी पसरु ॥
दशेचा व्यवहारु । असाधारणु ॥३२॥
जाली स्वेच्छाची विधि । स्वैर जाली समाधी ॥
दशे इये मोक्षरिद्धि । वैसो घापे ॥३३॥
जाला देवोचि भक्तु । ठावोचि जाला पंथू ॥
होऊनि ठेला येकांतु । विश्वचि हे ॥३४॥
भलतेउतेन देवें । भलतेन भक्त होआवे ॥
वैसला तेथें राणिवे । अकर्मू हो ॥३५॥
देवाचिया दाटणी । देऊळा जाली आटणी ॥
देशकालादि वाहणी । येइचिना ॥३६॥
देवी देवोचि न माये । मा देवी के अन्वयो आहे ॥
तेथें परिवारु वहुये । अघडता कीं ॥३७॥
ऐसाही स्वामीभृत्युसमंधा । लागी उठली श्रद्धा ॥
ते देवोचि नुसधा । कामविजे ॥३८॥
अवघीयाचि उपचारा । जपध्यान निर्धारा ॥
नाहीं आन संसारा । देवेवांचुनी ॥३९॥
आतां दवातेचि देवें । देववरी भजावें ॥
अपेणाचेनि नांवें । भलतिया ॥४०॥

देव देऊळ परिवारु । कीजे कोरूनि डोंगरु ॥
तैसा भक्तीचा वेव्हारु । कां न व्हावा ॥४१॥
पाहे पा अवघेया । रूखारूखचि यया ॥
परी दुसरा नाहीं तया । विस्तारु जेवी ॥४२॥
अहो मुगी मुग जैसें । घेतां न घेतां नवल नसे ॥
केलें देवपण तैसें । दोहींपरी ॥४३॥
अखताचि देवता । अखतीचि असे न पूजितां ॥
मा अखती काय आतां । पूजो जावो ॥४४॥
दीसीची लुगडी । दीपकळिके तूं वेढी ॥
हें न म्हणतां ते उघडी । ठाके काई ॥४५॥
कां चंद्रातें चंद्रिका । न म्हणिजे तूं ले का ॥
तऱ्ही तो असिका । तियाचि कीं ना ॥४६॥
आगीपणें आगी । असतचि असे आंगीं ॥
मा कासयालागी । देणें न देणें ॥४७॥
म्हणोनी भजतां भजावें। मा न भजतां काय नव्हें।
ऐसें नाहीं स्वभावें । श्रीशिवूचि असे ॥४८॥
आतां भक्ति अभक्ति । जाले ताट एकी पांती ॥
कर्माकर्माचिया वाती । माल्हवूनिया ॥४९॥
म्हणवूनि उपनिषदें । दशे येती निंदे ॥
निंदाचि विशदें । स्तोत्रें होती ॥५०॥
नातरी निंदास्तुति । दोन्ही मौनासाठीं जाती ॥
मौना मौन आथी । बोलतां बोली ॥५१॥

घालितां अऱ्हासऱ्हा पाये । शिवयात्रा होत जाये ॥
शिवा गेलियाही नोहे । केही जाणें ॥५२॥
चालणें आणि बैसक । दोन्ही मिळूनि एक ॥
नोहे ऐसें कौतुक । इये ठाई ॥५३॥
यऱ्हवीं अडोळिलिया डोळा । शिवदर्शनाचा सोहळा ॥
भोगिजे भलते व्हेळा । भलतेणें ॥५४॥
ना समोर दिसे शिव ही । परी देखिलें कांहीं नाहीं
देवा भक्ता दोही । एकाचि पाड्ड ॥५५॥
आपणचि चेंडू सुटे । मग आपणया उपटे ॥
तेणें उंदवला दाटे । आपणपाचि ॥५६
ऐशी जरी चेंडूफळी । देखिजे कां केव्हेळी ॥
तरी बोलिजे सरळी । प्रबुद्धाची ॥५७॥
कर्माचा हातु न लगे । ज्ञानाचें कांहीं न रिगे ॥
ऐसीच होतसे आंगें । उपास्ती हे ॥५८॥
निफजे ना निमे । आंगीं आंग घुमे ॥
सुखा सुख उपमे । देववेल इया ॥५९॥
कोण्ही एक अकृत्रिम भक्तीचें हें वर्म ॥
योगज्ञानादिविश्राम- । भूमिका हे ॥६०॥
आंगें कीर एक जाहले । परी नामरुपाचे मासले ॥
होते ते ही आटले । हरी हर येथें ॥६१॥
अहो अर्धनारीनटेश्वरे । गिळित गिळित परस्परे ॥
ग्रहण जाले एकसरे । सर्वग्रासे ॥६२॥

वाच्यजात खाउनी । वाचकत्वही गिळूनि ॥
ठाकिली निदैजौनी । परा येथें ॥६३॥
शिवाशिवा समर्था स्वामी । येवढीये आनंदभूमि ॥
घेपे दीजे एकें आम्ही । ऐसें केलें ॥६४॥
चेतचि मा चेवविले । निदैलेचि मा निदविले॥
आम्हीच आम्हा आणिले । नवल जी तुझें ॥६५॥
आह्मी निखळ मा तुझे । वरी लोभें म्हणसी माझे ॥
हें पुनरुक्त साजे । तूंचि म्हणोनी ॥६६॥
कोणाचें कांहीं नेघसी । आपुलेंही तैसाचि नेदिसी॥
कोण जाणे भोगसी । गौरव कैसें ॥६७॥
गुरुत्वें जेवढा चांगू । तेव्हडाचि तारूनि लघू ॥
गुरुलघु जाणे जो पांगू । तुझा करी ॥६८॥
शिष्या देतां वाटे । अद्वैताचा समो फुटे ॥
तरी काह्या होती भाटें । शास्त्रें तुझीं ॥६९॥
किंबहु ये दातारा । मीतूं याचा संसारा ॥
वेंचूनि होसी सोयरा । तेणेंचि तोषे ॥७०॥

इति श्रीसिद्धानुवादेश्रीमदनुभवामृते जीवन्मुक्तदशा
कथनंनाम नवमप्रकरणं संपूर्णम्

प्रकरण दहावें.

परी गा निवृत्तिराया । हातातळीं सुखविलें तुया ॥
परी निवांतचि मिया । भोगावें कीं तें ॥१॥
परी महेशें सूर्याहातीं । दिधली तेजाची सूती ॥
यया भासाअंतर्वर्ती । जगाचि केलें ॥२॥
चंद्रासी अमृत घातलें । तें तयाचि काई येतुलें ॥
कीं सिंधु मेघा दिधले । मेघाचि भागू ॥ ॥३॥
दिवा जो उजिवडु । तो वराचाचि सुरवाडु ॥
गगनीं आथी पवाडु । तो जगाचाचि कीं ॥४॥
अगाधे ही उचंबळती । ते चंद्रीची ना शक्ति ॥
वसंत करी तैं होती । झाडाचें दानीं ॥५॥
म्हणोनी हें असंवर्य । हे दैवीकीचें औदार्य ॥
वांचूनि स्वातंत्र्य । माझें नाहीं ॥६॥
आणि हा येवढा ऐसा । परिहार देऊं कायसा ॥
प्रभुप्रभावविन्यासा । आड ठाउनी ॥७॥
आम्ही बोलिलों जें कांहीं । तें प्रगटेचि असे ठाई ॥
मा स्वयंप्रकाशा काई । प्रकाशावें बोलें ॥८॥
नाना विपाये आम्ही हन । कीजे ते पा मौन ॥
तरी काय जनीं जन । दिसतेना ॥९॥

जनातें जनें देखतां । द्रष्टेचि दृश्य तत्वतां ॥
कोण्ही नहोनी आइता । सिद्धांतचि हा ॥१०॥
यया परौते कांहीं । संचितरहस्य नाहीं ॥
आणि हें तया आधींही । असताचि असे ॥११॥
तऱ्ही ग्रंथ प्रस्तावो । न घडे हें ह्मणे वावो ॥
तरी सिद्धानुवाद लाहो । आवडी करु ॥१२॥
पढियंते सदा तेंचि । परी भोगी नवी नवी रुची ॥
म्हणोनी हा उचीतचि । अनुवाद सिद्ध ॥१३॥
याकारणें मिया । गौप्य दाविलें बोलोनिया ॥
ऐसें नाहीं अपैसया । प्रकाशूचि ॥१४॥
आणि पूर्ण अहंता वेठलों । सैंव आम्हीच दाटलों ॥
मा लोपलों ना प्रगटलों । कोण्हा होउनी ॥१५॥
आपणया आपणपे । निरोपण काय वोपे ॥
मा उगेपणें हरपे । ऐसें आहे ॥१६॥
म्हणोनी माझी वैखरी । मौनाचेंही मौन करी ॥
हें पाणियावरी मकरी । रेखिलिया ॥१७॥
एवं दशोपनिषदें । पुढारी न ढळती पदें ॥
देखोनी बुडी वोधें । येथंचि दिधली ॥१८॥
ज्ञानदेव म्हणे श्रीमंत । हे अनुभवामृत ॥
सेवूांने जीवन्मुक्त । हेंचि होतु ॥१९॥
मुक्ति कीर वेल्हाळ । अनुभवामृत निखिळ ॥
परी अमृताही उठी लाळ । अमृतें येणें ॥२०॥

नित्य चांदू होये । परी पुनवे आनु आहे॥
हें कां मी म्हणू लाहे । सूर्यदिठी ॥२१॥
प्रिया सावइले होये । तें आंगीचें आंगीं न समाये॥
येऱ्हवीं तेथेंचि आहे । तारुण्य कीं ॥२२॥
वसंताचा आला । फळीं फुलीं आपुला ॥
गगनाचिया डाळा । पेलती झाडें ॥२३॥
येयालागीं हें बोलणें । अनुभवामृतपणें ॥
स्वानुभूति परगुणें । वोगरिलें ॥२४॥
आणि मुक्त मुमुक्षु बद्ध । हे तववरी योग्यता भेद॥
अनुभवामृत स्वाद । विरुद्ध जंव ॥२५॥
गंगावगहना आली । पाणिये गंगा जाली ॥
कां तिमिरें भेटली । सूर्या जैसी ॥२६॥
नाहीं परिसाची कसवटी । तववरि वानियाच्या गोष्टी॥
मग पंधरावीयाच्या पाठी । बैसावें कीं ॥२७॥
तैसें जे या अक्षरा । भेटती गाभारा ॥
ते ओघ जैसे सागरा । आंतु आले ॥२८॥
जैशा अकारादि अक्षरा । भेटती पन्नासही मात्रा ॥
तैसें या चराचरा । दुसरें नाहीं ॥२९॥
तैसे तिये ईश्वरी । आंगोळी नुभेचि दुसरी ॥
किंबहुना सरोभरी । श्रीशीवेशीचि ॥३०॥
म्हणोनि ज्ञानदेवो म्हणे । अनुभवामृतें येणें ॥
सणु भोगिजे सणें । विश्वाचेनि ॥३१॥

इति श्रीसिद्धानुवादेश्रीमदनुभवामृते ग्रंथमहिमावर्णनं
नाम दशमप्रकरणं संपूर्णम्

श्री अनुभवामृत ग्रंथांतील कठीण शब्दांचा कोश.

प्रकरण पहिलें.

ओव्यांचा क्रमांक.

१ निरुपाधिकें–उपाधीरहीत । जगाची–विश्वाची
जनकें–आईबाप, उत्पादक । वंदिली–वंदन, नमस्कार.
मूळीकें–पहिलें, मूळचें । देवोदेवी–शिवशक्ती, देव, देवी,
पुरुष, व स्त्री.

२ प्राणेश्वरी–बायको, शक्ती,प्रकृति,देवी,पत्नी । उलथे–उलटे–
सरोभरी–वेग, भरीसपडून, स्वभावे करून, आदर, भरानें
चारुस्थळीं-निर्विशेषी,उत्तम,ब्रम्हस्वरूपीं।एकाआंगाची-एकअंग–
एकाहारी–चिद्रूपहारी,एका ओळीला, एका पंक्तीला.
प्रियू–नवरा, पुरुष, शिव, देव.

३ पांगे–हौसेनें, पंगिस्त होऊन । एकएकातें–एकमेकाला
उगळिते–ओकतात, प्रगट करितात । गिळीती-लीन, अव्यक्त,
पोटांत घालतात. । आवडीचेनिवेगें–स्फुरणाच्या योगानें

४ एकसरे–एकदम, एकसारखे । एकचिनव्हे–द्वैताच्या सापेक्ष
एक मोजणीचे नाहीं । नेणो–न जाणो, । दोघा–शिवशक्ती,
स्त्री, पुरुष. । साकारे–आकार असणारे, एक, अनेक.
पुरें–पूर्णत्व. । दोपण–द्वैत–दोनोपण–दोनपणानें

५ आळुकी–छंद, नाद, आवडी, लोभ. । फुटो-भंगतनाहीं
कवतिकी–लिलेनेंसुद्धां, कौतुकानें.

६ हा ठाववरि–एथपर्यन्त, एथवर.।भेडे–भित्रे, भितीनें

वियाली—प्रसवली. । दोघलेपण-दोन्हीपण, उभतांचें एकरूपपण.

७ झोंक-कल, विकार, संबंध, झोका, स्पर्श. । आंगी-स्वरुपाच्या-ठिकाणीं. । तिसरा—शिव, शक्ति, जगत. । संसारा—विश्व.

८ एकेंसत्तेचे—एकचएक स्वरुप. वैसणे—अधिष्ठान, आश्रय. प्रकाशाचे-चिद्स्फुरद्रूपाचे, । लेणे—अलंकार.। अनादि-अदिरहित-मूळपासूनच. । नांदती- नांदतांत, राहतात.

९ एकरसी- ब्रम्हरसीं, । थाव--ठाव, ठिकाण, अंत. । भेद-द्वैत, दोनपणा. । लाजोनी- लज्जित होणे. । आवडी—प्रेमानें.

१० गोसावी-अंगरहित, निराकर. । मालक—पती, पुरुष. देवे—देवाकडून । जियेविण--देवीवाचून. ।
एकोपजिवी-एकमेक एकमेकांचे जीवन ।एकएकाची-एकमेकाची

११ परिमाणू—खिडकींतून आलेल्या उन्हांत जें बारीक कण. दिसतात त्याचा सहावा हिस्सा.।उवाये-उत्कर्ष, उघड आनंदानें मेळू--संयोग, मिलन, एकत्व. । गोडी-- माधुर्यास.
नमाती--मावत नाहीं. । मांडिली—राहिलेली.

१२ एकएकांविण-एकमेक एकमेकावाचून । नकीजे-करित नाहीं तृणाचे—गवताची काडीसुध्दा जियेदोघे--शिवशक्ति
जीवप्राण—जीवानें व प्राणानें.

१३घरवाते—गृहवार्ता, घराच्या, प्रपंच, गृहादिसंसार.
मोटकीं—निपूण, नेटकी, मोजकी, नेमकी, थोडी.

१४ विपायें—कदाचित चुकून. । उमजलें—जागृत झाले, स्वरूपी लीन. । निदे—निद्रा । नुसधें--केवळ, एकटें.

१५ गिवसींत—हुडकीत, शोधीत. । वाहाणीं—ओघ.
आधाधी—अर्धें अर्धे, अर्धवट.

१७ अधाधें—अर्धेअर्धें, अर्धवट.

१८ दांडी—टिपरी, विणा, कर्ण. ।श्रुती—शब्द, वेद.
द्युती--वास, दीप्ती-प्रकाश.

२० आरोगण-जेवण,भक्षण करणें । मेहुण-दंपत्य,नवराबायको

२२ भ्रातारू--भ्रतार, नवरा.

२३ परिमळू-वास । पांगळू-कुंठीत.। निवाडू-निवडण्याची क्रिया

२५ गाभा–गर्भ.

२६ द्योतक--प्रकाशक, अनुमापक--यथार्थ, कल्पना देणारे.
बरवतसे- शोभतसे, मिरवतसे.

२७ निष्कर्षु-सिद्धांतवस्तू, शेवट, परिणाम । बाईला-प्रकृति बायकोनें. । दादुला-दादला, पती, नवरा.

२८ थारों-टिकत, थिरावो, राहो.

२९ उभारा-नामरुपात्मक स्थिति.

३० मिरवणें–प्रसिद्धि.

३१ दुकाळ- दुष्काळ । सोहळा–उत्सव, संग्रम. । लीळा-लीला सदैव--भाग्यवत.

३२ आटणिया-लुप्त होणें. । उवाया-उत्कर्ष, विकासाला.
संकोचे-आटणें, लुप्त होणें. । रूढविली-प्रगट केली.

३३ क्षोभा-विशेप भाव.

३४ भिडा-भिडेनें. । अवला-नवरा. । आंगविला उघडा-अंगानें उघडा पडला.

३५ मंदरूपें-सूक्ष्मरूपें. । उवायिलेंपण-विस्तार, प्रगटपण.
पडिपे-आवड, भूषण, शोभा, बरोबरी.

३६ चेवविला-जागा केला. । वेद्याचे सर्वदृश्यमात्र.
बोणें-पक्वान्न, अन्न. । धाला-तृप्त झाला.

३७ विसांवला-विसंबला भातारे-भ्रतार. आंवुलेपण-आपुलेपण, पुरुषपणा. । विये-उत्पत्ति.

३८ जियोद्देशे-जिच्यानिमित्तानें.

३९ आंगलगे-साह्यानें, अंगसंबंधानें. । आरोगूलागे-उपभोग घेणें, भक्षण करणें.

४२ अनळू-अग्नी. परिमळु-सुवास.

४३ दिवो-दिवस. । साची- अधिष्ठानी.

४४ प्रणवाक्षरीं-ओंकारापासून, विराटादि, जगदोत्पत्तीपर्यंत. विरुढती-उगवती, वाढती.

४५ शिरा-एक पक्वान्न, मोहोनभोग. । उजीरा-उदय,प्रगटपण वोहरा-वधुवरा.

४६ अवघीयांची रजनीं-रात्रीच्यावेळीं सर्वांची दृष्टि असून नाहींसी होते.

परेसी-ज्ञान वाणीसह. । वैखरी-जागृतीतिल वाणी.

४८ चळवळेशी-चंचलतासह.

४९ पाहणेंनसी-पाहतां पहाण्याच्या क्रियेसह.

पहातें-पाहण्याचा विषयासह. । घरौते वरौते-श्रेष्ट गृहस्थाश्रमी दांपत्य, व्यापक,. । अंतरबाह्य-घरचे बाहेरचे.

५० वाहणीं-मार्ग, प्रवाह. । वेदकू-वेद जाणणारा.

वेद्य-विषय, जाणावयास योग्य, ब्रम्हवस्तु.

५१ लिंगभेद-सूक्ष्मभेद-पुज्योच्छेद. द्वैतचिन्ह, चिन्हांनीं भेद. पऱ्हा-पलीकडे, दुसरीकडे.

५२ सोनेंनसी-सोन्याहून.

५३ ठावो-ठिकाणा, मुक्कामाची जागा.

५४ मिरवणें-प्रसिद्धी, शोभा.

५५ भास्य भासकता-प्रकाश्य व प्रकाशक हा भाव.

५६ दोंद-शरीरावर, मोठे पोट. । विखूरी-पसारणे.

गिवसणें-हुडकणें, शोधून सांपडला जाईल काय?

५७ कीळ-तेज, प्रभा, कांति. । पांगुळ-स्थिर, प्रसरणें, अचळ. अगळे-अधिक. । निर्मळ-तेजस्वी.

५८ मात्रा-ओंकार—अ, उ, म. तीनमात्रा. । ती-तीन.

चिरटिया-तुकडे केलेला, चिरफळचा. । णकार-ण असें तीन-

रेघांचें अक्षर.। भेदवला काई-भिन्न झाला काय.। रेघटिया-रेषा
५९ साजरेपण-सुशोभित. । मुकुळें-कमळे, फल, पुष्प.
तुरंबू-परिधान, पूजणें, सुवास घेणें,
६० सिनानी-वेगवेगळाली.
६१वायूचा ठेला-विश्रांती, वायू शांत झाला असतां.
६२ खेवो-तत्क्षणींच.
६४ रंभागर्भ-केळीचा गाभा, पोकळी.

प्रकरण दुसरं.

ओव्यांचा क्रम.
१ आजेचा-ब्रम्हविद्येचा, पूर्णज्ञानाचा.
अहेवतंतु-सौभाग्यसूत्र, मंगळसूत्र,
२ मायाकुंजरु-कपटहस्ती हत्ती-अविद्यारूपी हत्ती.
मुक्त-नित्यमुक्त जो आत्मभाव.। ओगरु-वाढलेले अन्न,पक्वान्न.
३ आडवे-अरण्य, आडरानांत. । भूंजीत-भोगीत. । भवे-फेरे.
४ अपांगपातें-कृपादृष्टीनें, अर्धोन्मेलित दृष्टीनें, दृष्टिक्षेप.
बंधमोक्षपणआतें-बंध हाच मोक्षपणाला येतो.
५ कैवल्यकनक-मोक्षरूपी सोनें.। न कडसी-न विचारी, निवडा-निवड, भेदकरणे. । साना-लहान, अज्ञानी, अनधिकारी.
पाढाऊ-मार्गदर्शक, वाटाड्या.
६ बिके-बलानें. । आरसा-आरिसा.
७ बोध-आत्मज्ञान. । कळा-कला. । पुनीव-पौर्णिमा.
विखुरल्या-प्रसरल्या, पांगल्या. । एकवळा-एकत्र, युक्त.
८ सवें-तत्क्षणीं, लगेच, । उपायाचे-साधनाचे, प्रयत्नाचे.
धांवे-धावाधावी, खटपट, श्रम.
९ अनवसरे-अकाली, असमय, स्वरुपानुभव नसतां.
लें-धरितो, लेतो, धारण करतो. । मोहीरे-साहित्य, सामुग्री,

मोर्चा, मोहकरूप. । सरे-संपते नाश होतो.
भेटतखेव-भेटतांक्षणींच, बरोबर. । बहुरूप-सोंगाचाखेळ,
जगदाकार, बहुविध प्रपंच, नानात्व, नामरुपात्मक जगत,
१० काळवखे-अंधारें, काळोखरात्र. । सींतलें-स्पर्शलें, शिवल्या-
बरोबर,
११ पाखाळे-प्रक्षाळे, स्वच्छ होई, शुद्ध होतो. । वोविळे-ओवळे
१२ राखो जातां- तारोजातां, रक्षण करण्याला.
धाडिलें-घालविलें, सोडून दिले. । थिते-असलेले, व्यर्थ.
१३ सुसास-सुखास करमणें. । मिस- निमित्त. वास-स्थिति.
१४ मोहीरे-सन्मुखता, सुन्दर स्वरूप, मोहक रूप.
परिणमे-परिणाम, पावे, प्रगट होई, परिपक्व झालें.
१५ वेद्या–विषय, दृश्याला. । वेदकू-जाणणें, दृष्टा.
मुये-घालितो, शिरतो. । उशीटी-उष्टी, लिप्त.
१६ सावाये–साहृयानें. । उपर-ब्रम्हाच्याहीवर. । लाहे-मिळते,
प्राप्त होते. । तृणातळीं-तुच्छ, गवताच्याही खालीं.
१७ उपास्तिवरी-सेवा, उपासनेपर्यंत. । रावतिया-कष्ट, खट-
पट करणाराला. । मोडोनिया-दाट, बहाद्दरीचे, विपुल, पुष्कळ
वरिवंडिले–परिपक्व, अनुसरणें, तन्निष्ट होणें, अवलंबून आहे.
अनुज्ञा-आज्ञा.
१८ दिठीवा-कृपादृष्टी.। निगमवन-वेदशास्त्र,उपनिषदादिभाग
आपुलीये फळीं-स्वात्मभाव फळ, आपल्या फळाला.
न घेपती-सांपडत नाहींत. स्वरूपरुपीं फळ, घेतां येत नाहीत,
प्राप्त होत नाहीं.
१९ अलगे-अग्रानें, टोंकानें, भाला. । खोंची-स्पर्श करी, टोचतो,
भोसकतो. । निवटे-बाधीत, निवडी, निरास होणें, नाशकरतो,
मारतो, । जैता-विजय. । आपणपें-आपणाकडे.
२० लघुत्व-शिष्यत्व, कमीपणा, लहानपणा, जीवपणा.
मुद्दले-भांडवल, सापेक्षतेनें. । शेले-अग्रभागी, शिल्लक, श्रेष्ठ-

पदावर. । नाथीले-नसलेला, खोटा, नव्हतें तें.

२१ घनवटे-जड, गुरु, भरीव, परीपूर्ण.

२२ सावेव-साकार, प्रत्यक्ष दिसणारे, सगूण, शब्दगुणानेंयुक्त

हांव-बरोबरी, महत्वाकांक्षा.

२३ उजाळे-प्रकाशमान. । कडवसेनी-कडवशानें, प्रकाशानें.

२५ द्वैत दुणीचे-दुहेरी वस्त्र, द्वैतरूपी घडीचे.

नवचे-जात नाहीं, झांकत नाहीं.

२७ कें-कोठें, किति. । अनुमान-तर्क. । मांदो-समुह, समुदाय.

२८ लिहि-लेख, लिहिणे. । चावळो-बोलो, कांहींतरी बडबड.

वर्णन करायला.

२९ परिसरे-आश्रय करितो,प्रकार संपतात.। आविष्करे-प्रगटे.

मेचू-आवड, प्रीत.

३० अळुमाळू-किंचीत, थोडेसे. । देखे-ज्ञान, पहावें.

३१ सुये-टाकावी, घालावी. । नाडोले-फसविले, अडविले.

३२ वायबुंथी-खोटें पांघरूण, व्यर्थ उपाधि.

३३ निवर्त्य-निवारण करण्यास योग्य, निवृत्त, निरास.

३४ कै-कधीं, केव्हां. । गोचरू-भेटला, प्रत्यक्ष.

तमारी-अंधकाराचा शत्रु. । डगरू-आरोप, कीर्ती, आख्या, प्रसिद्धी, डांगोरा.

३५ उजिवडे-भासे ,प्रकाशे, प्रकाशक होते. । मावा-मायेनें, लीलेनें, प्रभावानें. । रूढे-व्यवहारांत आणिले, प्रचारांत येते.

३६ वाळीसी-टाकीसी, त्याज्य.

३७ गुढा-न कळणारा.

३९ उणें-वांचून, वीण, शिवाय. । साजणे-मैत्री, सख्य, शोभणें

भृत्यू-सेवक, भक्त.

४१ चेइलिया-जागे झाल्यावर.

४२ थळीव-अलंकार, वडी, पात्र,कोरीव काम. । बरव-शोभा.

४३ मडे-पुढें ये, मांडतो, उभा राहतो.

४४ उदो-उदय.

४५ हिरुनी-नाहीसे केलें, हरऊन टाकले.

४७ वेखासे-वाकडे, स्वभावाविरुद्ध.

४८ झोलु-पदर, झोळ. । एकुणा-एक उणा. । आतुलू-आतला कडू-बाजू,कड,कडोसरीचा. । फेडीतां-सोडीता, मोकळाकरितां बाहिरिलु-बाहेरचा.

४९ वंद्यत्व-नमस्कारास योग्य. । वंदितेनसी-वंदन करणाऱ्यासह

५० सोये-व्यवहार, सोय, अवकाश, जागा.

दशा-स्वरूप, अवस्था, स्थिति.

५१ गुणा-वात, दोरा. । पुळिका-बारीक खडा, तुकडा,वडी.

५२ मेल्हेरे-संबंध, मिळणें, संयोग. । सरे-संपतें.

सरीसेचि-लागलीच, बरोबर, एकदम.

५४ भापा-भापणानें, वर्णनानें. । उपखा-नाश, कमीपणा. व्यवहार, शीण. । फेडून-निरास करून, निवृत्त करून.

५५ दुवाळी-द्वैतसंबध. । पत्राडू-मोठेपण, ख्याती, उत्कर्प.

५८ आधारू-आश्रय. । दुर्भरु-भरावयास कठीण, पोट न भरणारा. । विरुद्ध-विरुद्धधर्माला,एकमेकाच्या उलट भावांना पाहुणेरू-आश्रय, पाहुणचार.

५९ निकें-चांगले, नेटके, बरें, मख्य.

६५ उखि-मृषा, वृथा, खोटा भास, भ्रांति.

६७ बुझे-समजे, समजून घेणाराशिष्य व समजून देणारा-गुरुहि हाच.

६९ उमसो-ठाव पाहणें, दिसो, प्रगट होणें, उठाव, स्फुरण. विसकुसो-विस्कटो, बिघाड होणें. । अतिसो-आतिशय, निकट,

संबंध, अतिशय.। पोखित–पोषण, पोशीत आहे, संवर्धन करतो
७० वरव–शोभा. । रागीव–राज्य.
७२ वारी–नाहीसें करी, नाशकरून.
७३ ओपसर–मिना (रत्नाच्याखालीं) कोंदण्याच्यावेळीं तेज वाढण्याकरिता पत्रा घालतात तो किंवा पूट देतात तो.
निखळ–स्वयंप्रकाशक, केवळ, मूळचाच. । चक्रवर्ती-सार्वभौम.
७४ सूनि-घेऊन, घालून. ।
७५ दृति-वास, सुगंध.
७६ पाठीकडून-मागलेकडून, माघारी वळून, अंतर्मुख होऊन.
धांडोळावे-शोधावे.
७७ हन-ही, अहो.
८० ऋण- कर्ज, उपकार.

प्रकरण तिसरें.

ओव्यांचा क्रम.
१ बोभाटे-गलबला, व्याख्यान, श्रवण, गर्जनेनें, मनन.
आत्मयाची-जिवाची. चैतन्यात्माची. । चेणे-जागृती.
झोप लोटे-स्वरुपाचे अज्ञान जातें.
२ उपेगी-उपयोग, सहाय्यक. । वेंचती-नाहीसे होतात. संपतात
कीर-निश्चयानें, खरोखर.
४ अवधी-शेवटीं, अंतीं, मर्यादा, संधी.
५ मृतें लोहें-मृत लोखंड, भस्म झालेले. । इंधनें-सर्पण, लांकडे.
रसरुपें-रसायनरुपें, भस्मरुपें.
६ जिइये-जिवंत असतें.
८ मरोनी-अज्ञान नासूनी, वाचा नाहीशी होऊन, जीव खर्चून.
शिणलेवा-श्रम द्यावा, श्रम घेणें.

९ येऊन-झोंप आली असतां. । दिठी-अवस्था, दृष्टी.
आपणपां-आपले रुप, जागृतीस, व्यवहारिक सत्तेला.
१० गिवसी बाधितें, शोधते, आच्छादिते.
निमाली-मेल्यावर, नाहींसी झालेली.
११ जाकळी-व्यापणें, आवरण करणारी, बांधते, गुरफटते.
१२ त्राये-आश्रयस्थान, प्रतिष्ठा.
१४ नागवण-नुकसान.
१५ के-कोठें. । प्रसवो-प्रसंग, संभव, अस्तित्व, जन्म.
वावो-खोटा, मिथ्या.
१९ सबळ-आपल्यापेक्षां जास्त बळाची अपेक्षां, साह्य.
२० श्लाघतू-आनंदी होतो,मोठेपणा,प्रतिष्ठा,योग्यता,थोरवी.
धाडिले-घालविलें. । वाये-वृथा.
२१ आपणपे-आपल्याला, आपणस्वतः. । गिवसी-शोधीतो.
कीरु-निश्चय.
२२ दिया-दिवसांनीं. । रिझो-संतोष पावो-आनंदमानु.
२३ प्रमा-निश्चय, तत्वज्ञान, सिद्धी.
सोहम्-हा देह मी नव्हे, तर तो मी जो या देहादिकास अधिष्ठानरुप परमात्मा तोच मी आहे असा संकल्प.
२४ भारी-भार, ओझें, फारसे.
२६ उदासु-खिन्न, मोहरहित, वैतागून. । लेशू-विशेष, शेष, शिल्लक. । इंधनें-सर्पण, (चार देह) लांकडे.
२८ अवडळू-खडा. किंचीत, तुकडा, स्थूळरुपानें, आकारानें.
२७ कांती-पहा, खूण, रंग.
२९ ओहोळला- वाहुन जाणें. । ओल्हासा-ओलेपणाचागारवा.
३३ भारती-वाग्देवी, वाचा वैखरीं. । हन-आणखी, आणिक.

प्रकरण चवथें

ओव्यांचा क्रम.

१ मारें-नाशानें, मारून, नाहींसे करून. । अभेदें-भेदशून्यपणें, ऐक्यरुपानें. । वावरे-संचार करी, प्रत्यय घेते, राहते. साधूनि-जिंकून, मारून, नाहींसि करुन, संपून गेल्यावर. जागरें-जागेपणानें.

२ दर्पणाचा निघाला-आरशांत दिसून न आलेला.

३ सुरीया-सुरीला.

४ लावी-आंतून कडी घाली, लाऊन घेतो. । ठावूनी-राहोन, बसून. । कोपट-घर, झोंपडी, खोंपट. साधी-सांपडवी, धरला जातो.

५ पोतास-कापराच्या, भुत्याच्या हातांतील पोत.

६ अज्ञानाचा टेका-दृश्याचा आश्रय, अज्ञानाचा आधार. फांके-वाढते, विस्तार पावते. । उफका-नाश.

७ दशा-वात. । उवाया-उत्कर्ष, परिणाम, विकास, मोठेपणा.

८ कुच-स्तन. । जाऊळाचें-जाईच्याफूलाचे.

९ निमणें-नाहींसे होणें, मरणें, लयपावणें, अदृश्य होणें. उदैजणें-उदय, चमकणें.

१० निधन-मृत्यू, नाश.

११ अरौते-अल्पसे, अलीकडे, शिवाय.

१४ उवाया-उत्कर्षाला येते.

१५ पुनिवा-पौर्णिमा. । आवसा-अमावास्या. सतरावी-पोर्णिमेच्या पंधरा, सोळावी आमावास्याची व सत्रावी कळा. चंद्राचामूळ देह, जो सोळा कलाविरहित असतो तो.

१६ तेजांतरे-दुसऱ्याच्या तेजानें. (चंद्रतारकादिकांच्या)

शिपे-झांके. । जाऊपें-जोडीदार.

१७ रुळे-मळे, झांके, मलीन होईल. । निर्वाळे-केवळ शुद्ध.

१९ वळघें-चढे, वरघे.

२१ विवळे-दिमला, उदय होतो, प्रकाशतो.

घेपतअसे-घेतां येईल काय ?

२३ सोये-व्यवहार, स्थिति, सज्ञा.

२६ प्रथा-प्रत्यय, अनुभव, प्रख्याती, प्रतीती.

२९ आलेपणें-येण्यानें.

३२ विखो-विषय.

३३ निरंजनी-निर्जर वनांत. । निदेला-निजलेला,

निमाला-असत नाही.

३५ दिठी-दृष्टी. । फुडे-खरें, चांगलेपणें, स्पष्ट.

३६ चोजवे-समजे, जाणणें, ओळखतो, कळतो,

काळवखा-काळोख, अंधारांत. । आसिका-सगळा, संपूर्ण. ।

बाणें-समजे, पक्के कळे, निश्चित, खात्रीनें.

३७ मानुसवाणे-मानण्यासारखें, प्रमाणाला येण्यासारखें. ।

ठाय ठावो-परिपूर्ण, जथें आहे तेथें, जसा आहे तसा.

३८ संच-समुदाय, आकार, संच । पुढिला-अन्याला, दुसऱ्याला

३९ आंगीकीं--अंगाच्या. । पोखरणो-विहीर, पुष्करणी, हौद.

हारतलिया-आटलिया, हारपल्यास, दिसेनासे झाल्यास. ।

आणिकावांचून-उपाधी वांचून.

४० भागू-भागला, वाटयाची स्थिति.

४२ आपजे-वाढे, होतो.

४३ चांग-उत्तम, शुद्ध, निवळ.

प्रकरण पांचवें.

ओव्यांचा क्रम.

१ सत्ता-असणेंपण, अस्तित्व. । सुख-आनंदमात्र. ।
उणें-विरहित. । लेख-समज, जाण. । विख-विष.
२ द्राव-पातळपण. । पीयूख-अमृत.
३ उजाळ-उजळ, पांढरें, स्वच्छपणा. । दृती-सुगंध.
मार्दव-मऊपणा. । सावेव-सावयव, समग्र, मूर्तिमंत.
४ मवाळ-मऊ.
५ आटणी-विचार, समावेश.
७ उल्हासू-आनंद. । मिठांशु-मिठांश, गोडी, माधुर्य.
अमृती-अमृतांत.
९ थेंबा धरू ये लेख-थेंब मोजतां येतात, गणना.
लेख-मोजणें, गणना.
१० व्यावृत्ति-निरास, निषेध करण्यासाठीं.
समाप्ति-शेवट, अंत नाश.
११ निगदिलें-बोलीजेले, सांगितलें, बोलिलें, म्हटलें.
निश्वासें-वेदे, भगवंताच्या निद्रेंतील श्वासापासून झालेलें वेद.
१२ प्रतियोगीयें-प्रतिकुळे, विरुद्ध असणारी, बाधक. प्रतिपक्षी.
लोटितां-निरास करितां, निरसितां, नाहींसे-दूरकरतां. करतां.
त्रायें-जोर प्रतिष्ठा, किंमत आली.
१३ वाचक नव्हे-नांव नव्हे, दर्शक किंवा पर्याय शब्द नाहीं.
वाचक-दर्शक.
१४ गिवसें-प्रकाशे, प्रकाशला जाईल, सांपडतो.
१५ सुजे-सुचे, समजते. । वाचा-वाचेनें, वाचेकडून.
१६ प्रमेयत्व-विषयत्व, दुसऱ्याकडून जाणला जाणारा
ज्याच्याविषयीं सिद्धांत करावयाचा तो भाव.

१७ परिच्छेदें-वेगळपण, एकदेशित्वामुळें.
प्रमाणत्व-उपमा प्रमाणपणा.
१८ जाणणे–जाणण्याचा विषय, वस्तूचे ज्ञान करून घेणें
जाणता-ज्ञाता, प्रमाता, जाणणारा.
१९ शेष-सारांश, विचारांत शेवट, निष्कर्ष, तात्पर्य.
२० द्रष्टया-आत्मा, पहाणाराला.
स्वसंवादें-स्वतःला अपरोक्षत्वे, करून जाणतांना, ऐक्यतेनें.
२२ पाके-वाढे, निष्पत्तीनें.
उपखे–नाहीं होय, नाहींसा होतो, संपतो, उपशम पावतो.
२४ चेववूनी-जागे करून. । चेववितें-जागें करणारा.
२६ साऊलीवरी-सावलीनें, छायेच्या आधारें.
नमववे-मोजतां येत नाहीं. । मवितें — मोजणारा.
आखुडे–आखुडतो, सोडून देतो.
२९ अचिद्-अज्ञान, जडाच्या. । दशे—स्थितिला.
चिन्मात्री—ज्ञानमात्र, प्रकाशमात्र, जडता नाही त्या चिन्मा-
त्राला ते चिन्मात्र आहे, हे म्हणणें कैसें?
३० प्रबोध—जागृती, प्रकर्षण बोध.
३१ कीर–खरोखर, निश्चये करून.
३३ लवंचक—उभारणी,किंचित्,पोकळपणा,निरर्थक,लवचिक
दुणीचे कंचुक–वस्त्र, दुहेरी वस्त्र, अंगरखा, प्रावर्ण, द्वैताचें
आच्छादन.
३५ निघणें-वेगळें होणें, जाणे, बाहेर येणें.
३६ प्रकृती-देवी. । डंकू-नगारा, डाका, चर्मवाद्य.
अनुकरे–वाजवी, अनुकरण. । अवतरें-वारें अंगांत येतें.
३९ उजरिया–युक्त्या, प्रगटपणा, उदय, उत्कर्ष. ।
निदसुरिया-झोपेतील बरळणें, अज्ञानांतील माईक.
४० मिठांशु–गोडी.

४१ सज्जितां-तयार करितां, वाजवितां.।

अवोलणा–अव्ययवत, न उमटलेला.

४२ पुष्पसारा–पराग, परिमळ, सुगंध. भंवरा-भ्रमर, भुंगा.

४३ रससोय-स्वयंपाक, रसोई, पक्वान्न.

४४ चाखों-सेवन, चव.। सुवों-देवो, देणें, घालो.

४६ अंगनुठी-देह उत्पन्न न होतां.

४७ मकरध्वज-काम, मदनानें.। हन-आणिक, जरी.

माजे—उद्भवला, मस्त झाला.

४९ वोसरलिया-वोहटलिया, विझाल्या, नाहींसा केल्यावर, मागें सरल्यावर.। अनळा-अग्नी.। विटाळा-संबंधा, स्पर्शापासून

५० नेमें–जरूरी, साह्य.। वर्मती–वर्म जाणतील, जाणतात. वर्मती येणें–जाणती, खुणेला पावती.। वर्म-रहस्य, इंगित.

५१ मुडा—धान्य ठेवण्यास पेंढयाचा गोळ करितात तो, कणीग, कोठार.। सोई—रीतीनें, प्रकारानें.

५२ नातळे-लिप्त होत नाहीं, प्राप्त होत नाहीं, स्पर्श करीत नाहीं.

५३ शहाणें-जाणणें, शहाणपणाचे.। निपटणें-मौनाचे मौन, निःशेषत, पूर्णत्व.। पिऊनि गेले-नाहीसे झाले, पूर्णत्वानें पान होऊन गेलेले आहे.

५४ वाईली-वाहिली, घेतली. । दिसावयाची-कळावयाची, पुढें येण्याची.

५५ अनुपपत्ती-अंगची नाहीं, अयुक्त. अगम्यता, अयोग्यतेनें. उपपत्ती-युक्ती, दृष्टांत.। पाती- पंगत, पंक्ती.

लक्षणाची-जहद्‌दादी लक्षणाचा, वाच्यार्थाहून निराळापण तत्संबद्ध अर्थ.

५६ उपाय-साधनें.। वाये-व्यर्थ, निरुपयोगी.

५७ सुभटू-चांगला योद्धा-

५८ थोटावला-निर्वळ होणें, हात टेकणें, लंगडा, लुलाझाला. साधुनी-करून घेऊन. । नसुधेपणें-केवळ एक ज्ञानमात्र.

५९ भिंगा-अभ्रक. । चडळा-सबंध तुकडा, वाटोळा तुकडा. पुंज-पुंजका. समुदाय, रास. । निफळा-नाहींसा, नाहींसा होय, चुरा, नाश.

६० उबा-उबाऱ्यानें, उकडण्यानें. । गजबजिला-घाबरा झाला. पांघुरणें-सोपटें, वेष्टने.

६१ अनुभाव्य-त्रिपुटी, अनुभवण्याची वस्तू, ज्याचा अनुभव घ्यावयाचा ते. । अनुभविक-अनुभावणारा.
अनूभूतिक-अनुभव.

६२ अनवसरी-समाप्ती, जागा, अभाव, नाश. । हारी-ओळ. वाईल-प्रवेश, चालेल, कार्य करील, दाखविल.

६३ सळु-अंकूर, न्यूनत्व, किंचित्, उर्मी, उसळी.
वावरिजेल-वापरतां येईल, बोलता येईल, व्यवहारिजे, उच्चारवेल.

६४ धाला-तृप्त झालेला. । रंधन-पाकक्रिया, स्वयंपाक.

६५ सेजेयेती- निःस्तेजत्व, तेजोहीन होतात. । दिवसपति-सूर्य सुइजजाति-घातले जातात, शिरकवतात, घालतात.

६६ व्याज-निमित्त. । काज-कार्य, काम, काम करणारा.
भोज-आवड, कौतुक, आदर, महत्व. । वोळगे-प्राप्तहोणें,येईल

६७ आपणापे-आपल्यासी, स्वतःला.

६८ परौतें-पलीकडे, अधिक. । चांगावें-उत्तमत्व, चांगुलपणा.

प्रकरण सहावें.

ओव्यांचा क्रम.

१ बाप-शाबास, बहाद्दर, अहो. । उपेगी-उपयोगी.

अमूर्ताचा-अव्यक्ताचा, निराकाराचा.

विशद्-स्पष्ट, बोधकरून दाखविणारा.

२ पाहते-डोळस, मनुष्य, ज्ञानी. । न पहाते-आंधळे, अज्ञानी.

३ वडीला-सर्वांच्या आधींचा. । अव्यक्त-प्रकृति, माया, ब्रम्ह.

उद्यत्कारू-कुलदीपक,उदयकर्ता, प्रकाशक. । येकेगुणें-शब्दामुळें

वंशा-वंशाला,विस्तारास, महत्वादिकाला.

४ खपुष्प–आकाशाचें फूल, अविद्यामान वस्तु.

जगद्रुप-जगायेवढें, जगद्बोध. । अमुप-न मोजतां येण्याजोगें.

मविते-मोजणारा, मोजणें.

५ दिवटा-मशालजी, प्रकाश. । कळिकटा-भांडण, भांडखोर, कलह लावणारा. तंटा लावणारा.

शिष्ट-संभावित, न्यायाधीश, समेट करणारा.

६ आंगिपडे–साह्य करी, पक्ष घेतो. । नाथिले-नसलेला,खोटें

रूढे–व्यवहारांत आणतो. । वस्तू-परब्रम्ह.

७ कुमारु-चिरंजीव, कुमरू. । जिऊभरीं-जीवित्व आणतो, भरवितो. । पंचाक्षरीं–मांत्रिक.

८ बांधला-मी म्हणूं लागला, देहतादात्म्याला पावला.

आपणया-आपल्या स्वतःला.

९ द्रोहो-विरोध, वैर.

११ गोमटे–चांगुलपणा. । उपयोगा–उपयोग.

१३ न वचे–नसतो. । कांहींच–कोणत्याही प्रकारचा.

स्वसंवेद्या–त्रिकालज्ञानरूप जो आत्मा, आपले स्वरूप आपणच जाणणारा. । ओझें–भार.

१४ विषो होवोनी–दृश्य होवोनी, विषय बनून.

१५ केउते–कसे.

१८ स्मारके–स्मरण करून देणारे, करविणारे.

१९ कीरू–निश्चयात्मक. । धिवसा–धैर्य.

२० खेवो–तत्क्षणीं, लगेच, बरोबर. । पिसें–वेडेपण.

२१ उदो–उदय. । कुडे–कुटील, वेडगळपणाचे, खोटे. । सरती–चालतील. । साचा–सत्याच्या, खरें, सूज्ञाच्या.

२२ चेणें–जागे होणें, जागवणें.

२३ रिगे-प्रवेशणें. । निरुती-विचाराअंतीं, निश्चयानें, खरोखर

२४ जाउपे-संतती, लेंकरूं, पोर. । खुरपे-शस्त्र, सुरी, खुरप्यानें खांडे-तोडी, छेदीं. निरास करणें, खांडोळी.

२५ सिते-दोरी, धनुष्याची दोरी. । धनवई-धनुर्धारी पुरुष, धनुष्य धारण करणारा. । घालिजेने-घालणारा, चढविणारा.

२७ वळघी-चाल, हल्ला, वेग, चढाई, पराक्रम.

२९ सोसु-सोस, हाव, उद्योग, खटपट; श्रम. । उद्वसु—व्यर्थ, ओस. । उद्यमू-उद्योग, खटपट.

३० जेणेंपाड-जितक्या मानानें.

३१ अविद्याकाळीं-अविद्या भासत असते तेवेळीं सुद्धां नसते. । सतुकें- खरी, सत्य, आहे.

३२ आतुडलिया-प्राप्त झालें तर. । वोडंबरीचिया-गारुड्याच्या जादु भरलेले, मंत्रानें उत्पन्न झालेल्या.

३३ आनु-अन्य, दुसरें. । आरोगिजनु-खाल्ले, सेवन केले. । परियळ-मांडे (एक प्रकारचे पक्वान्न) खाण्याचे पदार्थ.

३४ उमंडे-आसते, दिसते. । नुमंडे-नसते, दिसत नाहीं. । वोल्हांसु-ओलावा.

३५ वोल्हावतु-भिजवोत, उल्हासित, आनंदीत. । अगरा-शेत

३६ मशी-शाई, काजळ. । वोरबारे-श्रमानें, खटपटीनें.

३७ टवाळें-मिथ्यत्व, मिथ्याभास जग.

३८ विद्यमान-अस्तित्वांत असलेले. । अविद्या-जी असत नाहीतीं

३९ अनिर्वाच्यपण-शब्दानें न सांगतां येणे, ते सत नाहीं व असत नाहीं असे मत. । साधीतसे-सिद्ध करिते. । देवांगण-शपथ,प्रतिज्ञा,गंधर्वनगर.

४० भोये-भूमि. जमीन. । अंकित-चिन्हित, खूण झालेली.

४१ प्रमा-निश्चय, प्रमाण, अनुभव, प्रत्यय,

४२ मायावी-खोटी, अघटित सामर्थ्याची.

४३ आपैशी-स्वभावता, स्वतंत्र. । बोलू-शब्द. हातवसी-हात उगारणें.

४४ साबळे-भालानामक शस्त्राचें लोखंडी फाळ, तलवार,पहार हालया-हाणितलिया. । भोय-जमीन. । थोटावें-हिसडतो. अंतराळे-आकाश.

४५ पानी-पिण्यांत, पानकरण्यासाठीं.

४६ बोथरे-ढिला पडे, जलदीनें, जिरतो. । तवका-आवेश, तयारी, अवसान. । सुनाथा-व्यर्थ, दीनत्राणा. असिका-सर्व, सगळा, संपूर्ण. । तर्का-कल्पना, युक्ति, अनुमान.

४८ वास-सोय, मार्ग, वाट, ठिकाण. । काचरी- त्राळलेली, बारीक फोड. । दोहावी- दूध काढण्याचा प्रयत्न करावा.

४९ मोदळा-शिररहीत देह, धड, मातीचा गोळा.

५० उलथू-फिरवो, उलथण्याची. । ताथू-दोरे.

५१ खोळे-ओटींत, पोटांत, पदरांत.

५३ परणू-लग्न लावणें, विवाह करूं.

५७ युक्ति-युक्ति प्रयुक्तींनें, शाब्दिक रचना.

५८ परौती-पलीकडे, शिवाय. । सवंगणी-कापणी काढणें.

५९ खवगी-आकाश.।त्रळवा-त्रेडग,चडगें,मिठी,वेढा, आश्रय.

६० वरखु-वृष्टी विशेखु-उपयोग, विशेष आहे काय? । उन्मेखु-ज्ञान, शब्द, वृद्धि. । फाकावा-विकास, विस्तृत-होणे म्ह. यांचा नाश पावणें

६१ पाहतां–उजेडतां, पाहण्याचा. । मऊं–मौजावयास.
श्लाघे–महत्व पावे, चालतें, शोभतें.

६२ रस सोये–स्वैम्पाक, खाण्याचा पदार्थ, चवीचा प्रकार, रसास्वाद. । आरोंगु–चाखू, भक्षू, सेऊं, खाऊं.

६३ आहेवपण–सौभाग्यपण. । नवतेनि–नसलेल्या, नसतांना.

६४ अप्रयोजिकु–निरुपयोगी.

६५ फवे–दिसे, आटोक्यांत.
चेताते-न संभवे, जागृत, जागृतीत दृष्टीनें निद्रा पहाणे शक्य नाहीं.

६६ गिवसू–शोधीत, पाहूं. । दिहाची–दिवसाची.

६७ साच्या–कागद, नमुना, पुस्तक. पेंधा–पांगळा.
वाचरुकाचा–वाचणाराचा, कुशल धडघड वाचणारा.
नुसधीयेचि–कोऱ्या, ठसा, कोरें पुस्तक. नुसता.
अंतराळी–पोकळी, आकाशांत, अधांतरी.

६८ जल्पे–शब्द, वाक्यें, वडबड.
सिद्धचिप्रति सेदके-तयार असलेली निरासाचे प्रतिपादनकरणारी वचने, निषेध करणारी.

७० निफजतेन–तयार असलेल्या, निपजलेली, उत्पन्न झालेली.

७२ कीर-निश्चयानें, खरोखर, मुळींच नाहीं.

७३ मोहरा–मोर्चा, सन्मुख. । विचारा-शब्दाच्या विचारा.
संसारा-नाश.

७५ महिमया–मोठेपणाला. । साचिया-प्रस्तुत, स्वभावत:, सर्वप्रकारे.

७७ आपणया-आपल्यांत, स्वत:कडे. । रिघे-शिरेल काय?
वळंघे-चढेल.

८२ ठाकी-सोय, योग्यता.

८४ रावी-रंगवि, रंग दिला.

८५ कें-कोठें, कोणाच्या ठिकाणीं.

८६ वाऊ-धारण करतां, वाहतां.

८८ दुवाड-कठीण, दुर्घट.

९२ ठेले-नाहीसे झाले, थांवलें, बंद झाले.

संचले-पूर्ण भरलेलें, ओतप्रोत बनलेले.

९५ उमसू-समज, मानणें, उर्मी, उठाव.

९६ घाडीना-घालवित नाहीं.

९८ न लाहोनी नखी-शब्दास कांही परिणाम न झाल्यामुळें, शब्दास किंचितही आधार न मिळाल्यानें, लाग न लागल्यामुळें;

१०१ जल्पे-शब्द, वाक्य, बडबड.

सपडपे-इतमामासह, परिवार सहित.

प्रकरण सातवें.

ओव्यांचा क्रम.

१ क्षोभना-विशेषत्वास येणें, स्फुरण, अस्तित्व.

दडे-लपे, अज्ञानशब्द कानावरसुद्धां ऐकू येत नाहीं.

२ आडमूनि-आश्रय करून, लपून, आडोसा. । खद्योत-काजवा.

सिरीं-डोक्यावर, आश्रयकरून मिरवी, दाखवी.

३ गरिमा-मोठेपणा, महत्व.

४ कोल्हेरीचे-कुंभाराचे मातींचे चित्रांतील.

असिवारूं-घोडे. । धारकी-मंडलावर. युद्धाला.

ओडंबरी-गारुड्याच्या मंत्रानें केलेले दागिनें.

५ आन-दुसरे, निराळेपणानें.

चादिणा-चांदण्यांत, चंद्रप्रकाशांमध्यें.

७ धांडोळा-शोध.

८ जिते-जिवंत.

९ नेण-मूर्ख, अज्ञानी, अजाणरूप.

१० गिवसे-झाकला जाई, अच्छादित होतो, आवृत्त होतो.

११ नुठितां-न उत्पन्न होतां. । दुजे-भेद, द्वैत, दुसरे. बुझे-समजे, ज्ञान.

१२ निरुते-खरें पाहिले असतां, वास्तविक, निश्चयानें,खात्रीने.

१३ म्हणतखेव-म्हणतां क्षणींच, लागलीच.

१६ आभाळें-ढगानें, मेघानें, अभ्रानें. । सुषुप्ती-गाढ निद्रा, झोंप. । रुसे-रुसली.

१७ आते-होते, बनलें.

१८ फुडे-निश्चयानें, स्पष्ट.

१९ पडळ-पडदा, सारा, वडस. । आथी-आहे.

२१ पडसाई-काळोख.

२२ ओजावोनेदी-शुद्धि नाहींशी करीत नाहीं, हांकेला ओ देत आहे.

२३ असिके-सर्व, सगळा, संपूर्ण.

२६ युग्मे-जोड्या, जोडपें.

३० बाधे-मिथ्या ठरतें, नाशपावते, बाधित होते.

३२ दुलाकुडपण सांडिले-एकावर एकदोन लाकडें घासली असतां त्यांचें दोनीपण नाहींसें होतें.

३६ जिव्हाळी-जिवंत, सजीव.

३७ बायसे-व्यर्थ, भलतेच.

३९ दिहाभेण-दिवसाच्या भीतीनें. । महुरे-मोर्च्या फिरविला.

४१ कार्यानुमेय-अज्ञानाचे कार्यजगत त्याच्यावरून अनुमानानें-कार्यावरून कळणारें. । धांडोळू-शोधू.

४२ घेणी- गृहणसिद्धि. । करणी-कार्य.

४३ वेल्हाळ-विस्तरलेलें, विस्तृत.

४४ जाउपे-पोर, मूल, कार्य.

४५ तिमिर-अंधकार, दृष्टिदोष. । दुणा-दुप्पट, दोनपणानें.

४६ प्रमाता-ज्ञाता, जीव, । प्रमेय-विषय.

प्रमाण-ज्ञान.

४७ आनु-दुसरें, संशय, शंका.

४८ करणे-कार्य.

५०. हालया-हाणितलया, शूळानें स्वत:लाच शुळावर घेतले! किंवा दिले!

५३ विशेषु-अंतर फरक.

५४ उखी-खोटें, व्यर्थ.

५५ भाजन-पात्र, योग्य.

५६ विये—उत्पन्न करी. । बिहे—भीते.

५७ ठायेंठाउ-जागच्या जागीं.

५९ अवस्थान-लीनरूपानें असणें, राहणें. अस्तित्व.

हुताशन-अग्नि. । मंथन-घुसळणें, घर्षण.

६० बरव-स्वरूप शोभा. । हाव-संबंध.

६१ फेडीजे-सांडावी, झाडावी. नुगवतीया-न उगवलेला.

वाळीजे-निषेधी, वर्ज्य करावी काय? । रुखाची-वृक्षाची.

६२ नुठिता-न जन्मलेला, उत्पन्न झाली नसतां.

चिकसा-अंगास लावण्याची उटणी, शिकेकाई.

उटीजे-पुसून स्वच्छ करणें.

६३ वोहाच्या-कासेंतील. । पवाडू-बुद्धि, कौशल्य, प्रयत्न.

६४ ठाऊ-जागा, आश्रय, ठाव.

६६ नातळे-लिप्त होत नाहीं, न स्पर्शे.

६७ शतचूर्ण-शंभर तुकडे, चुरा, भुगा.

६८ कुपी-विहीर.

६९ आसुगेला-फडकाविला, ओढला मेला.

७० निवटिलिया-मेलेल्यास. । नुठिला-न काढलेला, न लिहिलेला, न उमटलेला. । लेख-अक्षर. । सुदले-खावयासि घातले, वाढलें,

वा. क्र.

७१ टवाळ-मिथ्या.

७२ विये-प्रसूत होईल. । विरुढती-उगवती, अंकुराला येतील कां? वियें-वी.

७३ चोखडा-चांगला, शुद्ध.

७५ झडती-झटकन, त्वरेनें. । थीती-स्थित असलेली.

७६ आपैसे-स्वभावता, सहजच.

७७ भाव-आस्तित्व. । उजरी-उदय, शोभा, प्रकाश, प्रगटपणा परीं-प्रकारानें, तऱ्हेनें.

७९ निर्धार-निश्चय. । न माखे-माखूं शकत नाहीं, पुरत नाहीं. । निरुती-तत्वता, खरोखर सत्य. । अनसाईपणा-दोहों पैकीं कोणत्याही एका प्रकारानें असण्याचा धर्म पुढें येऊं शकत नाहीं.

८० बागू-भाग, विचार, संकल्प, लागू.

८१ निर्वाळली-केवळ, शुद्ध, शोभिवंत केलेली.

शशविषाण-सशाचे शिंग.

८२ गगनौल-आकाशपुष्प, आकाशकमळ. । घापती-घातल्या.

८४ वतवतुपा-वटवट करूं, वल्गना करावी.

८५ नुमसू-मागमूस घेत नाहीं, उच्चारणार नाहीं.

निदसुरे-खोटें, व्यर्थ, अज्ञानशब्द झोंतही बोलवत नाहीं.

८७ दृश्य-जग. । फुडे-चांगलेपणें, निश्चयपूर्वक, स्पष्ट.

८८ सांकडे-संकट.

९१ अपाडे-फार. पुष्कळ. । साजी-टवटवीत ताजी.

९२ नढळे-खास, चुकत नाहीं, सिद्ध होते.

९४ चोख-शुद्ध, स्वच्छ, चोखट, निर्विषय.

९५ केउतें-कसें. । दिवो-दिवस, प्रकाश.

९६ उजळ-स्वच्छ, चकचकित, लखलखित, उज्वळ. । राविले-रंगविली, प्रकाशित केली.

९७ निफजा-घडवी, निपजविल, करील. । वाहणी-रीत, प्रकार, मार्ग.

९८ अंमा-अमावास्या.

९९ वोरसोनी-मोठ्या प्रेमानें, पान्हाऊन. । दुभें-दूध देईल.

१०२ देवांगण-देवाच्या दारांत उभे राहून शपथ घेणें, गंधर्वनगरे.

१०४ हरतलेपण-नाहींपण, शून्यपण, नसणेंपण, अभाव.

१०५ कुटी-आरोप, दोष, आळ. । पाठीदिधलीं-विन्मुख झाला पाठ दिली, सहन केले, नाहीं म्हटले नाहीं.

१९६ निमाली-नाहींशी झाली, गाढ, लय पावलेली. । चुके-नाहीं असा ठरे, चुकावा काय? । दृश्य-जग, विषय. । योयीन ठके —दृश्याच्या स्थितीला येत नाहीं, आश्रय घेत नाहीं, तो दृश्य केव्हांच होत नाहीं.

१०८ ठाये-कुंठीत होई, राहते.

१०९ पोटाळी-मिठी मारी, पोटाशीं धरी, कवटाळतो. गाळी-सोडी, वगळतो.

११० बोध्दया जाणावयाच्या विषयाला, पदार्थाला. सोके-सवकलेली. । निके-चांगले, मैत्री, उत्तम, विनचूक.

१११ बरडीं-माळरान, खडकाळ, जमीन.
गोडी-आत्मस्वरूपाची गोडी.
नघेपती-ग्रहण करतां येत नाहीं, चव घेऊं शकत नाहीं.

११२ सकट-संपूर्ण, सह, सुद्धां.
फावेल का-कशी अनुभवास येईल,कशी सांपडेल.

११४ पुढासुनी-पुढें करून. । वासिपें-भिऊन नाहींसी होते, मिथ्या होते.

११५ भूक-इच्छा, क्षुधा.

न वाणे-अनुभवाला येत नाहीं, तृप्त होत नाहीं.

११६ सवडे-पडतें, सवडतें. । निर्णो-निर्णय, निश्चय.

मुनाथा-व्यर्थ,मुना. । वादी :कोडे-वादीचें कोडे, खेळांतिल एक कूट.

११७ निर्धारिली-मोजून, निश्चित केली.

फाकावली-भकली, फांकली, श्रमपावली.

११८ टणकोनि–आवेशानें, खटपट करून.

व्यवस्था-वर्णन, संगती, मत, मोजदाद, निश्चयपूर्वक सिद्धांत मांडतो.

११९ संसार–प्रवेश, व्यवहार. । बीजे–दुसरे,बीज,मूळ,कारण

१२० अचक्षुपण-चक्षुरहित स्थिति, आंधळेपणा.

फिटोनी-जावोन, नाहीसे होऊन, दूर होऊन.

१२१ उमसो-प्रगट होऊन.

१२२ फुरे-उत्पन्न होई.

१२४ तळवटी-बुडासी,तळापासून वर, आधारावर.

१२५ रिद्धि-ऐश्वर्य, दर्शन, संपत्ती, सामर्थ्य.

चित्शेपु- चैतन्याचा एक अंश.

मातला-शोभित झाला, माजला, वाढला.

१२६ नीच–नित्य. । मदवी-वस्त्रें. । करवी–कडून.

वेढवी-नेसून, वेढून नेसून घ्यावयास लावते.

१२७ पारसी–शिळी, पारसी पारोसे.

१२९ शेष-सर्वांच्या निरासाअंती राहिले ते शिल्लक.

कास घातली-संकल्प केला, कवर कसली, इच्छा केली.

३० तोंडावरी-स्वरूपीं, तोंडापर्यन्त, काठोकाठ, भरपूर.

१३१ मिठी-नाहीसे होणें.

१३२ तोखे—समाधान पावे, आनंद पावते,

दिठी-चैतन्य. । दाटे-भरे, दाटून राहते.

मोटके-मोजकीं, नेमके, अल्प, जरासे.

१३३ सूत-व्यवस्था, सूत्र, दोरा, धागा.

१३४ पाडे-सारखे, त्या प्रमाणेंच.

१३५ कल्लोळ-लाट, तरंग. । मिस-निमित्यानें, मिषानें.

आपणपें वेल्हावे- आपण स्वतः आपल्याच अंगावर उसळून प्रशस्तपणें क्रिडा करते. त्याप्रमाणें.

१३६ आहाळा-होरपळणें, रचना, बांध, स्वरूप, आराखडा.

१३८ केवळपणी-एकटेपणांत, केवळ, एकरूपतेत.

१४० बाहिया-हात,बाहु. ।एकोत्तरावा-एकअधिक अनुक्रमांचा

१४१ वोजा-व्यवस्थित, शोभेला, सजावटी करितां.

पुंजा-समुदाय, राशी. । सोकट—भाग, वस्त्राच्या काठांच्या

१४२ कोडीवरी-कोटयावधि. । मेळावा-समुदाय.

मिनला-मिळाला, योग्य जाहला, जमला.

१४३ डाळखे-नग, डाग, मासले, फाटे, डाहाळ्या.

वेगळे-भिन्न, शिवाय वेगवेगळे. । उमाळे-उठाव, उसळी, लोट, उद्भव. । लेखा-मोजणीला, गणतीला, गणती करण्या इतके असंख्य.

१४४ बांधा-ढेप भली.।मोडीचा धांदा-फुटण्याचा व्यवहार,धंदा

१४५ नव्हे विखो – विषय होत नाहीं.

१४६ रेखा – रेघ. । अशेखा-सर्व, अखिल, संपूर्ण.

१४७ दुबंधी-गंगाजमनी, दोनप्रकारच्या रंगाच्या.

क्षीरोदकी-दुधासारखें पांढरे, रेशमी वस्त्रामध्यें.

वाणे-कापडाचे प्रकार, वाण, रंग, तऱ्हा.

१४८ पातयाची-पाहण्याची. पापण्याची.

१४९ वटू असिका–संपूर्ण वडाचे झाड. । असिका-समग्र.
अद्वैत फांका–अद्वैत आत्मवस्तूच्या विस्ताराला.
१५० विसवे–विसावा घेते, विश्रांति घेतो.
शेजे-बिछान्यावर, अंथरूणावर. । हाव–इच्छा, उत्कंठा.
१५२ आपणपें-आपल्याच ठिकाणीं. । कां-अथवा, किंवा.
सुधाकरू-चंद्र, नुदैलया-उगवला नसता, उदय नसतांनाच.
१५३ सतराबी-सोळा कळचाचा क्षय करून सतरावा,
चंद्राचा मूळ देह.
१५४ जिणतां-जिकले असतां. । जैता-जिंकणारा.
कुटे-आरोप, आळ, निंदास्पद भाषण. । वावटे-स्थिति, मिथ्या,
विश्रांति घेतो, उपरम पावतो. । आपणपेया-स्व अंगाचे ठायीं.
१५७ देखणें-दृष्टा. आत्मस्वरुपाचे ठिकाणीं दृश्यपणा व
दृष्टपणाही अनादीच आहे.
१५९ उजीवडे-विकास, प्रगट होते.
१६१ मखे – माखें, भरे, लेप केला.
१६३ देशांतरे – नगरें अन्यदेश. । प्रकाशशून्य – कल्पनाकरून
१६४ दाटला – दाबला, भरून राहिला, स्थिर केला.
डोळचि तारा – चित्रविचित्र तारे, नक्षत्र, डोळयांतील बाहुली,
चमका, तेज, दृष्ठी. । विस्मो-आश्चर्य.
१६६ आपजवी-उत्पन्न करील काय? । कीळेचे – तेजाचें.
जोडजोडू-कमावून, सोन्याला सोनेंपण, दुसऱ्या कोणी जोडून
द्यावे लागते काय?
१६७ वेढी – चंदनाला सुगंध बाहेरून आणून वेढावा लागतो
काय!
१६८ ताबुनी-तापवून, ताव, आच. । कीळ–तेज-
१७० उभळा-उभारलेला, उभाऱ्यानें. उत्कर्षानें.[1]
संचला-भरला, व्यापला. । गिवसला–चिद्रूपस्फरानें.

१७१ करावे येणेंविण- 'करावें' अशा संकल्पाशिवाय.
१७३ पावे- करणें प्राप्त होईल, । आईता-स्वाभाविक,मूळचाच
१७६ भलतेथ—वाटेल तेथें. । भलतेव्हां-वाटेल त्यावेळीं.
माझारिले—मधले, मध्यंतरी असलेले, अंगिकारलेले.
१७७ पोतासू-कापूर, पोत. । संसरिसु—एकदम, बरोबरच.
वेचू-नाश.
१७८ वेचला-वजा, उणा केला.
निमाला—निराश झाला, लय झाला.
१८० दृष्टी—दर्शन.
रुसता-नाहींसें होणें,रुसलें असतां; हे दर्शन नको असें वाटत असतां.
१८१ पूर्वापार—पूर्वपश्चिम समुद्र.
१८२ ठी-स्मरण, निश्चय. नांव.
१८३ गिळी-नाहींसे करी. । उगळी-प्रगट करी, ओकी.
निर्विशिष्ट—सामान्य आत्म्यास. विशेष भाव रहित शुद्ध,
झापी-झाकी, मिटते. । विशेष-दृष्टा व दृश्य या दोनी भावाचा विशेष भाव.
१८४ सैंध-सर्वत्र, एकदम, चोहोंकडे, विस्तृत.
पघळे—फैलावते, पसरते. । उन्मीळता-दृष्टि उघडली असतां.
नवलावो—आश्चर्य, नवल.
१८५-मध्येंलेखू-दृश्य आणि दृष्टा यामधील संधिप्रकाश.
स्थिति—अवकाश । समज-ज्ञान.। वाजे-प्रकट होते,आदळते, येते.
योगभूमिका-स्वरूपस्थिति, ऐश्वर्य, सामर्थ्याचा भाव.
१८६ तरंग—लाट. । आनू-दुसरा, अल्प.
नुमसे-उमटला, उठला नाहीं.
१८७ नाहीं चेइली-पूर्ण जागृति आली नाही.
१८८ पैठी-बसली, स्थापन झाली, स्थापित.

दिठीसुता-पहिले तर दृष्टि ठेविली असतां. एका पदार्थावरून उठली व दुसऱ्या पदार्थावर गेली नाहीं. त्या दरम्यान विषय रहित दृष्टीची कल्पना.

१८९ मावळोसरला-मावळला. । प्रस्तावो-सुरवात, आरंभ, सुरू होणें.

१९० घापता-टाकावयाचा, बाहेर सोडावयाचा.

शिवतला-शिवला,

१९१ करणी-सर्व इंद्रियें.

१९२ निकराचा-शेवटला प्रशांत, निर्विषय.

१९५ उदो-उदय.

१९८ आपसया-आपण स्वतः. आपोआप, सहजच.

२०० येरे येरे-एकमेकांनीं, एकमेकांस, एकानें दुसऱ्यांस.

२०१ सोयं-दाद, व्यवहार, मार्ग, स्थिति, प्राप्ति.

२०५ वायाणे-मिथ्या, व्यर्थ, खोटे, पोकळ.

२०७ सुखासनी-पालखींत. । तेसणी-तशी, तशाप्रकारची.

आनु वाहणी-अन्य, दुसरेवाहनांत वसणें खरोखर असते काय!

२०८ सिसेवीण-मस्तकांवाचून. । रंके-भिकाऱ्यानें.

सतुके-खरोखर.

२१० जेसणा-जितका. जेव्हढा. । शिणू-श्रम, शीण.

भेटलिया-प्राप्त झाल्यावर. मृगतृष्णा- मृगजळ.

२११ व्याजे-निमित्त, हेतुनें. । वांझे-व्यर्थ.

२१५ वावो-खोटा, वैयर्थ, व्यर्थत्व.

२१६ दिठा द्रष्टा, आत्मा. दृष्टीस पडलेला असा

२१९ सतुके-जशी भासती तशी सत्य, खरोखर साच.

२३२ शिखा-ज्वाळा.

२३५ विन्यासे-व्यवस्था, रीतीनें. मांडणीनें, रूपानें.

भलतेनी-पाहिजेल त्या कोणत्याहि रीतीनें दिसो.

२३६ भांगारे–सुवर्ण, सोनें.

२३८ घ्राणानुमेयो–वासानें नाकाला कळण्याजोगे, जाणण्या जोगे.

२४१ नवलावो-फरक, आश्चर्यकारक, निराळेपणा कांहींनाहीं

२४२ अप्रयोजक–निष्फळ, निरुपयोगी.

अनारिसे-खोटें, वेगळें, भिन्नत्व.

२४३ लेखीजती-मोजले जातात, गणली समजली जातात.

२४४ एकीकाष्टा-सिद्धांत दृष्टीने, विचार दृष्टीनें, एकच-मर्यादा, मूळत्व, केवलस्थिति. । वांझटा- व्यर्थ, निष्फळ.

२४५ स्फूर्तीकडोनी- आत्मदृष्टीनें, स्फुर्तीच्या आत्मवस्तूच्या अंगानें पहातां. । स्फूर्ती–आत्मरूप. आत्मा.

२४६ फरकेना-पुढें येईना, मांडेना, पुढें फरकेना.

२४७ कल्लोळ-लाट.

२४८ श्रुती-वेद, शब्द. । ओगरिली-वाढली.

२४९ परिवडिला–माखला, परिवेष्टिला.

२५२ न समाये-प्रवेश नाहीं.

मिरवू-मिरवणें, डौल, चालणें, मिरवायला.

२५५ सवा–बरोबर. । फावा-प्राप्ति, फावणें, विस्तार.

२५७ फाके-वाढे, मोठा.

२६० आरुढला-चढला, असल्यावर. । कौतुके-सहज,लीलेनें,

२६१ शीव-मर्यादा. । सळू–अवस्था, रूप, भंग, विकार,लेव्हल. गाडे-अनेक, समुदाय.

२६२ बोधसंपत्ती-चिद्विलास, आत्मज्ञान सपत्तीला.

२६३ पल्हे–कापूस. । दोडा-बोंड. । तडा-चीर, उकरणे, फट तडा.

२६४ रवा- सोन्याची लगड.

२६५ आडत्रावो–मधला रस्ता, अडथळा, प्रतिबंध.

दिगंत-दिशा. । दिगंतोनी-एकाटोकांपासून दुसऱ्या टोकापर्यन्त.
फेडिता–क्रमिता, जातां, दूर करतां.
२६६ कांटाळे-बरोबर योग्यतेचा पदार्थ उपमा, तोल, ताजक, तुलना, वजन.
२६७ स्वप्रकाश-चित्तप्रकाश, आत्मप्रकाशाचें.
वाख-खळगा, सुरकती, वळी.
राणीव-राज्य.
२६९ न्याया भरले कीं रान-न्यायाची देशोधडी झाली, न्याय रानोमाळ झाला. । उपासावो–सहन करून.
२७० निधी-भूमिगत ठेवा, जमिनींत गुप्त असलेले धन.
अंजन-काजळ, ज्यामूळें दिसते त्या डोळ्यांत घालावयाचे द्रव्यास अंजन किंवा काजळ म्हणतात.
२७१ गौर-तेजस्वी, गौरी, सुवर्णाची केलेली.
अंविका–देवी.
२७२ शिवोनि-शिवापासून. । करी–हातानें.
वानेपरीं–अनेकप्रकारची, निरनिराळे प्रकार.
उजाळा-प्रकाशाला. । रश्मिकरी-प्रकाशानें, किरणानें.
२७३ दृङ्मात्र– ज्ञानमात्र, चिद्प्रकाशमात्र.
पाहे–उजेड. उगवे, प्रकाशाचा दिवस उजाडला.
२७४ निकृष्टें–नीच. अत्यंत हीन, अप्रबुद्धीनें.
२७५ उजरी–प्रगटपणा, स्पष्टता, । अपूर्व–नवीन.
२७६ मांदुसे–पेटींत.
२७७ स्फीते–स्फुरते, व्याप्त, वृद्धिगत झालेले, समृद्ध, स्पष्ट, विकसित.
विखुरली-बरळली. वहकली, फाटली जातात. अस्ताव्यस्त पसरलेली. । आते-येते. अंत्रे, आतडी.
२७८ आखरी–शब्दानें, अक्षरानें. । अनृत-खोटें बोलणें.

२७९ मानिजेना–समजत नाहीं! समजणार नाहीं!

२८० बहुयेपरी–अनेक रूपानें, बहुत पुष्कळ प्रकारांनीं.

२८१ निर्वचिता–विचारानें, निर्णय केल्यावर-

झावळे–खोटें ठरतें, अंधूक, अस्पष्ट.

२८२ विये–उत्पन्न करी,प्रसूत होई, माझ्यापासून झालेले आहे.

आथी–अज्ञान आहे असें म्हणावें लागेल.

२८३ ठेविलेठायीं-सुचविले, सिद्ध केलें, निश्चित करून ठेवलें.

धर्मधर्मित्व-गुणगुणित्व, एकानें धर्मी व दुसऱ्यानें त्याचा धर्म असणें हा संबंध.

२८४ जिये–जन्मपावेल, जिवंत राहील.

२८५ शिळा–दगड.

२८६ विकट-विपरीत, अवघड.। चोखट-शुद्ध,चांगले असे अमृत

२८७ ना–अथवा.

२८८ सांगडा–सारखा, बरोबरीचा.

२८९ प्रकाशका–निश्चयेकरून, प्रकाश प्रकाशच नेहमी असतो

न वंचे-टाकीत, त्यागकरतें. । आसिकी–सगळें, निश्चित, हे सर्व जग.

२९० वायसा-व्यर्थ, उगीच, पोकळ.

विभाति–ज्याच्या प्रकाशानें सर्व प्रकाशीत होते.

२९३ सद्भावो-अस्तित्व.

२९४ विसुरा- चमत्कार, विस्तार, पसारा.

२९५ खोळ–पदरांत, वस्त्रांत.

टळटळिता-केवळ संबंधरहित, ढळढळीत.

प्रकरण आठवें.

ओवीचा क्रम.

३ उवाये–आनंदानें, प्रगट, उत्कर्ष, स्पष्टपणें, सुखानें.

न समाये—आमचे आम्हींपण, आमच्यांत न राहतां, सर्व विश्व आत्ममय, स्वरुप झालेले आहे.

४ न संटो—सुटत नाहीं, च्युत होत नाहीं.

न घसवटो-घासले जात नाहीं, चिकटत नाहीं.

स्वसंविती-आत्मज्ञान. आत्म संवेदनेनें.

६ पारखो-वेगळेपणा, परका, अन्य.

७ विपावो—असंभव, चुकून होणारा प्रकार, योग.

९ पाडू-योग्यता, पात्रता.

१२ निमिषोन्मेपा—पापणी उघडणे, झाकणें, ज्ञान अज्ञानाचा, निमिष आणि उन्मेष, डोळेमिटणें व उघडणें.

१३ विप्लविली-नाशपावली, बुडून गेली, उपलवली.

अभिधानें-नाम, नांवें, शब्द.

१६ निपटूनि-समूळ, कांहींएक वाकी न ठेंवतां. निःशेष,संपूर्ण.

सुजे-सुचे, समजे, कळते. समजते.

१७ वांझोले-व्यर्थ, वांझ ठरले.

१९ अहनि-दिवसरात्र (अहन्-दिवस)

सुनी-घालून.

प्रकरण नववें.

ओवीचा क्रम.

१ अमोद-सुवास. सुगंध. । सुनास-चांगलें नाक, नासिका.

२ चापे-चाफ्याचें फूल. । विझणें-पंखे. । समीर-वारा.

वेल्हावती-डोलती, विस्तृत होतात.

बहकती-फांकत शोभत, दरवळतात.

३ लोधली-रसरूप झाली, थबथबली, भरली.

४ शेजार-बिछाना, शेजघर.

५ नागरु-मुन्दर-उत्तम. । दिठीवयाचा-दृश्याचा, दृष्टीचा,

देखणें, दर्शन, चैतन्याचा,
६ दिसे-दृश्य. । देखता-द्रष्टा. । अफूट-सबंध एक, अभेद्यांत, अखंड
७ पाती-पाकळी. । उपलवीजे-विकसित होतात, विस्तार पावतात, उमलतात. । सेवंते-शेवंतीची फुलें, शेवंतीपणा
८ वाजतां-संबंध, आदळत असतां, जोरानें वाहत असतां. वाधावा-वर्धावा, (मागून येणाऱ्याची आगमनाची खूण)
९ सुनी-प्रवृत्त होऊन, प्रवेश करून. थवे-समुदाय. सैंघ-सर्व, जिकडे तिकडे, एकदम.
१० शिवेशिवे-शिवतो न शिवतो तोंच.
दिठी-डोळा, दृष्टी, पहाणें.
११ नाग-बायांचे डोक्यांतील विशेष दागिना.
कंकण-कडे. । खूण-चिन्ह, लिंगभेद. । घेतां-घेणारा.
भेदली-निराळीं झाली, भेद करती झाली.
१२ घापे-घालतो. । कल्लोळ-लाट, तरंग.
फावे-प्राप्त होये, पाणीच हातांत येणार.
१४ परौते-पलीकडे. । मिरवणें-शोभा, अस्तित्व, खुलून राहणें.
१५ उजू-समोर, सज्ज, सरळ, अनुकूल.
१७ कांती-प्रकाश, कळा. । उसी-उसाच्या ठिकाणीं.
१८ वरखणें-वृष्टी, वर्षाव. । करणें-इंद्रियें.
१९ आड-पुढें, समोर प्राप्त. । मुद्रा-मौनमुद्रेच्या समाधि-स्थितींत. । वावडे-बोले, वडवडे, बोळते, उच्चार करणें.
२० गाडे-अनेक, अनंत. । मोडतां-घडता, होत असतां.
अपाडे-सारखें, अनंत.
२६ प्रत्यहारादि-विषयापासून इंद्रिये खेचून चित्तस्वरूपानुकार करणें. । टेकिले-आश्रय केला.
दिहाचा-दिवसाचा सूर्यप्रकाशांत चंद्राची स्थिति.

२७ प्रत्यंङ्मुखपणें-अंतरमुखवृत्तीनें. । जिणें-जगणें, जीवित्व. बहुडें-लयास जाते, मागें फिरणें.

२८ दुण-दुप्पट. । ओळगे-आश्रय करी, सेवा करते.

२९ चढावा-वरताण, वरचढपणा. । भृत्यू-भक्त, सेवक. भज्ज-सेव्य. । कालोवा-मिलाफ, सरमिसळ. भक्ति-उपासना सेवा, सेवा सेव्यसेवक भाव.

३१ ठाकीजेना-राहीना, राहत नाहीं

३२ पसरू-अवकाश, विस्तार.

३३ स्वैर-अनियमित, सैर. । ऋद्धी-ऐश्वर्य. बैसो-बसकर, बैसावयास.। घापे-आसन,घालतो, सत्कार करतो

३५ राणीव-राज्य, भूमिका, अधिष्ठान.

३६ दाटणीं-विस्तारणें, दाटीनें, व्यापकपणानें. वाहणी-रीत,ओघ.

३७ अन्वयो-संबंध, अस्तित्व. । बहुये-बहुत, फारकरून, बहुधा. अघडता-न घडणारा. न होणारा.

३८ नुसधा-फक्त, केवळ, एकटा. । कामविजे-कमावला जातो, कमवावा लागतो, उपयोगांत आणला जातो.

४१ वेव्हारू-व्यवहार.

४२ रूख-वृक्ष.

४३ मुग-मौन. । मुगी-मुका.

४४ आखताची-आक्षतेची, तांदुळाची.

४९ पांतीं-पंगतीला.

५० विशदे-स्पष्ट, केवळ,

५२ अव्हासव्हा-कोठेंही, प्रमाणाबाहेर, उलट सुलट.

५४ अडोळिलिया-अढळल्यास, पुढें आले असतां. भलतेणें-पाहिजेत्यानें. । व्हेळा-वेळेला.

५५ पाडू-योग्यता, एकाच बैठकी वरचे.

५७ सरळी-एकत्वांतील क्रीडा

५८ उपासती-उपासना, भक्ति.

५९ निफजें-उत्पन्न होई, निपजतो.

६० अकृत्रिम-स्वत:सिद्ध, सहज, कृत्रिम नसलेले.

६१ मासले-नमुनें, तुऱ्हा, प्रकार,

६२ गिळीत-सर्व नाहीसे करीत, एकमेकांत मिळत जाऊन एक सहासर्वग्रास झाला आहे.

६३ निदैजोनी-लीन होऊन, निजून, लयपाऊन.

परा-पहिली-अत्यंत सूक्ष्म ज्ञानवाणी.

६६ पुनरुक्त-पुन्हां बोललेले, पुनरूक्ति.

६८ लघू-लहान, हलका (जलांत जडपदार्थ बुडवितो हलका लघु तारतो.)

६९ समो-समता, सारखेपणा, समत्व, समावस्था

प्रकरण दहावें.

ओव्यांचा क्रम.

१ हातातळीं-अनुग्रह करून, मस्तकावर हात ठेवून. हाताचा आश्रय देऊन. । सुखविले-आनंदविलें, सुखीं केले.

२ सुती-सूत्र,उमगस्थान, झरा. । अंतरवरती-आंत प्रकाशाच्या पोटांत, आंत राहणारे, व्याप्य.

४ सुरवाडू-उपयोग, सुख, शोभा. । उजिवडू-प्रकाश, उजेड. पवाडू-अवकाश, विस्तार, योग्यतेच.,

५ अगाध-गंभीर, समुद्र । उचंबळती-भरती येते.

करी-प्रवेश करी. । दानीं-परोपकार, (पल्लवादिकामुळें) दान करणारे, दान देणारें दाते.

६ असंवयं-अमर्याद, गूढ नसलेले स्पष्ट.

७ परिहार–वर्णन, निराकरण. । आड ठाऊनी-आड राहुन, आश्रयास राहून. । निर्माणा-आकारास [illegible], रचना ग्रंथ तयार करणें.

९ विपायें–कदाचित.

११ रहस्य-हृद्गत, वर्म, गुह्य, गुढज्ञान.

१२ प्रस्तावो-प्रसंग, निरुपण, ग्रंथाचा आरंभ. सिद्धानुवाद-सिद्ध गोष्टींचें वर्णन, सिद्ध बोलणें, प्रसंग, सिद्ध गोष्टीचा अनुवाद, पुनरुच्चार.

१३ पढीयंते-आवडते.

१४ गौप्य–रहस्य, गुप्तगोष्ट. । अपैसया–आपण स्वत:, सहजच, पूर्वींच, प्रकाशाप्रमाणें स्पष्ट असलेलेंच.

१५ वेठलो-वेढलो, मूर्त झालो. । सैंध- सर्वत्र, जिकडे तिकडे.

१६ वोपे–चाले, होई, प्राप्त करून द्यावें. मकरी-मासा, सुसर, मगर. रेखलिया-चित्रें काढण्याचा प्रयत्न करणें.

१८ पुढारी न ढळती-कुंठीत झाली, पुढें–पुढील, पुढें अनळलो हालत नाहीं.

२० वेल्हाळ–सुशोभित, सुंदर.

२२ सावाइले-तारुण्यांत येणें, सकाम, संगति झाली असतां.

२३ पेलती-वाढतात, डोलतात. तोलून धरतात.

२४ परगुणें-पदार्थ, पक्वान्न, मेजवानी.

२६ अवगाहन-स्नान, भेट मिळण्याला.

★★

श्री चांगदेवपासष्टि.

स्वस्ति श्री वटेशु । जो लपोनि जगदाभासु ॥
दावी मग ग्रासु । प्रगटला करी ॥१॥
प्रगटे तंव तंव न दिसे । लपे तंव तंव आभासे ॥
प्रगट ना लपाला असे । न खोमता जो ॥२॥
बहु जंव जंव होये । तंव तंव कांहींच न होये ॥
कांहीं नहोनि आहे । अवघाचि जो ॥३॥
सोनें सोनेपणा उणें । न येतांचि झालें लेणें ॥
तेंवि न वेंचितां जग होणें । अंगें जया ॥४॥
कल्लोळकंचुक । न फेडितां उघडें उदक ॥
तेंवी जगेंसी सम्यक् । स्वरूप जो ॥५॥
परमाणूंचिया मांदिया । पृथ्वीपणें न वचोनि वायां॥
तेवि विश्वस्फूर्ति इयां । झांकेवना जो ॥६॥
कळाचेनि पांघुरणें । चंद्रमा हरपों नेणे ॥
कां वन्हीं दीपपणें । आन नोहे ॥७॥
म्हणोनि अविद्यानिमित्तें । दृश्य द्रष्टृत्व वर्ते ॥
तें मी नेणें आइतें । ऐसेंचि असे ॥८॥
जेंवि नाममात्र लुगडें । येऱ्हवीं सूतचि तें उघडें ॥
कां माती मृद्भांडें । जयापरी ॥९॥
तेंवि द्रष्टादृश्यदशे । अतीत दृङ्मात्र जें असे ।
तेंचि द्रष्टादृश्यमिसे । केवळ होय ॥१०॥

अलंकार येणें नामें । असिजे निखिल हेमें ।
नाना अवयवसंभ्रमें । अवयविया जेंवि ॥११॥
तेंवि शिवोनि पृथ्वीवरी । भासती पदार्थांचिया परी
प्रकाशे तें एकसरी । संविंत्ति हे ॥१२॥
नाहीं तें चित्र दाविती । परी असे केवळ भिंती ॥
प्रकाशे ते संविंत्ति । जगदाकारें ॥१३॥
वांधियाचिया मोडी । बांधा नहोनि गुळाची गोडी
तयापरि जगपरवडी । संविंत्ति जाण ॥१४॥
घडियेचेनि आकारें । प्रकाशिजे जेंवि अंबरें॥
तेंवि विश्वस्फूर्ति स्फुरे । स्फूर्तिचि हे ॥१५॥
न लिंपतां सुखदुःख। येणें आकारें क्षोभोनि नावेक
होय आपणिया सन्मुख । आपणचि जो ॥१६॥
तया नांव दृश्याचें होणें।संविंत्ति द्रष्टृत्वा आणिजे तेणें
बिंबा बिंबत्व जालेपणें । प्रतिबिंबाचेनि ॥१७॥
तेंवि आपणचि आपुला पोटीं ।आपणया दृश्य दाविन
उठी ॥ द्रष्टादृश्यदर्शनत्रिपुटी । मांडे तें हे ॥१८॥
सुताचिये गुंजे । आंतबाहेर नाहीं दुजें ।
तेंवि तिनपणेंविण जाणिजे । त्रिपुटि हे ॥१९॥
नुसधें मुख जैसें । देखिजतसे दर्पणमिसें ॥
वायांचि देखणें ऐसें । गमों लागे ॥२०॥
तैसें न वचतां भेदा । संविंत्ति गमे त्रिधा ॥
हेंचि जाणें प्रसिद्धा । उपपत्ति इया ॥२१॥

दृश्याचा जो उभारा । तेंचि द्रष्टृत्व होय संसारा ॥
या दोहींमाजिला अंतरा । दृष्टि पंगु होय ॥२२॥
दृश्य जेथवां नाहीं । तेथवां दृष्टि घेऊनि असे काइ॥
आणि दृश्येंविण कांहीं । द्रष्टृत्व असे? ॥२३॥
म्हणोनि दृश्याचे जालेपणें । दृष्टि द्रष्टृत्व होणें ॥
पुढती ते गेलिया जाणें । तैसेंचि दोन्ही ॥२४॥
एवं एकाचि झाली ती होती । तिन्ही गेलिया एकाचि
व्यक्ति । तरी तिन्ही भ्रांति । एकपण साच ॥२५॥
दर्पणाच्या आधीं शेखीं । मुख असताचि असे मुखीं
माजी दर्पणअवलोकीं । आन कांहीं होये? ॥२६॥
पुढें देखिजे तेणें बगें । देखतें ऐसें गमों लागे ॥
परी दृष्टीतें वाउगें । झकवित असे ॥२७॥
म्हणोनि दृश्याचिये वेळे । दृश्यद्रष्टत्वावेगळें ।
वस्तुमात्र निहाळे । आपणाशीं ॥२८॥
वाद्यजातेंविण ध्वनी । काष्ठजातेंविण वन्हीं ।
तैसें विशेष ग्रासुनी । स्वयेंचि असे ॥२९॥
जे म्हणतां नये कांहीं । जाणों नये कैसेंही ।
असताचि असे पाही । असणें जया ॥३०॥
आपुलिया बुबुळा । दृष्टि असोनि अखम डोळा ॥
तैसा आत्मज्ञानीं दुबळा।ज्ञानरूप जो॥३१॥
जें जाणणेंचि कीं ठाईं । नेणणें कीर नाहीं ॥
परि जाणणें म्हणोनियांही । जाणणें कैंचें? ॥३२॥

यालागीं मौनेंचि बोलिजे । कांहीं नहोनि सर्व होईजे॥
नव्हतां लहिजे । कांहींच नाहीं ॥३३॥
नाना बोधाचिये सोयरिके । साचपण जेणें एकें ॥
नाना कल्लोळमाळिके । पाणी जेंवि ॥३४॥
जे देखिजतेंविण । एकलें देखतेपण ॥
हें असो आपणिया आपण । आपणचि जे ॥३५॥
जें कोणाचें नव्हतेनि असणें । जें कोणाचें नव्हतां दिसणें
कोणाचें नव्हतां भोगणें । केवळ जो ॥३६॥
तया पुत्र तूं वटेश्वराचा । रवा जैसा कापुराचा ॥
चांगया मज तुज आपणयाचा । बोल ऐके ॥३७॥
ज्ञानदेव ह्मणे । तुज माझा बोल ऐकणें ॥
तें तळहाता तळीं मिठी देणें । जयापरी ॥३८॥
बोलेंचि बोल ऐकिजे । स्वादेंचि स्वाद चाखिजे ॥
कां उजिवडें देखिजे । उजिडा जेंवि ॥३९॥
सोनिया वरकल सोनें जैसा।कां मुख मुखा हो आरिसा
मज तुज संवाद तैसा । चक्रपाणि ॥४०॥
गोडिये आपुली गोडी । घेतां काय न माये तोंडीं?
आम्हां परस्परें आवडी । तो पाडु असे ॥४१॥
सखया तुझेनि उद्देशें । भेटावया जीव उल्हासे ॥
कीं सिद्धभेटी विसकुसे । ऐशिया बिहे ॥४२॥
घेवों पाहे तुझें दर्शन । तंव रूपा येवों पाहे मन ॥
येथें दर्शना होय अवजतन । ऐसें गमों लागे ॥४३॥

कांहीं करी बोले कल्पी । कां न करी न बोले न कल्पी ॥
ये दोन्ही तुझ्या स्वरूपीं । न घेति उमसू ॥४४॥
चांगया तुझेनि नांवे । करणें न करणें न व्हावें ॥
हें काय ह्मणों परि न धरवे । मीपण हें ॥४५॥
लवण पाणियाचा थावो । माजि रिघोनि गेलें पाहो ॥
तंव तेंचि नाहीं मा काय घेवो । माप जळा ॥४६॥
तसें तुज आत्मयातें पाही । देखों गेलिया मीचि नाहीं ॥
तेथें तूं केचा काई । कल्पावया जोगा । ॥४७॥
जो जागोनि नीद देखे । तो देखणेपणा जेंवि मुके ॥
तेंवि तूंतें देखोनि मी ठाके । कांहीं नहोनि ॥४८॥
आंधाराचे ठाईं । सूर्यप्रकाश तंव नाहीं ॥
परी मी आहें हें कांहीं । नवचेचि जेंवि ॥४९॥
तेंवि तूंतें मीं गिवसी । तेथें तूंपण मीपणेंसी ॥
उखतें पडे ग्रासीं । भेटीचि उरे ॥५०॥
डोळ्याचे भूमिके । डोळा चित्र होय कौतुकें ॥
आणि तेणेंचि तो देखे । न डंडळितां ॥५१॥
तैसी उपजतां गोष्टी । न फुटतां दृष्टि ॥
मी तूंवीण भेटी । माझी तुझी ॥५२॥
आतां मी तूं या उपाधी । ग्रासुनि भेटी नुसधी ॥
ते भोगिली अनुवादीं । घोळघोळूं ॥५३॥
रुचातियाचेनि मिसें । रुचितें जेविजे जैसें ॥
कां दर्पणव्याजें दिसे । देखतें जेंवि ॥५४॥

तैसीं अप्रमेयें प्रमेयें भरलीं । मौनाचीं अक्षरें भलीं ॥
रचोनि गोष्टी केली । मेळियेचि ॥५५॥
इयेचें करूनि व्याज । तूं आपणयातें बूझ ॥
दीप दीपपणें पाहे निज । आपुलें जैसें ॥५६॥
तैसी केलिया गोठी । तया उघडिजे दृष्टी ॥
आपणिया आपण भेटी । आपणामाजी ॥५७॥
जालिया प्रळयीं एकार्णव । अपार पाणियाची धांव ॥
गिळी आपुला उगव । तैसें करी ॥५८॥
ज्ञानदेव म्हणे नामरूपें । विण तुझें साच आहे आप-
णपें ॥ तें स्वानंदजीवनपे । सुखिया होईं ॥५९॥
चांगया पुढतपुढतीं । घरा आलिया ज्ञानसंपत्ति ॥
वेद्यवेदकत्वहीं अतीतीं । पदीं बैसें ॥६०॥
चांगदेवा तुझेनि व्याजें । माउलिया श्रीनिवृत्तिराजें ॥
स्वानुभव रसाळ खाजें । दिधलें लोभें ॥६१॥
एवं ज्ञानदेव चक्रपाणी ऐसे । दोन्ही डोळस आरिसे ॥
परस्पर पाहतां कैसे । मुकले भेदा ॥६२॥
तियेपरि जो इया । दर्पण करील ओंविया ॥
तो आत्माएवढिया । मिळेल सुखा ॥६३॥
नाहीं तेंचि काय नेणों असे । दिसे तेंचि कैसें नेणों दिसे ॥
असे तेंचि नेणों आपैसें । तें कीं होइजे ॥६४॥
निद्रपरौतें निद्रजणें । जागृति गिळोनि जागणें ॥
केलें तैसें गुंफणें । ज्ञानदेवो ह्मणे ॥६५॥

श्रीचांगदेवपासष्टि समाप्त.

श्रीज्ञानेश्वर महाराजकृत

हरिपाठ.

॥ अभंग १.

सुंदर तें ध्यान उभें विटेवरी । कर कटेवरी ठेऊनिया ॥१॥ तुळसीहार गळा कासेपितांबर ॥ आवडे निरंतर हेंचि ध्यान ॥२॥ मकरकुंडलें तळपतीश्रवणीं॥ कंठीं कौस्तुभमणी विराजीत ॥३॥ तुका म्हणे माझें हेंचि सर्वसुख ॥ पाहीन श्रीमुख आवडीनें ॥४॥

अभंग २, ॥ देवाचिये द्वारीं उभा क्षणभरीं ॥तेणें मुक्ति चारी साधियेल्या ॥१॥ हरि मुखें म्हणा हरि मुखें म्हणा ॥ पुण्याची गणना कोण करी ॥२ ॥ असोनि संसारीं जिव्हे वेगु करी ॥ वेदशास्त्र उभारी बाह्या सदा ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे व्यासाचिये खुणें॥ द्वारकेचे राणे पांडवा घरीं ॥४॥

अभंग ३. ॥ चहूं वेदीं जाण साहिशास्त्रीं कारण॥ अठराहि पुराणें हरिसी गाती ॥१॥ मंथूनी नवनीता तैसें घे अनंता ॥ वायां व्यर्थ कथा सांडी मार्गु ॥२॥ एक हरी आत्मा जीवशिवसमा ॥ वायां तूं दुर्गमा न घालीं मन ॥ ३ ॥ ज्ञानदेवा पाट हरि हा वैकुंठ ॥ भरला घनदाट हरि दिसे ॥४॥

अभंग ४. ॥ त्रिगुण असार निर्गुण हें सार ॥ सारासार विचार हरिपाठ ॥ १ ॥ सगुण निर्गुण गुणाचें अगुण ॥ हरीवीण मन व्यर्थ जाय ॥२॥ अव्यक्त निराकार नाहीं त्या आकार॥जेथोनी चराचर हरिसी भजे ॥३॥ ज्ञानदेवा ध्यानीं रामकृष्ण मनीं॥ अनंत जन्मोनी पुण्य होय ॥ ४ ॥

अभंग ५. ॥ भावेंवीण भक्ति भक्तीवीण मुक्ति॥ बळेंवीण शक्ति बोलूं नये ॥१॥ कैसेनि दैवत प्रसन्न त्वरीत ॥ उगा राहें निवांत शिणसी वायां ॥२॥ सायास करीसी प्रपंच दिनानिशीं॥ हरीसी न भजसी कोण्या गुणें ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे हरिजप करणें ॥ तुटेल धरणें प्रपंचाचें ॥४॥

अभंग ६. ॥ योगयागविधी येणें नव्हे सिद्धी ॥ वायाचि उपाधी दंभ धर्म॥१॥ भावेंवीण देव नकळे निःसंदेह ॥ गुरुविण अनुभव कैसा कळे ॥२॥ तपेंविण दैवत दिधल्यावीण प्राप्त ॥ गुजेंवीण हित कोण सांगे ॥३॥ ज्ञानदेव सांगे दृष्टांताची मात॥ साधूंचे संगती तरणोपाय ॥४॥

अभंग ७.॥ साधुबोध झाला तो नुरोनियां ठेला॥ ठायींच मुराला अनुभव ॥ १ ॥ कापुराची वाती उजळली ज्योती॥ठायींच समाप्ती झाली जैशी॥२॥ मोक्षरेखें आला भाग्यें विनटला ॥ साधूंचा अंकिला

हरिभक्त ॥३॥ ज्ञानदेवा गोडी संगती सज्जनीं ॥ हरि दिसे जनीं वनीं आत्मतत्वीं ॥४॥

अभंग ८. ॥ पर्वताप्रमाणें पातक करणें ॥ वज्रलेप होणें अभक्तांसी ॥१॥ नाहीं ज्यासी भक्ति तो पतित अभक्त ॥ हरिसी न भजत दैवहत ॥२॥ अनंत वाचाळ बरळती बरळ । त्यां कैसेनि गोपाळ पावे हरी ॥३॥ ज्ञानदेवा प्रमाण आत्मा हा निधान ॥ सर्वां घटीं पूर्ण एक नांदे ॥४॥

अभंग ९. ॥ संतांचे संगती मनोमार्गगती ॥ आकळावा श्रीपती येणें पंथें ॥ रामकृष्ण वाचा भाव हा जीवाचा ॥ आत्मा जो शिवाचा राम जप ॥२॥ एकतत्वनाम साधिती साधन ॥ द्वैताचें बंधन न बाधिजे ॥३॥ नामामृतगोडी वैष्णवां लाधली ॥ योगियां साधली जीवनकळा ॥४॥ सत्वर उच्चार प्रल्हादीं बिंबला । उद्धवा लाधला कृष्णदाता ॥५॥ ज्ञानदेव म्हणे नाम हें सुलभ ॥ सर्वत्र दुर्लभ विरळा जाणे ॥६॥

अभंग १०. ॥ विष्णूवीण जप व्यर्थ त्याचें ज्ञान॥ रामकृष्णीं मन नाहीं ज्याचें ॥१॥ उपजोनि करंटा नेणे अद्वैतवाटा ॥ रामकृष्णीं पैठा कैसेनि होय ॥२॥ द्वैताची झाडणी गुरुवीण ज्ञान ॥ तया कैंचें कीर्तन घडेल नामीं ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे सगुण हें ध्यान॥

नामपाठ मौन प्रपंचाचें ॥४॥

॥ भजनः- रामकृष्णहरी जयजयरामकृष्णहरीं ॥

अभंग ११. ॥ त्रिवेणीसंगमीं नाना तीर्थें भ्रमी चित्त नाहीं नामीं तरि तें व्यर्थ ॥१॥ नामासी विन्मुख तो नर पापिया ॥ हरिवीण धांवया नपवे कोणी ॥२॥ पुराणप्रसिद्ध बोलिले वाल्मीक ॥ नामें तिन्ही लोक उद्धरती ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे नाम जपा हरिचें ॥ परंपरा त्याचें कुळ शुद्ध ॥४॥

अभंग १२. ॥ हरि उच्चारणीं अनंत पापराशी ॥ जातील लयासी क्षणमात्रें ॥ १ ॥ तृण अग्निमेळें समरस झालें ॥ तैसें नामें केलें जपतां हरी ॥२॥ हरिउच्चारण मंत्र हा अगाध ॥ पळे भूतबाध भेणें तेथें ॥ ३ ॥ ज्ञानदेव म्हणे हरि माझा समर्थ ॥ न करवे अर्थ उपनिषदां ॥४॥

अभंग १३. ॥ तीर्थ व्रत नेम भावेंविण सिद्धि॥ वायांचि उपाधि करिसी जना ॥१॥ भावबळें आकळे येऱ्हवीं नाकळे ॥ करतळीं आंवळे तैसा हरी ॥२॥ पारियाचा रवा घेतां भूमीवरी ॥ यत्न परोपरी साधन तैसें ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे निवृत्ति निर्गुण ॥ दिधलें संपूर्ण माझ्या हातीं ॥४॥

अभंग ॥१४॥ समाधी हरिची समसुखेंवीण ॥ न साधेल जाण द्वैतबुद्धी ॥१॥ बुद्धीचें वैभव अन्य

नाहीं दुजें ॥ एक्या केशीराजें सकळ सिद्धी ।।२।। ऋद्धिसिद्धिनिधी अवघीच उपाधी ॥ जंव त्या परमानंदी मन नाहीं ॥३॥ ज्ञानदेवीं रम्य रमलें समाधान ॥ हरीचें चिंतन सर्वकाळ ॥४॥

अभंग १५. नित्य सत्यामित हरिपाठ ज्यासी ॥ कळिकाळ त्यासी न पाहे दृष्टी ।। १ ॥ रामकृष्ण उच्चार अनंतराशी तप ॥ पापाचे कळप पळती पुढें।२। हरि हरि हरि हा मंत्र शिवाचा ॥ म्हणती जे वाचा तयां मोक्ष ॥३॥ ज्ञानदेवा पाठ नारायणनाम। पाविजे उत्तम निजस्थान ॥ ४ ॥

अभंग १६. ॥ एकनाम हरी द्वैतनाम दुरी ॥ अद्वैतकुसरी विरळा जाणे ॥१॥ समबुद्धि घेतां समान श्रीहरी ।। शमदमा वैरी हरी झाला ॥२॥ सर्वांघटीं राम देहादेहीं एक ॥सूर्य प्रकाशक सहस्त्ररश्मीं ॥३॥ ज्ञानदेवा चित्तीं हरिपाठ नेमा ॥ मागिलिया जन्मा मुक्त झालों ॥४॥

अभंग १७. ॥ हरी बुद्धी जपे तो नर दुर्लभ ॥ वाचेसि सुलभ रामकृष्ण ॥१॥ रामकृष्णनामीं उन्मनी साधिली ॥ तयासी लाधली सकळ सिद्धि ॥ २ ॥ सिद्धि बुद्धि धर्म हरिपाठीं आले ॥ प्रपंची निवाले साधुसंगे ॥३॥ ज्ञानदेवीं नाम रामकृष्ण ठसा ॥ येणें दशादिशा आत्मराम ॥४॥

अभंग १८. ॥ हरिपाठ कीर्ति मुखे जरी गाय॥ पवित्रचि होय देह त्याचा ॥१॥ तपाचे सामर्थ्यें तपिन्नला अमूप ॥ चिरंजीव कल्प वैकुंठीं नांदे ॥२॥ मातृ पितृ भ्राता सगोत्र अपार ॥चतुर्भुज नर होऊन ठेले ॥३॥ ज्ञान गूढ गम्य ज्ञानदेवा लाधलें ॥ निवृत्तीनें दिलें माझ्या हातीं ॥४॥

अभंग १९. ॥ हरिवंशपुराण हरिनामसंकीर्तन ॥ हरिवीण सौजन्य नेणें कांहीं ॥१॥ तया नरा लाधलें वैकुंठ जोडलें ॥ सकळही घडलें तीर्थाटन ॥ २ ॥ मनोमार्गे गेला तो येथें मुकला ॥हरिपाठीं स्थिरावला तोचि धन्य ॥३॥ ज्ञानदेवा गोडी हरिनामाची जोडी ॥ रामकृष्णीं आवडी सर्वकाळ ॥४॥

॥ भजन. विठ्ठल विठ्ठल विठ्ठल विठ्ठल. ॥

अभंग २०. ॥ नामसंकीर्तन वैष्णवांची जोडी ॥ पापें अनंत कोडी गेलीं त्यांचीं ॥१॥अनंत जन्मांचें तप एक नाम ॥ सर्व मार्ग सुगम हरिपाठ ॥ २ ॥ योगयाग क्रिया धर्माधर्म माया ॥ गेले ते विलया हरिपाठें ॥३॥ ज्ञानदेवीं यज्ञ याग क्रिया धर्म ॥ हरीविण नेम नाहीं दुजा ॥४॥

अभंग २१. ॥ वेदशास्त्रप्रमाण श्रुतीचें वचन ॥ एक नारायण सार जपा ॥१॥ जप तप कर्म हरीविण धर्म ॥ वाउगाचि श्रम व्यर्थ जाय ॥ २॥ हरिपाठें

गेलें ते निवांतचि ठेले॥भ्रमर गुंतलें सुमनकळिके॥३ ज्ञानदेवीं मंत्र हरिनामाचें शस्त्र ॥ यमें कुळगोत्र वर्जियेलें ॥४॥

अभंग २२. ॥ काळवेळ नाम उच्चारितां नाहीं॥ दोन्ही पक्ष पाहीं उद्धरती ॥१॥ रामकृष्णनाम सर्व दोषां हरण ॥ जडजीवां तारण हरि एक॥२॥ हरि-नाम सार जिव्हां या नामाची ॥ उपमा त्या दैवाची कोण वानी ॥३॥ ज्ञानदेवा सांग झाला हरीपाठ ॥ पूर्वजा वैकुंठमार्ग सोपा ॥४॥

अभंग २३. नित्यनेम नामीं ते प्राणी दुर्लभ ॥ लक्ष्मीवल्लभ तयाजवळी ॥१॥ नारायणहरि नारायण-हरि ॥ भुक्ति मुक्ति चारी घरीं त्यांच्या ॥ २ ॥ हरिवीण जन्म तो नर्कचि पै जाणा ॥यमाचा पाहुणा प्राणी होय ॥३॥ ज्ञानदेव पुसे निवृत्तीसी चाड ॥ गगनाहूनि वाड नाम आहे ॥४॥

अभंग २४. ॥ सात पांच तीन दशकांचा मेळा। ॥ एकतत्वीं कळा दावी हरी ॥१॥ तैसें नव्हे नाम सर्व मार्गा वरिष्ठ ॥ येथें कांहीं कष्ट न लगतीं ॥२॥ अजपा जपणें उलट प्राणाचा ॥ तेथेंही मनाचा निर्धारु असे ॥३॥ ज्ञानदेवा जिणें नामेविण व्यर्थ ॥ रामकृष्णीं पंथ क्रमियेला ॥४॥

अभंग २५. ॥ जप तप कर्म क्रिया नेम धर्म ॥

सर्वांघटीं राम भावशुद्ध ॥ १ ॥ न सोडीं रे भावो टाकीं रे संदेहो ॥ रामकृष्णीं टाहो नित्य फोडीं ॥२॥ जात वित्त गोत कुळ शीळ मात ॥ भजें कां त्वरित भावनायुक्त ॥३॥ ज्ञानदेवा ध्यानीं रामकृष्ण मनीं ॥ तेणें वैकुंठभुवनीं घर केलें ॥४॥

अभंग २६. ॥ जाणीव नेणीव भगवंती नाहीं ॥ उच्चारणीं पाहीं मोक्ष सदां ॥१॥ नारायणहरी उच्चार नामाचा ॥ तेथें कळिकाळाचा रीघ नाहीं ॥ २ ॥ तेथील प्रमाण नेणवे वेदांसी ॥ तें जीवजंतूंसी केंवि कळे ॥ ३ ॥ ज्ञानदेवा फळ नारायणपाठ ॥ सर्वत्र वैकुंठ केलें असे ॥४॥

अभंग २७. ॥ एकतत्व नाम दृढ धरी मना ॥ हरिसी करुणा येईल तुझी ॥ १ ॥ तें नाम सोपारें रामकृष्णगोविंद ॥ वाचेशीं सद्गद जपे आधीं ॥२॥ नामापरतें तत्त्व नाहींरे अन्यथा ॥ वायां आणिका पंथा जाशी झणी ॥३॥ ज्ञानदेवा मौन जपमाळ अंतरीं ॥ धरोनी श्रीहरि जपे सदां ॥४॥

अभंग २८. ॥ सर्वसुखगोडी सर्वशास्त्र निवडी ॥ रिकामा अर्धघडी राहूं नको ॥१॥ लटिका व्यवहार सर्व हा संसार ॥ वायां येरझार हरीवीण ॥२॥ नाम मंत्र जप कोटि जाईल पाप ॥ कृष्णनामीं संकल्प धरूनि राहें ॥३॥ निजवृत्ति काढी सर्व माया तोडीं ॥

इंद्रियां सवडी लपों नको ॥४॥ तीर्थव्रती भाव धरी रे करुणा ॥ शांतिदयापाहुणा हरि करी ॥५॥ ज्ञान देवा प्रमाण निवृत्तिदेवीं ज्ञान ॥ समाधिसंजीवन हरिपाठ ॥६॥

अभंग २९. ॥ नामसंकीर्तन साधन पैं सोपें ॥ जळतील पापें जन्मांतरींचीं ॥१॥ नलगती सायास जावें वनांतरा ॥ सुखें येतो घरा नारायण ॥२॥ ठायींच बैसोनी करा एकचित्त ॥ आवडी अनंत आळवावा ॥३॥ रामकृष्णहरि विठ्ठल केशवा ॥ मंत्र हा जपावा सर्वकाळ ॥ ४ ॥ यावीण असतां आणीक साधन ॥ वाहातसें आण विठोबाची ॥५॥ तुका म्हणे सोपें आहे सर्वांहूनी । शाहणा तो धणी घेतो येथें ॥६॥

॥ निजाचे निजभुवन सांडोनी वैकुंठ । येथें वाळवंट आवडलें ॥१॥ देवगुज सांगे पंढरीसी जारे प्रेमसुख घ्यारे नाम माझें ॥ २ ॥ तारिल भवसिंधु घ्यारे माझी भाक ॥ साक्ष पुंडलिक करुनि सांगें ॥ ३ ॥ काया वाचा मनें दृढ धरा जिवीं ॥ सकळ चालवी । भार त्याचा ॥४॥ हें जरी लटिकें नामयासी पुसा॥ आहे त्या भरवसा नामीं माझा ॥५॥

देवाचिये द्वारीं उभा क्षणभरी ॥ तेणें मुक्ति चारी साधियेल्या ॥१॥ हरि मुखें म्हणा हरि मुखें म्हणा॥

पुण्याची गणना कोण करी ॥२॥ असोनि संसारीं जिव्हे वेगु करी ॥ वेदशास्त्र उभारी बाह्या सदा ॥३ ज्ञानदेव म्हणे व्यासाचिये खुणें ॥ द्वारकेचे राणे पांडवां घरीं ॥४॥

॥ श्रीविठ्ठल ॥

१. सद्गुरुरायें कृपा मज केली ॥ परी नाहीं घडली सेवा कांहीं ॥ १ ॥ सांपडविले वाटे जाता गंगास्नाना ॥ मस्तकीं तो जाणा ठेविला कर ॥२॥ भोजना मागतो तुप पावशेर ॥ पडिला विसर स्वप्ना माजीं ॥३॥ काय कळें उपजला अंतराय ॥ म्हणो-नियां काय त्वरा झाली ॥४॥ राघव चैतन्य केशव चैतन्य ॥ सांगितली खूण माळिकेची ॥५॥ बाबाजी आपुलें सांगितलें नाम ॥ मंत्र दिला रामकृष्णहरी ॥६ माघ शुद्ध दशमीं पाहुनी गुरुवार ॥ केला अंगिकार तुका म्हणे ॥७॥

२. ॥ माझिये मनींचा जाणोनियां भाव ॥ तो करी उपाव गुरुराव ॥१॥ आवडिचा मंत्र सांगितला सोपा ॥ जेणें नव्हे गुंफा कोठें कांहीं ॥ २ ॥ पुढें गेलें एक उतरले पार ॥ हा भव सागर साधुसंत ॥ ३ ॥ जाणत्या नेणत्या ज्या जैसी आवडी ॥ उतार सांगडी तापा पेटी ॥४॥ तुका म्हणे संतीं दाखविला तारु ॥ कृपेचा सागरु पांडुरंग ॥५॥

३. ॥ घालोनिया भार राहिलों निश्चिंती ॥ निरविलें संती विठोबासी ॥१॥ लाऊनियां हात कुरवाळिलं माथा ॥ सांगितले चिंता न करावी ॥ २ ॥ कटीकर विटे समचरण साजिरें ॥ राहिला भीवरेतिरीं उभा ॥ ३ ॥ खुंटले सायास आणीक या जीवा ॥ धरिले केशवा पाय तुझे ॥४॥ तुजवांटे आतां तें करीं अनंता ॥ तुका म्हणे संता लाज माझी ॥५॥

४. ॥ माझ्या विठोबाचा कैसा प्रेमभाव ॥ आपणचि देव होय गुरु ॥१॥ पढिये देहभाव पुरवी वासना ॥ अंतीं तें आपणापाशीं न्यावें ॥२॥ मागें पुढें उभा राहे सांभाळित ॥ आलिया आघात निवारावे ॥३॥ योगक्षेम त्याचा जाणें जड भारी ॥ वाट दावी करीं धरोनियां ॥४॥ तुका म्हणें नाहीं विश्वास ज्या मनीं ॥ पहावे पुराणीं विचारुनी ॥५॥

५. ॥ आदिनाथ उमा बीज प्रगटिलें॥ मच्छिंद्रा लाधलं सहजस्थिती ॥ १ ॥ तेचि प्रेममुद्रा गोरक्षा दिधली ॥ पूर्ण कृपा केली गयनिनाथा ॥२॥ वैराग्यें तापला सप्रेमें निवाला ॥ ठेवा जो लाधला शांति सुख ॥३॥ निर्द्वंद्व निःशंक विचरतां महीं ॥ सुखानंद हृदयीं स्थिरावला ॥४॥ विरक्तीचें पात्र अन्वयाचें सुख । येऊनि सम्यक अनन्यता ॥५॥ निवृत्ती गयनीं कृपा केली पूर्ण । कळ हे पावन कृष्णनामें॥६॥

६. ॥ आदिनाथ गुरु सकळ सिद्धांचा ॥ मच्छिंद्र तयाचा मुख्य शिष्य ॥१॥ मच्छिंद्रानें बोध गोरक्षासी केला ॥ गोरक्ष बोळला गयनी प्रती ॥ २ ॥ गयनी प्रसादें निवृत्ती दातार ॥ ज्ञानदेवा सार चोजविलें ॥३॥

७. ॥ अवघाचि संसार सुखाचा करीन ॥आनंदे भरीन तिन्ही लोक ॥१॥ जाईनगे माये तया पंढरपुरा ॥भेटेन माहेरा आपुलिया ॥२॥ सर्व सुकृताचे फळ मी लाहीन ॥ क्षेम मी देईन पांडुरंगा ॥३॥ बाप रखुमादेवी वरु विठ्ठलाचिं भेटी ॥ आपुला संवसाटी करुनि ठेला ॥४॥

॥ भजन ॥ श्रीज्ञानेश्वर माऊली ज्ञानराज माऊली तुकाराम. ॥

श्रीज्ञानेश्वर महाराजकृत हरिपाठ व गुरुवारचें अभंग समाप्त

श्रीएकनाथ महाराजकृत हरिपाठ

(१) हरीचिया दासा हरि दाही दिशा । भावें जैसा तैसा हरि एक ॥ १ ॥ हरि मुखीं गातां हरपली चिंता । त्या नाहीं मागुता जन्म घेणें ॥२॥ जन्म घेणें लागे वासनेच्या संगें । तेंचि झाली अंगे

हरिरूप ॥ ३ ॥ हरिरूप झालें जाणणें हरपलें । नेणणें तें गेलें हरिचें ठायीं ॥४॥ हरिरूप ध्यानीं हरिरूप मनीं । एका जनार्दनीं हरी बोला ॥५॥

(२) हरि बोला हरि बोला नाहीं तरी अबोला । व्यर्थ गलबला करूं नका ॥१॥ नको नको मान नको अभिमान । सोडी मीतूंपण तोचि सुखी ॥२॥ सुखी जेणें व्हावें जग निववावें । अज्ञानीं लावावें सन्मार्गासी ॥ ३ ॥ मार्ग जया कळे भाव-भक्तिबळें । जगाचिये मेळे न दिसती ॥४॥ दिसती जनीं वनीं प्रत्यक्ष लोचनीं । एका जनार्दनी ओळखिलें ॥५॥

(३) ओळखिला हरि धन्य तो संसारीं । मोक्ष त्याचें घरीं सिद्धीसहित ॥ १ ॥ सिद्धि लावी पिसें कोण तया पुसे । नेलें राजहंसें पाणी कायी॥२ काय तें करावें संदेहीं निर्गुण । ज्ञानानें सगुण ओस केलें ॥३॥ केलें कर्म झालें तेंचि भोगा आलें । उपजले मेले ऐसे किती ॥४॥ एका जनार्दनी नाहीं यातायाती । सुखाची विश्रांती हरी संगे ॥५॥

(४) जें जें दृष्टीं दिसे तें तें हरिरूप । पूजा ध्यान जप त्यासी नाहीं ॥१॥ वैकुंठ कैलासी तीर्थ क्षेत्रीं देव । तयावीण ठाव रिता कोठें ॥२॥ वैष्णवांचें गुह्य मोक्षाचा एकांत । अनंतासी अंत

पाहतां नाहीं ॥३॥ आदि मध्य अंतीं अवघा हरि एक । एकचि अनेक एक हरी ॥४॥ एकाकार झाले जीव शिव दोन्ही । एका जनार्दनी ऐसें केलें ॥५॥

(५) नामाविण मुख सर्पाचें तें बीळ । जिव्हा नव्हे काळ सर्प आहे ॥१॥ वाचा नव्हे लांब जळो त्याचें जिणें । यातना भोगणें यमपुरीं ॥२॥ हरिवीण कोणी नाहीं सोडविता । पुत्र बंधु कांता संपत्तीचे ॥३॥ अंतकाळीं कोणी नाहीं वा सांगाती । साधूचे संगतीं हरि जोडे ॥४॥ कोटिकुळें तारी हरि अक्षरें दोनी । एका जनार्दनीं पाठ केलीं ॥५॥

(६) धन्य माय व्याली सुकृताचें फळ । फळ तें निर्फळ हरिविण ॥१॥ वेदाचेंही बीज हरि हरि अक्षरें । पवित्र सोपारें हेंचि एक ॥२॥ योग याग व्रत नेम धर्म दान । न लगे साधन जपतां हरि ॥३॥ साधनांचें सार नाम मुखीं गातां । हरि हरि म्हणतां कार्यसिद्धि ॥ ४ ॥ नित्य मुक्त तोचि एक ब्रम्हज्ञानी । एका जनार्दनी हरी बोला ॥५॥

(७) बहूतां सुकृतीं नर देह लाधला । भक्तिविण गेला अधोगती ॥ १ ॥ बाप भाग्य कैसें न सरेचि कर्म । न कळेचि वर्म अरे मूढा ॥२॥ अनेका जन्माचें सुकृत पदरीं । त्याचें मुखीं हरि पैठा होय ॥३॥ राव रंक हो का उंच नीच याती । भक्तिवीण

माती मुखीं त्याच्या ॥४॥ एका जनार्दनी हरि हरि म्हणतां । मुक्ति सायुज्यता पाठीं लागे ॥५॥

(८) हरिनामामृत सेवी सावकाश । मोक्ष त्याचे भूस दृष्टीपुढें ॥१॥ नित्य नामघोष जयाचें मंदिरीं । तेंचि काशीपुरी तीर्थ क्षेत्र ॥२॥ वाराणशी तीर्थ क्षेत्रा नाश आहे । अविनाशासी पाहे नाश कैंचा ॥३॥ एका तासामाजी कोटि वेळां सृष्टी । होती जाती दृष्टीं पाहे तोचि ॥४॥ एका जनार्दनी ऐसे किती झाले । हरिनाम सेविलें तोचि धन्य ॥५॥

(९) भक्तिवीण पशु कशासी वाढला । सटवीनें नेला कैसा नाहीं ॥१॥ काय माय गेली होती भूतापाशीं । हरि नये मुखासी अरे मूढा ॥२॥ पातकें करितां पुढें आहे पुसता । काय उत्तर देता होशील तूं ॥३॥ अनेक यातना यम करवील । कोण सोडवील तेथें तुजला ॥४॥ एका जनार्दनी सांगताहे तोंड । आहा वाचा रडे बोलतांची ॥५॥

(१०) स्वहिताकारणें संगती साधूची । भावें भक्ति हरीची भेटी तेणें ॥ १ ॥ हरि तेथें संत संत तेथें हरि । ऐसे वेद चारी बोलताती ॥ २ ॥ ब्रम्हा डोळसाते वेदार्थ नाकळे । तेथें हे आंधळे व्यर्थ होती ॥३॥ वेदार्थाचा गोवा कन्या अभिलाप । वेदें नाहीं ऐसें सांगितलें ॥ ४ ॥ वेदाचीं हीं बीजाक्षरें

हरि दोनी । एका जनार्दनी हरी बोला ॥५॥

(११) सत्पद तें ब्रम्ह चित्पद तें माया । आनंद पदीं जया म्हणती हरि ॥१॥ सत्पद निर्गुण चित्पद सगुण । सगुण निर्गुण हरिपायीं ॥२॥ तत्सदिति ऐसें पैल वस्तूवरी । गीतेमाजीं हरि बोलियेलें ॥३॥ हरिपद प्राप्ति भोळ्या भाविकांसी । अभिमानी-यांसी गर्भवास ॥४॥ अस्ति भाति प्रिय ऐशीं पदें तिनी । एका जनार्दनीं तेंचि झालें ॥५॥

(१२) नाकळे तें कळे कळे तें नाकळे । वळे तें नावळे गुरुवीण ॥ १ ॥ निर्गुणीं पावलें सगुणीं भजतां । विकल्प धरितां जिव्हा झडे ॥२॥ बहुरूपी धरी संन्याशाचा वेष । पाहोन तयास धन देती ॥३ संन्याशाला दिले नाही बहुरूपीयाला । सगुणीं भजला तेथें पावे ॥४॥ अद्वैताचा खेळ दिसे गुणा-गुणीं । एका जनार्दनीं ओळखिलें ॥५॥

(१३) ओळखिला हरि सांठविला पोटीं । होतां त्याची भेटी दुःख कैंचे ॥ १ ॥ नर अथवा नारी हो कां दुराचारी । मुखीं गातां हरि पवित्र तो ॥२॥ पवित्र तें कुळ धन्य त्याची माय । हरि-मुखें गाय नित्य नेमें ॥३। काम क्रोध लोभ जयाचे अंतरीं । नाहीं अधिकारी ऐसा येथें ॥४॥ वैष्णवांचें गुह्य काढलें निवडुनी । एका जनार्दनीं हरी बोला ॥५

(१४) हरि बोला देतां हरि बोला घेतां। हसतां खेळतां हरि बोला ॥१॥ हरि बोला गातां हरि बोला खातां। सर्व कार्य करितां हरि बोला हरि बोला एकांतीं हरि बोला लोकांतीं। देह त्यागा अंती हरि बोला ॥३॥ हरि बोलाभांडतां हरि बोला कांडतां। उठतां बैसतां हरि बोला ॥४॥ हरि बोला जनीं हरि बोला विजनीं । एका जनार्दनीं हरि बोला ॥५॥

(१५) एक तीन पांच मेळा पंचविसांचा। छत्तीस तत्वांचा मूळ हरि ॥ १ ॥ कल्पना अविद्या तेणें झाला जीव। मायोपाधि शिव बोलिजेती ॥२॥ जीव शिव दोनी हरिरूपीं तरंग। सिंधु तो अभंग नेणे हरी ॥३॥ शुक्तीवरी रजत पाहतां डोळा दिसे। रज्जूवरी भासे मिथ्या सर्प ॥ ४ ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञातें जाणताती ज्ञानी। एका जनार्दनीं हरि बोला ॥५॥

(१६) कल्पनेपासूनी कल्पिला जो ठेवा तेणें पडे गोवा नेणें हरि ॥१॥ दिधल्यावांचून फळ प्राप्ति कैंची। इच्छा कल्पनेची व्यर्थ बापा ॥ २ ॥ इच्छावे जे जवळी हरिचे चरण। सर्व नारायण देतो तुज ॥३॥ न सुटे कल्पना अभिमानाची गांठीं। घेतां जन्म कोटि हरि कैंचा ॥ ४ ॥ एकाजनार्दनीं सांपडली खूण। कल्पना अभिमान हरी झाला ॥५॥

(१७) काय नपूंसका पद्मनीचे सोहळे। वांझसी डोहळे कैंचे होती ॥ १ ॥ अंधापुढें दीप खरासी चंदन। सर्पा दूध पान करूं नये ॥ २ ॥ क्रोधी अविश्वासी त्यांसी बोध कैंचा। व्यर्थ आपुली वाचा शिणवूं नये ॥३॥ खळाची संगती उपयोगासी नये। आपणा अपाय त्याचे संगें ॥४॥ वैष्णवीं कुपथ्य टाकिलें वाळूनी। एका जनार्दनी तेचि भले ॥५॥

(१८) न जायेचि ताठा नित्य खटाटोप। मंडूकी चटचट तैसे ते गा ॥ १ ॥ प्रेमाविण भजन नाकाविण मोती। अर्थाविण पोथी वाचुनी काय ॥२॥ कुंकुवा नाहीं ठाव म्हणे मी आहेव। भावाविण देव कैसा पावे ॥३॥ अनुतापाविण भाव कैसा राहे॥ अनुभवें पाहे शोधूनियां ॥४॥ पाहतां पाहणें गेलें ते शोधूनी। एका जनार्दनींअनुभविलें ॥५॥

(१९) परिमळ गेलिया वोस फूल देठीं। आयुष्या शेवटीं देह तैसा ॥ १ ॥ घडिघडी काळ वाट याची पाहे। अझूनि किती आहे अवकाश ॥२ हाचि अनुताप घेऊनि सावध। कांहीं तरी बोध करीं मना ॥३॥ एक तास उरला खट्वांगरायासी भाग्यदशा कैसी प्राप्त झाली ॥४॥ सांपडला हरि तयाला साधनीं। एका जनार्दनीं हरि बोला ॥५॥

(२०) करारे आपांनो साधन हरीचें । आणी कर्णाचे करूं नका ॥ १ ॥ जेणें नये जन्म यमाची यातना । ऐसिया साधना करा कांहीं ॥२॥ साधनाचें सार मंत्रबीज हरि । आत्मतत्व धरी तोचि एक ॥३॥ कोटि कोटि यज्ञ नित्य ज्याचा नेम । एक हरि नाम जपतां घडे ॥४॥ एका जनार्दनीं न घ्यावा संशय । निश्चयेसीं होय हरिरूप ॥५॥

(२१) बारा सोळा जणी हरीसी नेणती । म्हणोनि फिरती रात्रंदिवस ॥ १ ॥ सहस्र मुखांचा वर्णिता भागला । हर्ष जया झाला तेणें सुखें ॥२॥ वेद जाणूं गेला पुढें मौनावला । तें गुह्य तुजला प्राप्त कैंचें ॥३॥ पूर्व सुकृताचा पूर्ण अभ्यासाचा । दास सद्गुरूचा तोचि जाणे ॥ ४ ॥ जाणते नेणते हरीचे ठिकाणीं । एका जनार्दनीं हरि बोला ॥५॥

(२२) पिंडी देहस्थिति ब्रम्हांडीं पसारा । हरिविण सारा व्यर्थ भ्रम ॥ १ ॥ शुक याज्ञवल्क्य दत्त कपिलमुनी । हरीसी जाणोनि हरिच झाले ॥२॥ यारे यारे धरूं हरिनाम तारूं । भवाचा सागरू भय नाहीं ॥३॥ साधुसंत गेले आनंदीं राहिले । हरिनामें झालें कृतकृत्य ॥४॥ एका जनार्दनी मांडिलें दुकान देतो मोलाविण सर्व वस्तु ॥५॥

(२३) आवडीनें भावें हरिनाम घेसी । तुझी

चिंता त्यासी सर्व आहे ॥ १ ॥ नको खेद धरूं कोणत्या गोष्टीचा । पति तो लक्ष्मीचा जाणतसे ॥ २ ॥ सकळ जीवांचा करितो सांभाळ । तुज मोकलील ऐसें नाहीं ॥ ३ ॥ जैशी स्थिति आहे तैशापरी राहे । कौतुक तूं पाहे संचिताचें ॥४॥ एका जनार्दनीं भोग प्रारब्धाचा । हरिकृपें त्याचा नाश झाला ॥५॥

(२४) दुर्बळाची कन्या समर्थानें केली । अवदशा निमाली दरिद्राची ॥ १ ॥ हरि कृपा होतां भक्ता निघती दोंदे । नाचती स्वानंदें हरिरंगीं ॥२ देव भक्त दोन्ही एकरूप झाले । मुळींचें संचलें जैसें तैसें ॥ ३ ॥ पाजळली ज्योती कापुराची वाती । ओवाळितां आरती भेद नुरे ॥ ४ ॥ एका जनार्दनीं कल्पचि मुराला । तोचि हरि झाला ब्रह्मरूप ॥५॥

(२५) मुद्रा ती पांचवी लाउनियां लक्ष । तो आत्मा प्रत्यक्ष हरि दिसे ॥ १ ॥ कानीं जें पेरिलें डोळां तें उगवलें । व्यापक भरिलें तोचि हरि ॥२॥ कर्म उपासना ज्ञानमार्गीं झाले । हरिपाठीं आले सर्व मार्ग ॥ ३ ॥ नित्य प्रेमभावें हरिपाठ गाय । हरिकृपा होय तयावरी ॥४॥ झाला हरिपाठ बोलणें येथुनी । एका जनार्दनीं हरि बोला ॥५॥

॥ श्रीएकनाथ महाराजकृत हरिपाठ समाप्त ॥

श्रीएकनाथ महाराजकृत

चिरंजीव पद

चिरंजीवपद पावावयासी । आनउपाय नाहीं साधकासी ॥ किंचित् बोलों निश्चयंसीं । कळावयासी साधकां ॥१॥ येथं मुख्य पाहिजे अनुताप । त्या अनुतापाचें कैसें रुप ॥ नित्य मृत्यु लागला समीप । न मनीं अल्प देहसुख ॥ २ ॥ म्हणे नरदेह किमर्थ निर्मिला । तो मीं विषयस्वार्थी लाविला ॥ थिता परमार्थ हातिंचा गेला । करी वहिला विचार हा ॥३ ऐसा अनुताप वाहतां । तंव वैराग्य ये तयाच्या हातां । त्या वैराग्याची कथा । ऐक आतां सांगेन ॥४॥ ते वैराग्य बहुतांपरी । आहे गा हें अवधारी ॥ सात्विक राजस तामस त्रिप्रकारीं । योगीश्वरीं बोलिजे ॥५॥ नाहीं वेदविधी आचार । नेणें सत्कर्म साचार॥ कर्म धर्मी भ्रष्टाकार । तो अपवित्र तामस ॥६॥ त्याग केला पूज्यतेकारणें । सत्संग सोडूनि पूजा घेणें॥ शिष्यममता धरोनि राहाणें । तें जाणणें राजस ॥७॥ वैराग्य राजस तामस । तें न मानेच संतास ॥ तेणें न भेटे कृष्णपरेश । अनर्थास मूळ तें ॥ ८ ॥ आतां वैराग्य शुद्ध सात्विक । जें मी जगद्वंद्य मानीं यदुनायक ॥ तें तूं सविस्तर ऐक ॥ मनीं निष्टंक

वैसावया ॥९॥ भोगेच्छा विषयक । ते तो सांडी सकळिक ॥ प्रारब्धें प्राप्त होतां देख । तेथोनी निष्टंक अंगकाढी ॥१०॥ कां जे विषय पांच आहेती ते अवश्य साधका नाडिती ॥ म्हणोनी लागों नेदी प्रीति । कवणे रीतीं ऐक पां ॥ ११ ॥ जेणें धरिला शुद्ध परमार्थ । त्यासी जनमान हा करी अनर्थ । तेणें वाढे विषय स्वार्थ । ऐक नेमस्त विचार हा ॥१२॥ वैराग्य पुरुष देखोनी । त्याची स्तुति करिती जनीं ॥ एक सन्मानें करुनी । पुजे लागोनी पैं नेती ॥१३॥ त्याचें वैराग्य कोमळ कंटक । नेट न धरीच निष्टंक॥ देखोनि मान स्तुति अलोलिक । भुलला देख पैं तेथें ॥१४॥ जनस्तुति लागे मधुर । म्हणती उद्धरावया हा हरीचा अवतार ॥ आम्हालागीं जाहला स्थिर । तेणें धरी फार शब्दगोडी ॥१५॥ हा पांच विषयांमाजीं प्रथम । शब्दविषय संभ्रम ॥ स्पर्शविषय सुगम । उपक्रम तो ऐसा ॥१६॥ नाना मृदु आसनें घालिती । विचित्र पर्यंक निद्रप्रती ॥ नरनारी शुश्रुषा करिती । तेणें धरी प्रीति स्पर्शगोडी ॥१७ रूपाविषय कैसा गोवी । वस्त्रेंभूषणें देती बरवीं ॥ तेणें सौंदर्य करी जीवीं । देहभावीं श्लाघ्यता ॥ १८ ॥ रूपविषय ऐसा जडला । रसविषय कैसा झोंबला ॥ जें जें आवडे याला । गोडगोड अर्पिती ॥१९॥ ते

रसगोडी करितां । घडी न विसंबे धरी ममता ॥ मग गंधविषय ओढितां । होय तन्मतां त्यां कैसा ॥ आवडे सुमन चंदन । बुका केशर विलेपन ॥ ऐसे पांचही विषयजाण । जडले संपूर्ण सन्मानें ॥२१॥ मग जे जे जन वंदिती । तेचि त्याची निंदा करिती । परि अनुताप नुपजे चित्तीं । ममता निश्चितीं पूजकांची ॥२२॥ म्हणाल विवेकी जो आहे । त्यासी जनमान करील काय ॥ हें बोलणें मूर्खाचें पाहे । जया चाड आहे मानाची ॥२३॥ ज्ञात्यासी प्रारब्धगती । मान झाला तरी नेघो म्हणती ॥ परी येथेंचि गुंतोनि न राहती । उदास होती तत्काळ ॥२४॥ या परी साधकाच्या चित्ता । मानगोडी न संडे सर्वथा ॥ जरी कृपा उपजेल भगवंता । तरी होय मागुता विरक्त ॥२५॥ तो विरक्त कैसा म्हणाल । जो मानलें सांडी स्थळ ॥ सत्संगीं राहे निश्चळ । न करी तळमळ मानाची ॥२६॥ मांडीना स्वतंत्र फड आंगा येईल अहंता वाड ॥ न धरी जीविकेची चाड । न बोले गोड मनधरणी ॥ २७ ॥ नावडे प्रपंचीं बैसणें । नावडे कोणाशीं बोलणें ॥ नावडे योग्यता मिरवणें । बरवें खाणें नावडे ॥२८॥ नावडे लौकिक परवडी । नावडती लेणीं लुगडीं ॥ नावडे परान्न गोडी । द्रव्यजोडी नावडे ॥२९॥ नावडे स्त्रियांत

देसणें । नावडे स्त्रियांचें पाहणें ॥ नावडे स्त्रियांचें रगडणें । त्यांचें बोलणें नावडे ॥ ३० ॥ नको नको स्त्रियांचा सांगात । नको नको स्त्रियांचा एकांत ॥ नको नको स्त्रियांचा परमार्थ । करिती आघात पुरुषासी ॥३१॥ म्हणाल गृहस्थ साधकें । स्त्रिया सांडोनि जावें कें ॥ येच अर्थी उत्तर निकें । ऐका आतां सांगेन ॥३२॥ तरी स्वस्त्रियेवांचोनी । नातळावी अन्य कामिनी ॥ कोणे स्त्रियासन्निध वाणी । आश्रयो झणीं न द्यावा ॥३३॥ स्व स्त्रीसही कार्यापुरतें । पाचारावें स्पर्शावें निरुतें ॥ परी आसक्त होउनियां तेथें । सर्वथा चित्त नसावें ॥ ३४ ॥ नरनारी शुश्रुषा करिती । भक्ती ममता उपजविती ॥ परीशुध्द जो परमार्थी । तो स्त्रियांचें संगती न बैसे ॥३५॥ अखंड एकान्ती बैसणें । प्रमदासंगे न राहणें॥ जो निःसंग निराभिमानें । त्यानें बैसणें सर्वदा ॥३६ कुटुंब आहाराकारणें । अकल्पित नमिळे तरीकोरान्न करणें । ऐसे स्थिती जें वर्तणें ॥ तें जाणणें शुध्द वैराग्य ॥३७॥ ऐशी स्थिति नाहीं ज्यासी । तंव कृष्णप्राप्ती कैंची त्यासी ॥ यालागी कृष्णभक्तीसी । ऐशी स्थिती असावी ॥३८॥ यास्थितीवेगळा जाण ॥ कृष्णीं मिळे तो अज्ञान ॥ तो सकळ मूर्खांचें अधिष्ठान । लटिकें तरी आण देवाची ॥ ३९ ॥ हे

बोल माझिये मतीचे । नव्हति गा साचे ॥ कृष्णें सांगितलें उद्धवहिताचे । ते मी साच बोलिलों ॥४०
साच न मानी ज्याचें मन । तो विकल्पी न पवे कृष्णाचरण ॥ माझें काय जाईल जाण । मी बोलोन उतराई ॥४१॥ साधावयास वैराग्यज्ञान । मनुष्य-देहीं करावा प्रयत्न ॥ सांगे एका जनार्दन । आणिक प्रयत्न असेना ॥४२॥

इति श्री चिरंजीव पद समाप्त

★★

श्रीएकनाथकृत आनंदलहरी

श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो सच्चिदानंदघना । ॐ नमो सकळ सुखाचिया निधाना । ॐ नमो परात्पर निर्गुणा । जगज्जीवना मूळबीजा ॥ १ ॥ ॐ नमो सकळव्यापका । ॐ नमो आनंदाचिया निजसुखा । आनंदा आनंद तुझेनि देखा । तो तूं लोकां प्रतक्ष ॥२॥ ॐ नमो अव्यक्त परब्रम्हा । ॐ नमो सर्वसुखाचिया निजधामा । ॐ नमो भक्तांच्या कल्पद्रुमा । तुज उपमा आनु नाहीं ॥३
ॐ नमो आदिपुरुषा आदिदेवता । ॐ नमो उत्पत्तिप्रळयरहिता । पाहतां तूं सकळांचा निज-

जानिता । सकळभूतां सत्ता तुझी ॥ ४ ॥ ॐ नमो जी ज्ञानसागरा । ॐ नमो त्रैमूर्तीअवतारा । ॐ नमो मोक्षाचिया निजघरा । विश्वंभरा तुज नमो ॥५॥ तुझें निजस्वरूप पाहतां दृष्टीं । निजानंद न समाये सृष्टीं । तुटल्या जन्ममरणाच्या गांठी । निर्भय पोटीं मी जालों॥६॥बंधमुक्तीचीं अटाअटी । संचरली होती माझ्या पोटीं । होतां तुझी कृपादृष्टी । उठाउठी पळाली ॥ ७ ॥ तुझिया रूपीं पाहतां कांहीं । बंधमुक्ती दोन्ही नाहीं । व्यापक तूं सर्वा देहीं । आनंद डोही जेवीं तरंग ॥८॥ बंधमुक्तीची कहाणी । ऐकिली जेवीं स्वप्नीं । जागृतीमाजीं येऊनी । साच मानी कोण तीतें ॥ ९ ॥ स्वर्ग नर्क दोन्ही शब्द । हा अज्ञानाचा अनुवाद । सद्गुरुकृपा जालिया बोध । जालें सर्व चैतन्य ॥ १० ॥ सगुण आणि निर्गुण । हें शब्दाचेंचि लाघव जाण । जेथ शब्द झाला शून्य । गुणागुण उरले कोठें ॥११ तुझी इच्छा जे मायाशक्ति । ते अनंत ब्रह्मांडें जाली रचिती । करी पंचभूतांची व्यक्ति । जैसी संतती वांझेची ॥१२॥ जैसा कल्पनेचा विस्तारू । हृदयीं करितु अपारू । पाहतां न दिसे साचारू । तैसा विचारू मायेचा ॥१३॥ अहर्निशीं तुझ्या स्वरूपीं असती । तयांसी कळली मायेची स्थिती । सकळ

मिथ्यात्वें देखती । अज्ञानाची भ्रांति तया नाहीं ॥१४॥ बंधमुक्तीचा वळसा । तेचि अज्ञानाची दशा । निद्रिस्त वोसणाये जैसा । भ्रांतीचा फांसा पडिलासे ॥१५॥ ज्यातें तुझी कृपा झाली । त्याची भ्रांति निरसली । कल्पना विरोनि गेली । वृत्ती बुडाली तुझ्या रूपीं ॥ १६ ॥ परिस लागलियां लोहातें । दूरि केलें काळीमेतें । श्रेष्ठत्व आणिलें नीचातें । परी अळंकारातें न मुके ॥१७॥ पूर्वकर्म जें घडलें । तेणें तें नांव पावलें । लोहोपणासी मुकलें । न मोडतां झालें सुवर्ण ॥१८॥ तैसें त्वां कृपावंतें । निरसिलें भ्रांति काळिमेतें । निरसूनि ज्ञानआज्ञानातें । निजसुखातें मिळविलें ॥ १९ ॥ परी देहाचिये माथा । आहे कर्मरेखेची सत्ता । ते न चुके गा गुरुनाथा । सुखदुःख संचिता भोगवी ॥२०॥ घालुनी आशेचा पाश । हिंडवी नाना देश । हिंपुटी करूनी देहास । संचित तैसें भोगवी ॥२१ पूर्वीं कर्म जें घडलें । अळंकारातें आटिलें । तें नांवपणासी मुकलें । केवळ जालें सुवर्ण ॥२२॥ जैसा वृक्ष छेदलिया समूळ । आर्द्रता न तुटे तात्काळ । आंगीं असोनि अल्पकाळ । मग केवळ काष्ठ होय ॥२३॥ पत्रें आणि पुष्पें फळ । सहित जाळला समूळ । अग्निसंगें केवळ । भस्म होय

॥२४॥ तैसी सद्गुरु कृपा होय । तोडी विवेका-
चेनि घायें । देहवृक्ष पाडिला पाहे । आर्द्रता राहे
संचिताची ॥ २५ ॥ जैसा अनुभवें तो वाळतु ।
संचितक्रियमाणासहितु । वृक्षांची खुंटली मातु ।
पावलियां देहांतु शून्य होये ॥२६॥ भस्म जालिया
नंतरें । वृक्षाचाहि ठाव नुरे । तैसा देह अनुभवें
विरे । पुढें वोसरे जन्ममरण ॥ २७ ॥ तैसें देह
पावलिया लय । पूर्वकर्म सहजेंचि जाय । संचि-
तासि नुरे ठाय । सहजें होय सुखरूप ॥ २८ ॥
पूर्वकर्माचिये ऐशी परी । गुरुभक्त नेघे आपणा-
वरी । राहोनि आनंदाभीतरीं । साक्षित्वें व्यवहारीं
वर्तत ॥२९॥ जैसें जळामाजीं पद्मपत्र । जळीं
असोनि अलिप्त । तैसा मुक्त व्यवहारीं वर्तत ।
सुखें भोगित स्वानंदें ॥३०॥ भवभ्रमातें निरसिलें ।
जन्ममरणातें चुकविलें । देहीं असतां मुक्त केलें ।
स्वरूपीं मेळविलें आपुलिया ॥ ३१ ॥ तुझिया
स्वरूपाचा अनुभव । जाणती संत सज्जन प्रभाव ।
निरसोनि देहाचा देहभाव । सुखें स्वानुभव भोगिती
॥३२॥ जो अमृताचे सागरीं । अहर्निशीं क्रीडा
करी । तो जन्ममरणाचें भय धरी । हें कैशापरी
घडेल ॥३३॥ जेथ जन्ममरण जालें वावो । तेथें
बंधमुक्त कैंचा ठावो । जीव गिळोनि आपुला

उगवां । विसरला पाहाहो दुजेपण ॥ ३४ ॥ ऐसी तुझे कृपेची करणीं । भवभ्रम निरासिला ततूक्षणीं । निद्रिस्त वोसणावे स्वप्नीं । तया उठवुनि सावध केलें ॥३५॥ पुरुषोत्तम नाम पंचाक्षर । जो भावें भजे निरंतर । तेथें कैचा भवभ्रम संचार । न चले व्यापार पंचभूतांचा ॥ ३६ ॥ सद्गुरुचरणीं जयाचा भावो । तयां बंधमुक्तता जाल्या वावो । त्यातें काळ विसरला पाहाहो । तया ठावो ब्रह्मपदीं ॥३७॥ भावार्थी जे निजगडे । तयां बद्धमुक्तता केवीं घडे । यमपुरी वोस पडे । म्हणोनी रडे प्रेत-नाथ ॥३८॥ जैं पतंग भक्षी वडवानळासी । दर्दुरीं गिळिजें शेषासी । जैं खद्योतें गिळिजे रवि-बिंबासी । तैं गुरुभक्तासी बद्धता ॥ ३९ ॥ जैं वायसें युद्ध कीजे खगपतींसी । पिपिलिका सप्त-सागर शोषी । कीं मुकुटें गिळिजें ब्रम्हांडासी । तैं गुरुभक्तांसी बध्दता ॥४०॥ जैं चित्रींचिया हुता-शनें । दग्ध होती महावनें । कीं रज्जूसर्पाचिया पानें । मृत्य पावे कृतांतू ॥४१॥ किं मक्षिकाचेनि थडकें । महागिरी पडोंशके । किंवा प्रेताचेनि धाकें । झडपोंशके महाकाळ ॥४२॥ किंवा वांझेचेनि सुतें । रणीं जिंकिजे इंद्रातें । किंवा कासवीचेनि घृतें । कुंभकर्णासीं तरळ होय ॥४३॥ हेंहि ईश्वरइच्छा

घडे । परी गुरुभक्तांसी बद्धता न घडे । जन्ममरणाचें फिटलें कोडें । तुटलें बिरडें मायेचें ॥ ४४ ॥ जे माया त्रिभुवनें व्याली । सकळ भूतातें व्यापूनि ठेली । निमिष्यमात्रें ब्रह्मांडें रचिलीं । सृष्टी केली स्वइच्छा ॥४५॥ तयेचा नेणती पारु । ब्रम्हादी हरिहरू । उत्पत्ति स्थिति संहारू । हाही व्यापारू मायेचा ॥४६॥ त्रिमूर्तींची जे सत्ता । हे मूळमायेची प्रतापता । शक्तीविण कार्यकर्ता । हें सर्वथा न घडेचि ॥४७॥ अगाध मायेचें करणें । रचूनि नाना विद्यानें । करूनि अवघेचि विसर्जनें । अदृश्यपणें वर्तत ॥४८॥ जें स्वरूपीं इच्छा जाली । ते हे माया नांव पावली । सकळ भूतांतें प्रसवली । सृष्टी निर्मिली पळमात्रें ॥४९॥ शिवा आणुनी जीवपण । तयासी लाविलें जन्ममरण । सुखदुःखादि भोग दारुण । करूनि आपण निराळी ॥ ५० ॥ ऐसी ये माया सबळ । एवढें रचिलें जगड्वाळ । ते गुरुभक्तापुढें केवळ । मिथ्या मृगजळ होऊनि ठेली ॥५१॥ शिव विरंचिं नारायण । आणि साधुसंत योगीजन । हे स्वरूपीं जाले निमग्न । यातें माया वदन दाऊं न शके ॥५२॥ जेथ अज्ञानाचा सुकाळ । तेथें मायेचा गोंधळ । जो ज्ञाता अनुभवी केवळ तेथ विटाळ मायेचा ॥५३॥ जरी म्हणाल मायेचा

विटाळ। तरि कां देह धरिला स्थूळ। ऐसें म्हणतां ते केवळ। अज्ञानी समूळ जाणावे ॥५४॥ मायेसी नाहीं स्वतः चळण। इसी चाळिता आदिनारायण। माया पटळ आड लावून। भूतांतें आपण चेष्टवी ॥५५॥ जैसा छाया मंडपाभीतरीं। एकला बैसोनि सूत्रधारी। वस्त्र लावूनि माझारीं। प्रभा अंतरी दीपाची ॥५६॥ नाना अचेतन पुताळियां। स्वइच्छा नाचवी तयां। हावभाव दाऊनियां। जन भुल-वावया खेळतु ॥५७॥ एक एकातें मारित। आप-णचि शंखध्वनी करित। काय जालें म्हणोनि पुसत। आणि हांसत आपणचि ॥५८॥ भंडउभंडातें दावी। नाना पातकें करवी। गाईपाठीं व्याघ्र लावी। आणि मारवी तयेते ॥ ५९ ॥ अनंत पुतळीयांतें दावित। संहार स्वइच्छा करीत। अज्ञानाते साच दिसत। नसे मेले जीत ते ठाई ॥६०॥ दाखवी नाना सुखदुःखातें। हें होय कवण कवणातें। एकाविण दुजें नाहीं तेथें। पापपुण्या ठाव कैचा। ६१॥ तैसा भगवंत लीलावतारी। चिदाकाशींच्या मंडपाभीतरीं। मायपट आड लाऊनि माझारीं। प्रभा अंतरी स्वरूपाची ॥६२॥ नानायाती नानावर्ण नानाकर्मे पापपुण्य। सुखदुःखादि भोग दारुण। करूनि आपण निराळा ॥ ६३ ॥ तो जैसें जैसं

चेष्टवित । तैसीं तैसीं भुतें नाचत । सर्वही करविता भगवंत । पापपुण्य हें कवणासी ॥६४। पापपुण्य हें बोलणें। जैसें शेतामाजीं बुजवणें । तेथें नसे साचपणें । वृथा भिणें वनचरीं ॥ ६५ ॥ तैसें ते अज्ञानी जन । तयांसी दिसे पाप पुण्य । जे जीवन्मुक्त सज्ञान तयांसी त्रिभुवनमुक्त दिसे ॥६६॥ जो सकळांचा जाणता । तो मायेचा नेणता । साधु भगवंताच्या ये समता । म्हणोनि बद्धता न घडे त्यासी ॥६७॥ त्यासी माया मिथ्या कळली पाहीं। तो देहीं असोनी विदेही। जन्ममरणाचें भय नाहीं। सच्चिदानंदडोहीं क्रीडतु ॥ ६८ ॥ जयांसी नाहीं आत्मज्ञान । तयांसी देहाचें बंधन । नाना सुखदुःखभोग दारुण । जन्ममरण भोगिती ॥६९॥ जे सद्गुरुचें अंकित । तयांसी देह दुर्लभ बहुत। स्वरूपीं होऊनियां रत । सुख भोगिती स्वानंद ॥७०॥ जैसे द्रव्याचोनि गुणें । एकीं विष घेऊनी भक्षणें । एकी उपभोग भोगणें । एक दानधर्म करिती ॥७१॥ तेथ द्रव्यासी नाहीं दूषणें । आपुलें संचित भोगणें । तैसें देहाचेनि गुणें । बद्धमुक्तपण भोगिजे ॥७२॥ जे नाना पातकें करित । त्यांसी देह काय करा म्हणत । कां जे श्रीहरीसी शरण रिघत । तयासी सांगत देह काई? ॥ ७३ ॥ देह

विटाळ । तरि कां देह धरिला स्थूळ । ऐसें म्हणतां ते केवळ । अज्ञानी समूळ जाणावे ॥५४॥ मायेसी नाहीं स्वतः चळण । इसी चाळिता आदिनारायण । माया पटळ आड लावून । भूतांतें आपण चेष्टवीं ॥५५॥ जैसा छाया मंडपाभीतरीं । एकला बैसोनि सूत्रधारी । वस्त्र लावूनि माझारीं । प्रभा अंतरीं दीपाची ॥५६॥ नाना अचेतन पुताळियां । स्वइच्छा नाचवी तयां । हावभाव दाऊनियां । जन भुल-वावया खेळतु ॥५७॥ एक एकातें मारित । आप-णाचि शंखध्वनी करित । काय जालें म्हणोनि पुसत । आणि हांसत आपणचि ॥५८॥ भंडउभंडातें दावी । नाना पातकें करवी । गाईपाठीं व्याघ्र लावी । आणि मारवी तयेते ॥ ५९ ॥ अनंत पुतळीयांतें दावित । संहार स्वइच्छा करीत । अज्ञानाते साच दिसत । नसे मेले जीत ते ठाई ॥६०॥ दाखवी नाना सुखदुःखातें । हें होय कवण कवणातें । एकाविण दुजें नाहीं तेथें । पापपुण्या ठाव कैचा । ६१॥ तैसा भगवंत लीलावतारी । चिदाकाशींच्या मंडपाभीतरीं । मायपट आड लाऊनि माझारीं । प्रभा अंतरी स्वरूपाची ॥६२॥ नानायाती नानावर्ण नानाकर्में पापपुण्य । सुखदुःखादि भोग दारुण । करूनि आपण निराळा ॥ ६३ ॥ तो जैसें जैसें

चेष्टवित । तैसीं तैसीं भुतें नाचत । सर्वही करविता भगवंत । पापपुण्य हें कवणासी ॥६४। पापपुण्य हें बोलणें । जैसें शेतामार्जी बुजवणें । तथें नसे साचपणें । वृथा भिणें वनचरीं ॥ ६५ ॥ तैसें ते अज्ञानी जन । तयांसी दिसे पाप पुण्य । जे जीवन्मुक्त सज्ञान तयांसी त्रिभुवनमुक्त दिसे ॥६६॥ जो सकळांचा जाणता । तो मायेचा नेणता । साधु भगवंताच्या ये समता । म्हणोनि बद्धता न घडे त्यासी ॥६७॥ त्यासी माया मिथ्या कळली पाहीं । तो देहीं असोनी विदेही । जन्ममरणाचें भय नाहीं । सच्चिदानंदडोहीं क्रीडतु ॥ ६८ ॥ जयांसी नाहीं आत्मज्ञान । तयांसी देहाचें बंधन । नाना सुखदुःखभोग दारुण । जन्ममरण भोगिती ॥६९॥ जे सद्गुरुचें अंकित । तयांसी देह दुर्लभ बहुत । स्वरूपीं होऊनियां रत । सुख भोगिती स्वानंद ॥७०॥ जैसे द्रव्याचेनि गुणें । एकीं विष घेऊनी भक्षणें । एकी उपभोग भोगणें । एक दानधर्म करिती ॥७१॥ तेथ द्रव्यासी नाहीं दूषणें । आपुलें संचित भोगणें । तैसें देहाचेनि गुणें । बद्धमुक्तपण भोगिजे ॥७२॥ जे नाना पातकें करित । त्यांसी देह काय करा म्हणत । कां जे श्रीहरीस शरण रिघत । तयासी सांगत देह काई? ॥ ७३ ॥ देह

पाहतां अचेतन । देहासी कैंचें दूषण । जो देहासी चेष्टवी जाण । सुखदुःखभोगणें त्यालागीं ॥७४॥ जैसी काष्ठाची पुतळी केली । सर्व इंद्रियें निर्मिलीं । परी चाळितेविण जाली । प्रेतरूप ॥७५॥ चाळिता बैसे अंतरीं । वोढी इंद्रियांची दोरी । मग प्रवर्त व्यापारीं । सूत्रानुक्रमें ॥७६॥ तेथ सुखदुःखअवस्था कैसी घडे पुतळीचे माथां । जो अंतरी चेष्टविता । तोचि कर्ता सर्वही ॥७७॥ तैसे देह अचेतन । त्यांत चाळवितें मन । सर्व इंद्रियें मनाआधीन । स्वामी जाण तयांचा ॥७८॥ पापपुण्याची कल्पना । संकल्पविकल्प उठवी नाना । विसरोनी आत्मज्ञाना । जन्मरण भोगित ॥ ७९ ॥ ज्यासी सद्गुरुकृपा होय । त्याचें मनपण विरोनि जाय । संकल्पविकल्पां नुरे ठाय । मिरासी होय मोक्षाचा ॥ ८० ॥ सद्गुरूचे कृपेवीण । नव्हे मोक्षाचें साधन । जन्ममरणाचें बंधन । न चुके जाण सर्वथा ॥८१॥ एक गुरुभक्तातें निंदिती । एक गुरु म्हणजे काय म्हणती । जे जे गुरूतें सेविती । तयांसी प्राप्ती काय जाली ॥८२॥ सद्गुरुभजनीं लाधलें सुख । तें नेणती अज्ञान मूर्ख । विषयसुखें मातले देख । जन्ममरणाचें दुःख भोगिती ॥ ८३ ॥ जैसी नपुंसकासी पद्मिणी । कां निर्नासिकासी दर्पणी । कीं

उल्कासी दिनमणी । कीं देखतां नयनीं सुख काय? ॥८४॥ कीं गर्भांधासी लावण्यता । कीं गर्दभासी सुगंधता । कीं सुकरू मिष्टान्नभोगतां । हें सर्वथा न घडेचि ॥८५॥ कीं श्वानासी शेज सुमनांची । कीं बधिरासी गोडी कीर्तनाची । कीं रोगियासी मिष्टान्नरूची । भ्रष्टासी शुची घडेना ॥८६॥ मुके शब्दांची चातुर्यता । म्हैसा होईल पुराणवक्ता । किंवा पांगुळ चालत जाईल तीर्था । हें सर्वथा न घडेचि ॥८७॥ मर्कटासी सिंहासन । किंवा कागासी अमृतपान । वांझेसी वरमायपण । सर्वथा जाण न घडेचि ॥८८॥ तैसी अभक्तांसी गुरुभक्ती । हें न घडे हो कल्पांतीं । अनंता जन्मांचीं पुण्यें फळती । तरीच प्राप्ती सद्गुरुभजन ॥८९॥ मूर्खासी सद्-गुरुभजन । हे सर्वथा न घडे जाण । जन्ममरणाचें अधिष्ठान । सांचितसाधन पापाचें ॥९०॥ जे जीव तदंश होती । तेचि पावती सद्गुरुभक्ती । नीज सुखातें भोगिती । इतरा भ्रांती जड मूढां ॥९१॥ श्रोती न मानावा खेद । म्यां आपुल्या मनासी केला बोध । भावें भजावा आनंदकंद । मोक्षाचें पद पावावया ॥९२॥ सुखथरांनीं प्रपंचाचें । सांचित होतसे पापाचें । भरते दाटे भवसिंधूचें । जन्म-मरणाचें भय थोर ॥९३॥ प्रपंचीं जरी सुख जोडे

तरी कां सेवित्ती गिरीकडे । राज्य टाकोनी गेले थोडे । ते काय वेडे म्हणावें? ॥ ९४ ॥ भर्तृहरीनें राज्य टाकिलें । तेणें श्रीगोरखातें पुसिलें । राज्य टाकुनि मुंडी जाले । कितेक गेले भूपती ॥९५॥ मग श्रीगोरक्षनाथ बोलती । नव्याणव कोटी भूपती इतर जनांची नाहीं गणती । योगाप्रती निघाले ॥२६॥ भवसिंधूच्या डोहीं । विषयाचा गळ घातला पाही । काळ लक्षी दिशा दाही । जीव सर्वही भक्षावया ॥९७॥ जो सद्गुरूसी शरण जाये । तो काळाचाही काळ होये । काळ तयासी शरण जाये ऐसें बोलताहे वेदांत ॥९८॥ नलगे योगयाग-साधन । नलगे व्रत तीर्थ अनुष्ठान । नलगे वैराग्य तप दान । एक सद्गुरुभजन करावें ॥९९॥ हें कर्म केलिया स्वयें । राज्य कीं स्वर्ग प्राप्त होय । राज्यांतीं नर्क होये ।ऐसें बोलताहे वेदशास्त्र ॥१०० स्वर्गी काय सांगों सुख । पुण्य सरलियां लोटिती देख । मागुती पाहावया मृत्युलोक । स्वर्गनर्क भोगावया ॥१॥ नर्क म्हणजे गर्भवास । नर्की पचावें नवमांस । नाना दुःखें होतीं जिवास । त्याहूनि विशेष दुःख काय ॥ २ ॥ जेणें मृत्यूचें मूळ तुटें । जन्ममरणाचें खत फाटे । पापपुण्याची वाढी खुंटे । धरणें उठे काळाचें ॥३॥ ऐसा होवा-

त्रया एक उपावो । भावें भजावा सद्गुरुरावो । तो जन्ममरणा पुसी ठावो । स्वरूपीं जीव मेळवी ॥४॥ येथून नाहीं जीव नेला । आणि स्वरूपीं नाहीं मेळविला । देही असतां मुक्त केला । उगम दाविला जीवासी ॥५॥ जीव आपुला उगम पाहे । इंद्रियांसहित लीन होय । तेथें काळ करील काय । जन्ममरण अपाय खुंटलें ॥६॥ जैसे भूपतिचिया बाळें । अनिवार अन्याय केले । तें मातेपुढें जाऊनि बैसलें । मग काय चाले कोणाचे ॥ ७ ॥ तैसा जीव स्वरूपींची असे । नाना कर्मे केलीं बहुवसें । तो स्वरूपीं जालिया समरसें । तेथें काळासी रीघ कैंचा ॥८॥ स्वरूप अखंडदंडायमान । सर्वा ठायीं परिपूर्ण । तेथें जिवासी कैंचें जीवपण । समरसोनि एक जालें ॥९॥ जैसे सागराहुनी लवण । जळापासूनि निर्माण । सगुणत्वें जालें कठीण । म्हणोनि भिन्नत्व नघडे त्यासी ॥११०॥ तेंचि जळामाजीं घालितां । जळचि होय तत्वतां । तें परतोन येईल हातां । हें सर्वथा न घडेचि ॥११॥ यालागीं सद्गुरूचें भजन । सर्वांहूनि वरिष्ठ जाण । अवतारादिक आपण । सद्गुरूसी शरण रिघाले ॥१२॥ रामनामें करिता घोष । तेणें तुटती भवपाश । तोहि शरण श्रीवसिष्ठास । गुरुभक्तीस सादर ॥१३

पूर्ण ब्रम्ह श्रीकृष्णनाथ । तोहि म्हणवी गुरुभक्त । दुर्वास ऋषीची सेवा करित। नित्यमुक्तीलागीं॥१४ मुक्तपद आलें हातां । भय न धरी कर्म करितां । भोग भोगोनि अभोक्ता । कर्में करुनि अलिप्तता यालागीं ॥१५॥ ब्रम्हपदाचा अधिकारी । म्हणोनि विश्वातें उद्धरी । स्मरणमात्रें दुरितें हरी । तो श्रीहरी गुरुभक्त ॥१६॥ जैसी कासवीची उत्पत्ती । गर्भांध जाली संतती । ते चक्षुविण वाढती । हें कल्पांती घडेना ॥ १७ ॥ तैसे सद्गुरुकृपेवीण । पावले मोक्षाचें सदन । भूतभविष्य वर्तमान । ऐकलें नाहीं जनीं कोठें ॥१८॥ नामया शरण भगवंतासी । भगवंत तरी प्रत्यक्ष त्यासी । हरी शिकवी नामयासी । सद्गुरुविण सुखासी न पाविजे ॥१९॥ तेणें मानूनिया वचन । घिघाला सद्गुरूसी शरण । रूप पाहावया निर्गुण । पंढरीनाथाचें ॥१२०॥ तेणें खेचरविसा केला गुरु । तेंव्हां जाला साक्षात्कारू । तेणें केला ब्रम्हपूर्णपरु । निजसुखाचें घरू पावला ॥२१॥ एवं सद्गुरुकृपेवीण । न तुटे जिवाचें बंधन । सज्ञानी जे भाविक जन । तयांसी हें वचन मानलें ॥२२॥ जे या वचनातें मानिती । भावें सद्गुरुतें वंदिती । त्याचें घरीं चारी मुक्ती । दास्य करिती अनायासी ॥२३॥ बहुत बोलोनियां

काय । ज्याचे पदरीं पुण्य होय । तोचि सद्गुरूसी शरण जाय । मुक्ती लाहे येचि देहीं ॥२४॥ याचि देहीं याच डोळां । भोगिजे मुक्तीचा सोहळा । ऐसा कोणीएक विरळा । तोचि जिव्हाळा स्वरूपाचा ॥२५॥ त्यासी देखिल्या दृष्टीं । मुक्ति लाहिजे उठाउठीं । मा त्यासी पडल्या गांठी । आनंद सृष्टीं न समाये ॥२६॥ तो म्यां देखिला जनार्दन । देखतांच गेला भवभ्रम । सुख जालें अनुपम्य घन । पावलों सदन मोक्षाचें ॥ २७ ॥ मस्तकीं लागतां तयाचा करू । न मोडता सृष्टीचा वेव्हारू । सर्व जालें शून्याकारू । तेजें अंबर दाटलें ॥२८॥ तया तेजाचा पारू । नेणती ब्रम्हा हरि हरू । वेद राहिले मौन्याकारू । श्रुतीसी विचारू पडिलासे ॥२९॥ तयातें काय वाणावें । कवणा उपमेतें आणावें । त्यावीण दुजें देखावें । तरी सांगावें साक्षित्वें ॥१३०॥ जो निर्गुण निराकार । निरुपम्य निराधार । परब्रम्ह निर्विकार । विश्वंभर अव्यक्त ॥३१॥ अखंडतेजें सदोदित । उत्पत्तिप्रळया विरहित । व्यापुनी सर्वांसी अलिप्त । त्यावीण रिता ठाव नाहीं ॥ ३२ ॥ जे कां वस्तु परात्पर । जे सगुण निर्गुणाचें उदर । वेदा न कळे जयाचा पार । शब्दाचा विचार खुंटला ॥३३॥

मनें जयातें देखिजे । तयातें शब्दें जाणिजे । जेथें मनें मनपणा मुकिजे । तें शब्दें बोलिजे कवणे परी ॥३४॥ मन सकळांतें चाळितें । तेथ ठाव नाहीं मनातें । मा उरी कैंची इंद्रियातें । देखतां स्वरूपातें लय पावती ॥३५॥ जरी म्हणाल स्वरूप निराकार । तरी कोठूनि जाला विस्तार । याही शब्दाचा विचार । श्रोतीं सादर परिसावा ॥३६॥ जरी उपसाहित्यें सांगावें । तरी साहित्य कवणाचें घ्यावें । त्याचिया समता दुजें देखावें । तरी बोलावें साहित्यें ॥३७॥ परी बोलतों अल्पमती । भावें परिसावें सज्जन श्रोतीं । रविकिरणापुढें काडवाती । तैसें मतीं बोलतों ॥३८॥ जैसें पाहतां वटबीजासी । सूक्ष्मत्वें नये दृष्टीसी । निराकार असतां तयासी । तेथें द्रुमासी ठाव कैंचा ॥३९॥ बीजामाजीं असतां अंकुर । बीजीं होता बीजाकार । तोचि सूक्ष्मत्वें निघाला बाहेर । मग अपार वाढला ॥ १४० ॥ त्वचा काष्ठें फळें पत्रें । बीजीं होतीं बीजाकारें । तोचि महावृक्ष विस्तारे । मग पसरे स्वइच्छा ॥४१॥ नाहीं म्हणतां विस्तारला । आहे म्हणों तरी नाहीं देखिला । बीजामाजीं होता संचला । तोचि विस्तारला सगुणत्वें ॥४२॥ तैसें निर्गुण स्वरूपा माझारीं । अनंतब्रम्हांडाचे भरोवरी । स्वरूपाकार असतां

अंतरीं । तेंचि बाहेरीं निघाले ॥४३॥ बीजें व्यापिलें वृक्षासी । तैसें निर्गुणें व्यापिलें सगुणासी । शब्दें आणिलें भिन्नपणासी । जेंसें कनकासी अळंकारनामें ॥ ४४ ॥ माया स्वरूपीं तदंश होती । ते इच्छेगुणें आणिली व्यक्ती । सर्व गुणातें जाली प्रसवती । करी मूर्ती त्रिगुणाची ॥४५॥ करी नाना रचनेतें । परी भिन्नत्व नाहीं स्वरूपातें । स्वरूपें व्यापिलें सर्वांतें । जैसें अलंकारातें सुवर्ण ॥४६॥ ऐसा स्वरूपाचा विस्तारू । होऊनि उरला अपारू । तयाचा नेणवे पारू । ब्रह्माहरिहरू वेडावले ॥४७॥ त्यातें मौन्येंचि पाहिजे । रसनेंवीण गोडी घेईजे । भोगेवीण सुख भोगिजे । पद पाविजे गुरुखुणें ॥४८ आतां बोलणें खुंटलें । शब्दाचें चातुर्य राहिलें । दृष्टीचें देखणें उरलें । तेंहि निमालें शेवटीं ॥४९॥ जे सद्गुरूचे निजदास । तेचि पावती ये खुणेस । परिसतां कानडे येरास । जैसें पक्षियासी नारळ ॥१५०॥ करूनि साष्टांगनमन । तुम्हीं जावें सद्गुरूसी शरण । चुकवावें जन्ममरण । पावावें सुख मोक्षाचें ॥५१॥ सद्गुरूमंत्रउपदेशें तत्वता । मोक्ष तत्काळ पावे त्वरीता । ऐसें असे यथार्थता । सद्गुरूसी मानितां सत्यत्वें ॥५२॥ मन असता आनंदाभीतरीं । उठती सुखाचिया लहरी । म्हणोनि

वदली वैखरी । प्रेम आनंदलहरी या नांव ॥५३॥ एकाजनार्दनीं एकनाथ । एक म्हणता विश्वभरित तो होउनी कृपावंत । प्रेम आनंदलहरी वदविली १५४ इतश्री आनंदलहरी समाप्त । श्रीकृष्णार्पणमस्तु

श्रीपांडुरंगाष्टकं

श्रीगणेशायनमः ॥ महायोगपीठे तटे भीमरथ्यां । वरंपुंडरीकाय दातुं मुनींद्रैः । समागत्य तिष्ठंतमानंद-कंदं । परब्रह्मलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥१॥ तडिद्वाससं नीलमेघावभासं । रमामंदिरं सुंदरं चित्प्रकाशम् । वरं त्विष्टिकायां समन्यस्तपादं । परब्रम्हलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥२॥ प्रमाणं भवाब्धेरिदं मामकानां । नितंबः कराभ्यां धृतो येन तस्मात् । विधातुर्वसत्यै धृतो नाभिकोशः । परब्रम्हलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥३ स्फुरत्कौस्तुभालंकृतं कंठदेशे । श्रिया जुष्टकेयूरकं श्रीनिवासम् । शिवं शांतमीडयंवरं लोकपालं । परब्रम्हरूपं भजे पांडुरंगम् ॥४॥ शरच्चंद्र बिंबाननं चारुहासं । लसत्कुंडलाक्रांत गंडस्थलांगम् । जपाराग बिंबाधरं कंजनेत्रं । परब्रह्मलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥५ किरीटोज्ज्वलत्सर्वदिक्प्रांतभागं । सुरैरर्चितं दिव्य-रत्नैरनर्घैः । त्रिभंगाकृतिं बर्हमाल्यावतंसं । पर-

ब्रम्हलिंगंभजे पांडुरंगम् ॥६॥ विभुं वेणुनादं चरंतं दुरंतं । स्वयंलीलया गोपवेषंदधानम् । गवां वृंद-कानंदनं चारुहासं । परब्रम्हलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥७॥ अजं रुक्मिणीप्राणसंजीवनंतं । परंधाम कैवल्यमेकं तुरीयम् । प्रसन्नं प्रपन्नार्तिहं देवदेवं । परब्रह्मलिंगं भजे पांडुरंगम् ॥८॥ स्तवं पांडुरंगस्य वै पुण्यदं ये । पठंत्येक चित्तेनभक्त्याच नित्यम् । भवांभोनिधिं तेऽपि तीर्त्वाऽतकाले । हरेरालयं शाश्वतं प्राप्नुवंति ॥९॥

इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं श्रीपांडुरंगाष्टकं सं.

श्रीज्ञानेश्वराष्टकं

कलाबद्धजीवोद्धरार्थावतारं । कलाङ्काङ्कतेजोधिकामोदिवक्त्रम् । खलानीशवादापनोदार्हदक्षि । समाधिस्थमूर्तिं भजे ज्ञानदेवम् ॥१॥ अलङ्कापुरीरम्यसिंहासनस्थं । पदाम्भोजतेजःस्फुरद्विश्वप्रदेशम् । विधीन्द्रादिदेवैः सदा स्तूयमानं । समाधिस्थ मूर्तिं० ॥२॥ गदाशङ्खचक्रादिभिर्भावितााङ्गम् । चिदानंदसंलक्ष्यनाव्यस्वरूपम् । यमाद्यष्टभेदाङ्गयोगप्रवीणं । समाधिस्थमूर्तिं० ॥३॥ लुलायस्थक्रावच्छ्रुतिं । पाठयन्तं । प्रतिष्ठानपुर्यांसुधीसङ्गसेव्यम् चतुर्वेदतन्त्रेतिहासादिपूर्णं । समाधिस्थमूर्तिं० ॥४॥

सदापण्ढरीनाथपादाब्जभृङ्गम् । निवृत्ती रानु-
ग्रहात्प्राप्ततत्वम् । महेन्द्रायणीतीरभूमौवसन्तं ।
समाधिस्थ० ॥ ५ ॥ रणेकृष्णबीभत्सुसंवादभूतो।
रुगीतार्थबोधायज्ञानेश्वरीवै । कृती निर्मिता येन च
प्राकृतोक्त्या ।समाधिस्थ० ॥६॥ चिराभ्याससंयोग-
सिद्धैर्बलाढ्यः । बृहद्व्याघ्रशायीमहान्चाङ्गदेवः ।
निरीक्ष्याग्रकुड्यागतंवीतगर्वः । समाधिस्थ० ॥७॥
क्वचित्तीर्थयात्रामिषेणेतिनीत्वा । स्वयंवेद्यतत्वंन
जानासि विष्णोः । यतः प्रेषितः खेचरं नामदेवः ।
समाधिस्थ० ॥८॥ स्तवंभावभक्त्याभिः सौख्यदेयं ।
पठन्तोऽर्थजातं ह्यवाप्यापिविष्णोः । पदं यान्ति ते
ज्ञानदेवस्य नित्यं । भवाब्धि तरन्त्यन्तकाले च
भक्त्या ॥९॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य नरसिंहसरस्वती-
स्वामी विरचित्तं श्रीज्ञानेश्वरस्तोत्रम् ॥

आरती

आरती ज्ञानराजा । महाकैवल्य तेजा । सेविती
साधुसंत । मनु वेधला माझा ॥धृ॥ लोपलें ज्ञान जगीं ।
रहित नेणती कोणी । अवतार पांडुरंग । नांव ठेविलें
ज्ञानी ॥१॥ प्रगट गुह्य बोले । विश्व ब्रह्मची केलें ।
राम या जनार्दनीं । पायीं टकचि ठेलें ॥२॥

श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भगवद्गीता

(विष्णुसहस्रनामासह)

अथ करन्यासः

ॐ अस्य श्रीमद्भगवद्गीतामालामन्त्रस्य भगवान्वेदव्यास ऋषिः। अनुष्टुप् छन्दः। श्रीकृष्णः परमात्मा देवता। अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे इति बीजम्॥ सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज इति शक्तिः। अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकम्। नैनं छिदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इत्यङ्गुष्ठाभ्यां नमः। न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुत इति तर्जनीभ्यां नमः॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च इति मध्यमाभ्यां नमः॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इत्यनामिकाभ्यां नमः॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः॥ नानाविधानि दिव्यानि इति करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः॥ इति करन्यासः॥

अथ हृदयादिन्यासः

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इति हृदयाय नमः ।। न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुत इति शिरसे स्वाहा ।। अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च इति शिखायै वषट् । नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इति कवचाय हुम् ।। पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश इति नेत्रत्रयाय वौषट् ।। नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च इति अस्त्राय फट् ।। श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे पाठे विनियोगः ।।

ॐ पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्येमहाभारतम् ।।
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनी-
मंब त्वामनुसंदधामि भगवद्गीते भवद्वेषिणीम् ।।१।।

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र ।
येन त्वया भारततैलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ।।२।।

प्रपन्नपारिजाताय तोत्त्रवेत्रैकपाणये ।
ज्ञानमुद्राय कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ।।३।।

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्स सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ।।४।।

वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ।।५।।

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गान्धारनीलोत्पला
शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ।
अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी
सोत्तीर्णा खलु पाण्डवैः रणनदी कैवर्तकः केशवः ।।६।

पाराशर्यवचः सरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कटं
नानाख्यानककेसरं हरिकथासम्बोधनाबोधितम् ।
लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा
भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ।।७।।

मूकं करोति वाचालं पङ्गुं लंघयते गिरिम्
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ।। ८ ।।

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवै-
र्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो ।
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ।।

अथ श्रीमद्भगवद्गीता

अथ प्रथमोऽध्यायः

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥१॥

संजय उवाच

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा । आचार्यमुप-
सङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतां पाण्डुपुत्राणा-
माचार्य महतीं चमूम् । व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण
धीमता ॥३॥ अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥४॥ धृष्टकेतुश्चेकि-
तानः काशिराजश्च वीर्यवान् । पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च
नरपुङ्गवः ॥५॥ युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्य-
वान् । सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥६॥
अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम । नायका मम
सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥७॥ भवान्भीष्मश्च कर्णश्च
कृपश्च समितिंजयः । अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव
च ॥८॥ अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः । नाना-
शस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥९॥ अपर्याप्तं तदस्माकं

बलं भीष्माभिरक्षितम् । पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभि-
रक्षितम् ॥१०॥ अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥११॥ तस्य संजन-
यन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः । सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं
दध्मौ प्रतापवान् ॥१२॥ ततः शंङखाश्च भेर्यश्च पणवानक-
गोमुखाः । सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥
ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ । माधवः पाण्डव-
श्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥१४॥ पाञ्चजन्यं हृषीकेशो
देवदत्तं धनंजयः । पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृको-
दरः ॥१५॥ अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥१७॥ काश्यश्च परमे-
ष्वासः शिखण्डीच महारथः । धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्य-
किश्चापराजितः ॥१७॥ द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवी-
पते । सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ स
घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् । नभश्च पृथिवीं
चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥१९॥ अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा
धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः । प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य
पाण्डवः ॥२ ॥ हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥२१॥ यावदेता-
न्निरीक्ष्येऽहं योद्धुकामानवस्थितान् । कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्

रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समा-
गताः । धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३॥

संजय उवाच

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत । सेनयोरुभयोर्मध्ये
स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥२४॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च
महीक्षिताम् । उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥२५॥
तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् । आचार्यान्मातु-
लान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥२६॥ श्वशुरान्सुहृदांश्चैव
सेनयोरुभयोरपि । तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनव-
स्थितान् । कृपया परयाऽऽविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥२८॥ सीदन्ति
मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति । वेपथुश्च शरीरे मे
रोमहर्षश्च जायते ॥२९॥ गाण्डीवं स्रंसते हस्तात् त्वक्चैव
परिदह्यते । न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः
॥३०॥ निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव । न च
श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥३१॥ न काङ्क्षे विजयं
कृष्ण न च राज्यं सुखानि च । किं नो राज्येन गोविन्द किं
भोगैर्जीवितेन वा ॥३२॥ येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं
भोगाः सुखानि च । त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा

धनानि च ॥३३॥ आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पिता-
महाः। मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा
॥३४॥ एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन। अपि
त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥३५॥ निहत्य धार्त-
राष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन। पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वै-
तानाततायिनः ॥३६॥ तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्
स्वबान्धवान्। स्वजनं च कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव
॥३७॥ यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः। कुलक्षयकृतं
दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥३८॥ कथं न ज्ञेयमस्माभिः
पापादस्मान्निवर्तितुम्। कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन
॥३९॥ कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः। धर्मे नष्टे
कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥४०॥ अधर्माभिभवात्कृष्ण
प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः। स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्ण-
संकरः ॥ ४१ ॥ संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च।
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥४२॥ दोषैरेतैः
कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः। उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुल-
धर्माश्च शाश्वताः ॥४३॥ उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां
जनार्दन। नरकेऽनियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥
अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम्। यद्राज्यसुखलोभेन
हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥४५॥ यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्र-
पाणयः। धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥४६॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ।।४७।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भवगद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुन विषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ।।१।।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

संजय उवाच

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।।१।।

श्रीभगवानुवाच

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् । अनार्यजुष्ट-
मस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ।।२।। क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ
नैतत्त्वय्युपपद्यते । क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ।।३।।

अर्जुन उवाच

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन । इषुभिः प्रति-
योत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ।।४।। गुरूनहत्वा हि महानु-
भावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके । हत्वार्थकामांस्तु
गुरूनिहैव भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ।।५।। न चैतद्विद्मः

कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः। यानेव
हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥६॥
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः।
यत्श्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां
प्रपन्नम् ॥७॥ न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद् यच्छोकमुच्छो-
षणमिन्द्रियाणाम्। अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणा-
मपि चाधिपत्यम् ॥८॥

सजय उवाच

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप। न योत्स्य इति
गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥९॥ तमुवाच हृषीकेशः प्रह-
सन्निव भारत। सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥१०॥

श्रीभगवानुवाच

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे। गतासूनगता-
सूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥११॥ न त्वेवाहं जातु नासं
न त्वं नेमे जनाधिपाः। न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः
परम् ॥१२॥ देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥१३॥ मात्रास्पर्शा-
स्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः। आगमापायिनोऽनित्यास्तां-
स्तितिक्षस्व भारत ॥१४॥ यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुष-
र्षभ। समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५॥ नासतो
विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः। उभयोरपि दृष्टोऽन्त-

स्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥१६॥ अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् । विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥१७॥ अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः । अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥१८॥ य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् । उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥१९॥ न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः । अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२०॥ वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् । कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥२१॥ वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि । तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥२२॥ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च । नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥ अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते । तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥ अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् । तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च । तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत । अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥ आश्चर्यवत्पश्यति कश्च-

देनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः । आश्चर्यवच्चैनमन्यः
शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२९॥ देही नित्य-
मवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत । तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं
शोचितुमर्हसि ॥३०॥ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितु-
मर्हसि । धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते
॥३१॥ यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् । सुखिनः
क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥३२॥ अथ चेत्त्वमिमं
धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि । ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा
पापमवाप्स्यसि ॥३३॥ अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति
तेऽव्ययाम् । संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥३४॥
भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः । येषां च त्वं बहु-
मतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५॥ अवाच्यवादांश्च बहू-
न्वदिष्यन्ति तवाहिताः । निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं
नु किम् ॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे
महीम् । तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥
सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ । ततो युद्धाय
युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥ एषा तेऽभिहिता सांख्ये
बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु । बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं
प्रहास्यसि ॥३९॥ नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥ व्यवसाया-
त्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन । बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽ
व्यवसायिनाम् ॥४१॥ यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविप-

अ. २२७६३५ १८७७

श्चितः । वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥४२॥
कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् । क्रियाविशेष-
बहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तया-
पहृतचेतसाम् । व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न दिधीयते
॥४४॥ त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन । निर्द्वन्द्वो
नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥ यावानर्थ उद-
पाने सर्वतः संप्लुतोदके । तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य
विजानतः ॥४६॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते माफलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥४७॥ योगस्थः
कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय । सिद्ध्यसिद्ध्योः समो
भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥ दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धि-
योगाद्धनंजय । बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः॥४९॥
बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सकृतदुष्कृते । तस्माद्योगाय
युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥ कर्मजं बुद्धियुक्ता हि
फलं त्यक्त्वा मनीषिणः । जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छ-
न्त्यनामयम् ॥५१॥ यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥ श्रुतिवि-
प्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला । समाधावचला बुद्धि-
स्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥५४॥

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् । आत्मन्येवा-
त्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः
सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते
॥ ५६ ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥
यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः । इंद्रियाणी-
न्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषया
विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं
दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥ यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य
विपश्चितः । इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः
॥६०॥ तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः । वशे
हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥ ध्यायतो
विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गात्संजायते कामः
कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमो-
हात्स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रण-
श्यति ॥६३॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥ प्रसादे सर्व
दुःखानां हानिरस्योपजायते । प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः
पर्यवतिष्ठते ॥६५॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य
भावना । न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम्
॥६६॥ इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनो न विधीयते । तदस्य

हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥६७॥ तस्माद्यस्य महा-
बाहो निगृहीतानि सर्वशः । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा
प्रतिष्ठिता ॥६८॥ या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति
संयमी । यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः
॥६९॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न काम-
कामी ॥७०॥ विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥७१॥ एषा ब्राह्मी
स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति । स्थित्वास्यामन्त-
कालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥७२॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन । तत्किं कर्मणि घोरे
मां नियोजयसि केशव ॥१॥ व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोह-
यसीव मे । तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ । ज्ञानयोगेन
सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥३॥ न कर्मणामनारम्भा-

नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते । न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधि-
गच्छति ॥४॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥ कर्मेन्द्रियाणि
संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा
मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥ यस्त्विन्द्रियाणि मनसा निय-
म्यारभतेऽर्जुन । कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते
॥७॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः । शरीर-
यात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥८॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र
लोकोऽयं कर्मबन्धनः । तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समा-
चर ॥९॥ सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥१०॥ देवा-
न्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः । परस्परं भावयन्तः श्रेयः
परमवाप्स्यथ ॥११॥ इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञ-
भाविताः । तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः
॥१२॥ यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥ अन्ना-
द्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः । यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः
कर्मसमुद्भवः ॥१४॥ कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमु-
द्भवम् । तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥१५॥
एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः । अघायुरिन्द्रियारामो
मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥ यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्म-
तृप्तश्च मानवः । आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते

॥१७॥ नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन । न चास्य
सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥१८॥ तस्मादसक्तः सततं
कार्यं कर्म समाचर । असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः
॥१९॥ कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः । लोकसंग्रह-
मेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥२०॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवे-
तरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥
न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन । नानवाप्त-
मवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥२२॥ यदि ह्यहं न वर्तेयं
जातु कर्मण्यतन्द्रितः । मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ
सर्वशः ॥२३॥ उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४॥ सक्ताः
कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत । कुर्याद्विद्वांस्तथासक्त-
श्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥२५॥ न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्म-
सङ्गिनाम् । जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥२६॥
प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः । अहंकारविमू-
ढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥२७॥ तत्त्ववित्तु महाबाहो गुण-
कर्मविभागयोः । गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते
॥२८॥ प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु । तानकृत्स्नविदो
मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥२९॥ मयि सर्वाणि कर्माणि
संन्यस्याध्यात्मचेतसा । निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व
विगतज्वरः ॥२९॥ ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति
मानवाः । श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥३०॥

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् । सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥३२॥ सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि । प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥३३॥ इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ । तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥३४॥ श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५॥

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥३६॥

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः । महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥३७॥ धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च । यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥३८॥ आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा । कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥३९॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते । एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥४०॥ तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ । पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥ इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु

सः ।।४२।। एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ।।४३।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ।।३।।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् । विवस्वान्मनवे
प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ।।१।। एवं परम्पराप्राप्तमिमं
राजर्षयो विदुः । स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप
।।२।। स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः । भक्तोऽ-
सि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ।।३।।

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ।।४।।

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन । तान्यहं वेद
सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ।।५।। अजोऽपि सन्नव्ययात्मा
भूतानामीश्वरोऽपि सन् । प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवा-
म्यात्ममायया ।।६।। यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति

भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापना-
र्थाय संभवामि युगे युगे ॥८॥ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं
यो वेत्ति तत्त्वतः । त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति
सोऽर्जुन ॥९॥ वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपा-
श्रिताः । बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥१०॥
ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् । मम वर्त्मानु-
वर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥ काङ्क्षन्तः कर्मणां
सिद्धिं यजन्त इह देवताः । क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धि-
र्भवति कर्मजा । चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥१३॥ न मां
कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा । इति मां योऽभि-
जानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥१४॥ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म
पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः । कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम्
॥१५॥ किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः । तत्ते
कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१६॥ कर्मणो
ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः । अकर्मणश्च बोद्धव्यं
गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥ कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च
कर्म यः । स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत्
॥१८॥ यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः । ज्ञाना-
ग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥१९॥ त्यक्त्वा कर्म-
फलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः । कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव

किञ्चित्करोति सः ॥२०॥ निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्व-
परिग्रहः । शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥
यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः । समः सिद्धाव-
सिद्धौ च कृत्वा पि न निबध्यते ॥२२॥ गतसङ्गस्य मुक्तस्य
ज्ञानावस्थितचेतसः । यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते
॥२३॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव
तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२४॥ दैवमेवापरे यज्ञं
योगिनः पर्युपासते । ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति
॥२५॥ श्रोत्रादीनिन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥२६॥ सर्वाणी-
न्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे । आत्मसंयमयोगाग्नौ
जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥२७॥ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञा-
स्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥
अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे । प्राणापानगती
रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥ अपरे नियताहाराः प्राणा-
न्प्राणेषु जुह्वति । सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः
॥३०॥ यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् । नायं
लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥ एवं बहुविधा
यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे । कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं
ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥३२॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परं-
तप । सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३३॥
तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया । उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं

ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥ यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव । येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥ अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः । सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥३६॥ यथैधांसि समिद्धोऽग्निः भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन । ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते । तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥ श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः । ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥३९॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति । नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥ योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् । आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥४१॥ तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः । छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री कृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यत्श्रेय एतयो रेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ । तयोस्तु कर्मसंन्या-
सात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥२॥ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न
द्वेष्टि न काङ्क्षति । निर्द्वन्द्वोहि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमु-
च्यते ॥३॥ सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥४॥ यत्सांख्यैः
प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते । एकं सांख्यं च योगं च
यः पश्यति स पश्यति ॥५॥ संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तु-
मयोगतः । योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥
योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः । सर्वभूता-
त्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥७॥ नैव किंचित्करोमीति
युक्तो मन्येत तत्त्वविद् । पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन-
गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ॥८॥ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमि-
षन्नपि । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥९॥
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः । लिप्यते न
स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥१०॥ कायेन मनसा बुद्ध्या
केवलैरिन्द्रियैरपि । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्म-
शुद्धये ॥११॥ युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति

नैष्ठिकीम् । अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥१२॥ सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी । नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥ न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः । न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥ नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः । अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥१५॥ ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः । तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥१६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥१७॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ ८॥ इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः । निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥१९॥ न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् । स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥ बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दन्त्यात्मनि यत्सुखम् । स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥२१॥ ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते । आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥२२॥ शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् । कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥२३॥ योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः । स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥२४॥ लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः । छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥२५॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् । अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥२६॥ स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः । प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ २७ ॥ यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः। विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥२८॥ भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् । सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मा शान्तिमृच्छति ॥२९॥

ॐ सत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसन्यासयोनि नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

अथषष्ठोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः । स सन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥१॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव । न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥२॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते । योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥३॥ यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्म स्वनुषज्जते । सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते

।।४।। उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् । आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।।५।। बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः । अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ।।६।। जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः । शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ।।७।। ज्ञानविज्ञान-तृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः । युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।।८।। सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थ-द्वेष्यबन्धुषु । साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ।।९।। योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः । एकाकी यत-चित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ।।१०।। शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः । नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिन-कुशोत्तरम् ।।११।। तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रिय-क्रियः । उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ।।१२।। समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः । संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।।१३।। प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्म-चारिव्रते स्थितः ।। मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ।।१४।। युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः । शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ।।१५।। नात्य-श्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः । न चाति स्वप्न-शीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ।।१६।। युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु । युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ।।१७।। यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥ यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता । योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥१९॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया । यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥ सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् । वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥२१॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः । यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥२२॥ तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् । स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥२३॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः । मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥२४॥ शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया । आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥२५॥ यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् । ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥२६॥ प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् । उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥ युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः । सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥२८॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि । ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥ यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥३०॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः । सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥३१॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं

पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन । एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३॥ चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् । तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥३४॥

श्रीभगवानुवाच

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् । अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥ असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः । वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥३६॥

अर्जुन उवाच

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः । अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति । अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥३८॥ एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः । त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते । न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥ प्राप्य पुण्यकृतां

ल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥४१॥ अथवा योगिनामेव कुले भवति श्रीमताम् । एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥ तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् । यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥४३॥ पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः । जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥४५॥ तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः । कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥४६॥ योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना । श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥४७॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः । असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥१॥ ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः । यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥२॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये । यततामपि

सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥३॥ भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥४॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् । जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥५॥ एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय । अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥ मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनंजय । मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥७॥ रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः । प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥८॥ पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ । जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥९॥ बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् । बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥ बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् । धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥ ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये । मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् । मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥१३॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥१४॥ न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः । माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥ चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्ति-

विशिष्यते । प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः
॥१७॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥
बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । वासुदेवः सर्वमिति
स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽ-
न्यदेवताः । तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया
॥२०॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति। तस्य
तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥ स तया
श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते। लभते च ततः कामान् मयैव
विहितान्हि तान् ॥२२॥ अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्प-
मेधसाम्। देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥२३॥
अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः । परं भावमजा-
नन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥२४॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योग-
मायासमावृतः । मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्य-
यम् ॥२५॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन । भवि-
ष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥ इच्छाद्वेष-
समुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत । सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति
परंतप ॥२७॥ येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥ जरामरण-
मोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये। ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं

कर्म चाखिलम् ॥२९॥ साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः । प्रयाणकाले पि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम । अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥१॥ अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन । प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते । भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥३॥ अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषचाधिदैवतम् । अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥ अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् । यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥५॥ यं यं वाऽपि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् । तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥६॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च । मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥७॥ अभ्यासयोग-

युक्तेन चेतसा नान्यगामिना । परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥८॥ कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयां-समनुस्मरेद्यः । सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥९॥ प्रयाणकाले मनसाऽचलेन भक्त्या युक्तो योग-बलेन चैव । भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुष-मुपैति दिव्यम् ॥१०॥ यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च । मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥१२॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् । यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥१३॥ अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः । तस्याहं सुलभः पार्थ नित्य-युक्तस्य योगिनः ॥१४॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशा-श्वतम् । नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन । मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥१६॥ सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद् ब्रह्मणो विदुः । रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥१७॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे । रात्र्या-गमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥ भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते । रात्र्यागमे वशः पार्थ प्रभवत्यहरा-गमे ॥१९॥ परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥२०॥ अव्यक्तोऽ

क्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् । यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥२१॥ पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया । यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥२२॥ यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः । प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥२३॥ अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् । तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥२४॥ धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् । तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥२५॥ शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते । एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥२६॥ नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन । तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥ वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् । अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥२८॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नामोऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोध्यायः

श्रीभगवानुवाच

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे । ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१॥ राजविद्या राजगुह्यं पवित्र-

मिदमुत्तमम् । प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥२॥
अश्रद्दधानाः पुरुषाःधर्मस्यास्य परंतप । अप्राप्य मां निव-
र्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥३॥ मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्त-
मूर्तिना । मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः
॥४॥ न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् । भूत-
भृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥५॥ यथाकाशस्थितो
नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् । तथा सर्वाणि भूतानि
मत्स्थानीत्युपधारय ॥६॥ सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति
मामिकाम् । कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम्
॥७॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनःपुनः । भूतग्राम-
मिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥८॥ न च मां तानि कर्माणि
निबध्नन्ति धनंजय । उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु
॥९॥ मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् । हेतुनानेन
कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥१०॥ अवजानन्ति मां मुढा
मानुषीं तनुमाश्रितम् । परं भावमजानन्तो मम भूतमहे-
श्वरम् ॥११॥ मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥१२॥ महा-
त्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः । भजन्त्यनन्यमनसो
ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥१३॥ सततं कीर्तयन्तो मां यत-
न्तश्च दृढव्रताः। नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपा-
सते ॥१४॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते । एक-
त्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥ अहं क्रतुरहं

यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् । मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं
हुतम् ॥१६॥ पितामहस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्सामयजुरेव च ॥१७॥ गतिर्भर्ता
प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृद् । प्रभवः प्रलयं स्थानं
निधानं बीजमव्ययम् ॥१८॥ तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णा-
म्युत्सृजामि च । अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन
॥१९॥ त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं
प्रार्थयन्ते । ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नाति दिव्यान्दिवि
देवभोगान् ॥२०॥ ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे
पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति । एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं
कामकामा लभन्ते ॥२१॥ अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः
पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्
॥२२॥ येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः । तेऽपि
मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥२३॥ अहं हि सर्व-
यज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च । न तु मामभिजानन्ति तत्त्वे-
नातश्च्यवन्ति ते ॥२४॥ यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति
पितृव्रताः । भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि
माम् ॥२५॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥२६॥ यत्करोषि
यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् । यत्तपस्यसि कौन्तेय
तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥२७॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्म-
बन्धनैः । संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः । ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥ अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् । साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥३०॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्ति निगच्छति । कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥३१॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः । स्त्रियोवैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥३२॥ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा । अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु। मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥३४॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः । यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥१॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः।अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः॥२॥ योमामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् । असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः

शमः । सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥४॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः । भवन्ति भावा
भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥५॥ महर्षयः सप्त पूर्वे
चत्वारो मनवस्तथा । मद्भावा मानसा जाता येषां लोक
इमाः प्रजाः ॥६॥ एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति
तत्त्वतः । सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥
अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते । इति मत्वा भजन्ते
मां बुधा भावसमन्विताः ॥८॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा
बोधयन्तः परस्परम् । कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च
रमन्ति च ॥९॥ तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥१०॥ तेषामेवा-
नुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः । नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञान-
दीपेन भास्वता ॥११॥

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् । पुरुषं शाश्वतं
दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥ आहुस्त्वामृषयः सर्वे
देवर्षिर्नारदस्तथा । असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि
मे ॥१३॥ सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव । न हि ते
भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥१४॥ स्वयमेवात्मना-
त्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम । भूतभावन भूतेश देवदेव जग-
त्पते ॥१५॥ वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

याभिर्विभूतिलोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥ कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् । केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥१७॥ विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन । भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः । प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥१९॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः । अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥२०॥ आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान्। मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥२१॥ वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः । इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मिचेतना॥२२॥रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् । वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥ पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् । सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥२४॥ महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् । यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥२५॥ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः । गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥२६॥ उच्चैश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् । ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥ आयुधानामहं वज्रं

धेनूनामस्मि कामधुक् । प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि
वासुकिः ॥२८॥ अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसा-
महम् । पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९॥
प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् । मृगाणां च
मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥३०॥ पवनः पवतामस्मि
रामः शस्त्रभृतामहम् । झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि
जाह्नवी ॥३१॥ सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥३२॥ अक्ष-
राणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च । अहमेवाक्षयः
कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥३३॥ मृत्युः सर्वहरश्चाह-
मुद्भवश्च भविष्यताम् । कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृति-
र्मेधा धृतिः क्षमा ॥३४॥ बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री
छन्दसामहम् । मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः
॥३५॥ द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् । जयोऽस्मि
व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥३६॥ वृष्णीनां वासु-
देवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः । मुनीनामप्यहं व्यासः
कवीनामुशना कविः ॥३७॥ दण्डो दमयितामस्मि नीति-
रस्मि जिगीषताम् । मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवता-
महम् ॥३८॥ यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन । न
तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥३९॥ नान्तोऽ-
स्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप । एष तूद्देशतः प्रोक्तो
विभूतेर्विस्तरो मया ॥४०॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जित-

मेव वा । तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ।।४१।।
अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन । विष्टभ्याहमिदं
कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ।।४२।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ।।१०।।

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

अथैकादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् । यत्त्वयोक्तं वच-
स्तेन मोहोऽयं विगतो मम ।।१।। भवाप्ययौ हि भूतानां
श्रुतौ विस्तारशो मया । त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि
चाव्ययम् ।।२।। एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर । द्रष्टु-
मिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ।।३।। मन्यसे यदि
तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो । योगेश्वर ततो मे त्वं दर्श-
यात्मानमव्ययम् ।।४।।

श्रीभगवानुवाच

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः । नानाविधानि
दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ।।५।। पश्यादित्यान्वसून्रुद्रा-
नश्विनौ मरुतस्तथा । बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि
भारत ।।६।। इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद् द्रष्टुमिच्छसि ॥७॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा। दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥८॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः। दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥९॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुत-दर्शनम्। अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥१०॥ दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम्। सर्वाश्चर्यमयं देव-मनन्तं विश्वतोमुखम् ॥११॥ दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगप-दुत्थिता। यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥१२॥ तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा। अपश्यद्देव-देवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥१३॥ ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः। प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥१४॥

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसङ्घान्। ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥ अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्त-रूपम्। नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर-विश्वरूप ॥१६॥ किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम्। पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समंताद्दीप्ता-

नलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥१७॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् । त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥१८॥ अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यमनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् । पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥१९॥ द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः । दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥२०॥ अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति । स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥ रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च । गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥२२॥ रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् । बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥२३॥ नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् । दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥२४॥ दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि । दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥२५॥ अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः । भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥२६॥ वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि । केचिद्विलग्ना

दशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥२७॥ यथा नदीनां
बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति । तथा तवामी
नरलोकवीरा विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥ यथा
प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गाः विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः । तथैव
नाशाय विशन्ति लोकास्तवाऽपि वक्त्राणि समृद्धवेगाः॥२९॥
लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रपतन्ति विष्णो
॥३०॥ आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर
प्रसीद । विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव
प्रवृत्तिम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु
योधाः ॥३२॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्
भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् । मयैवेते निहताः पूर्वमेव निमित्त-
मात्रं भव सव्यसाचिन् ॥३३॥ द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् । मया हतास्त्वं जहि मां
व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥३४॥

संजय उवाच

एतत्श्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥३६॥ कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे । अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥३७॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् । वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥३८॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च । नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व । अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥४०॥ सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति । अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥४१॥ यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु । एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥ पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् । न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥४३॥ तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् । पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥४४॥ अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे । तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश

जगन्निवास ॥४५॥ किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव । तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् । तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥ न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः । एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥ मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम्। व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य॥४९॥

संजय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः । आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम । देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥५२॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया । शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा

॥ ५३ ॥ भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥५४॥ मत्कर्मकृ-
न्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स
मामेति पाण्डव ॥५५॥

ॐ तत्सदितिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नामैकादशोध्यायः ॥११॥

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

अथ द्वादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षर- मव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते । श्रद्धया परयो-
पेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं
पर्युपासते । सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः । ते प्राप्नुवन्ति मामेव
सर्वभूतहिते रताः ॥४॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्त-
चेतसाम् । अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥५॥
ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्यस्य मत्पराः । अनन्येनैव

योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥६॥ तेषामहं समुद्धर्ता मृत्यु-
संसारसागरात् । भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम्
॥७॥ मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय । निवसि-
ष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥८॥ अथ चित्तं समा-
धातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् । अभ्यासयोगेन ततो
मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥९॥ अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्म-
परमो भव । मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि
॥१०॥ अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः । सर्वकर्म-
फलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥११॥ श्रेयो हि ज्ञान-
मभ्यासाज्ज्ञानाध्यानं विशिष्यते । ध्यानात्कर्मफलस्त्याग-
स्त्यागाच्छान्तिरन्तरम् ॥१२॥ अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः
करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥१३॥
संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः । मय्यर्पितमनो-
बुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः ॥१४॥ यस्मान्नोद्विजते लोको
लोकान्नोद्विजते च यः । हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे
प्रियः ॥१५॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी योमद्भक्तः स मे प्रियः ॥१६॥ यो न
हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति । शुभाशुभपरि-
त्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥१६॥ समः शत्रौ च मित्रे
च तथा मानापमानयोः । शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्ग-
विवर्जितः ॥ १८॥ तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केन-
चित् । अनिकेतःस्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥१९॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्त पर्युपासते । श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥२०॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहु क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत । क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् । स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥३॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् । ब्रह्मसुत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च। इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥५॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः । एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥६॥ अनामित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्-आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥७॥ इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च । जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥८॥ असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यं

च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥९॥ मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी । विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥१०॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् । एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥११॥ ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते । अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥१२॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१३॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् । असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥१४॥ बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥१५॥ अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥१६॥ ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥१७॥ इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः । मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥१८॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि । विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥१९॥ कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते । पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥२०॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् । कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥२१॥ उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः । परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥२२॥ य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च

गुणैः सह । सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ।।२३।
ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना । अन्ये सांख्येन
योगेन कर्मयोगेन चापरे ।।२४।। अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वा-
न्येभ्य उपासते । तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः
।।२५।। यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् । क्षेत्र-
क्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ।।२६।। समं सर्वेषु भूतेषु
तिष्ठन्तं परमेश्वरम् । विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स
पश्यति ।।२७।। समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ।।२८।।
प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः । यः पश्यति तथा-
त्मानमकर्तारं स पश्यति ।। २९।। यदा भूतपृथग्भावमेक-
स्थमनुपश्यति । तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा
।।३०।। अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः । शरीर-
स्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ।।३१।। यथा सर्वगतं
सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते । सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा
नोपलिप्यते।।३२।।यथा प्रकाशयत्येकःकृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत।।३३।।क्षेत्रक्षेत्रज्ञयो-
रेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा । भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते
परम् ।।३४।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनाम त्रयोदशोऽध्यायः।।१३।।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् । यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥१॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः । सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥ मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् । संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥ सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः । तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥४॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः । निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥५॥ तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् । सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥६॥ रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् । तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥७॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् । प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥८॥ सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत । ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥९॥ रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत । रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥१०॥ सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते । ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥११॥ लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा । रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥१२॥ अप्रकाशोऽ-

प्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च । तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१३॥ यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् । तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४॥ रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते । तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥ कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् । रजसस्तु फलं दुःखमज्ञान तमसः फलम् ॥१६॥ सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च । प्रमाद-मोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥१७॥ ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्सि राजसाः । जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥१८॥ नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति । गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१९॥ गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् । जन्ममृत्यु-जरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥२०॥

अर्जुन उवाच

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥२१॥

श्रीभगवानुवाच

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव । न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥२२॥ उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते । गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति

नेङ्गते ॥२३॥ समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः। तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥२४॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥२५॥ मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते । स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते॥२६॥ ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च । शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥२७॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥२॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा । अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥३॥ ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः । तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥४॥ निर्मानमोहा

जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः । द्वन्द्वै-
र्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्ति मूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥
न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः । यद्गत्वा न
निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥६॥ ममैवांशो जीवलोके जीव-
भूतः सनातन। मनः षष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति
॥७॥ शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः । गृहीत्वै-
तानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥८॥ श्रोत्रं चक्षुः
स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय मनश्चायं विषया-
नुपसेवते ॥९॥ उत्क्रामन्तं स्थितं वाऽपि भुञ्जानं वा गुणा-
न्वितम् । विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥
यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् । यतन्तोऽप्य-
कृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥११॥ यदादित्यगतं तेजो
जगद्भासयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि
मामकम् ॥१२॥ गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥
अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमा-
युक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥१४॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्नि-
विष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षर-
श्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्यते
॥१६॥ उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्यूदाहृतः । यो लोक-
त्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥१७॥ यस्मात्क्षरमतीतोऽ-

हमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥१८॥ यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् । स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥१९॥ इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ । एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥२०॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥१॥ अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥२॥ तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता । भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥३॥ दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च । अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥४॥ दैवीसंपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता । मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥५॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च । दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥६॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः । न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते

।७। असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ।८। एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः । प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ।९। काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ।१०। चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ।११। आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ।१२। इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ।१३। असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि । ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ।१४। आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया । यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ।१५। अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः । प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ।१६। आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः । यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ।१७। अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः । मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ।१८। तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् । क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ।१९। आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि । मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ।२०। त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं

त्यजेत् ।२१। एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः । आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ।२२। यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः । न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ।२३। तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ । ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ।२४।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ।।१६।।

अथ सप्तदशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ।१।

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा । सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ।२। सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत । श्रद्धामयोऽयं पुरुषो योयच्छ्रद्धः स एव सः ।३। यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः । प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ।४। अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः । दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामराग-

बलान्विताः ।५। कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः । मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विध्यासुरनिश्चयान् ।६। आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः । यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं श्रृणु ।७। आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः । रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ।८। कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ।९। यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत्। उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम्।१०। अफलाकाङक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो न इज्यते। यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ।११। अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् । इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ।१२। विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ।१३। देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।१४। अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङमयं तप उच्यते ।१५। मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ।१६। श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः । अफलाकाङक्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ।१७। सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् । क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ।१८। मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः । परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ।१९। दातव्यमिति

यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं
सात्त्विकं स्मृतम् ।२०। यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा
पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ।२१।
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असत्कृतमवज्ञातं
तत्तामसमुदाहृतम् ।२२। ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मण-
स्त्रिविधः स्मृतः । ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः
पुरा ।२३। तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः । प्रवर्तन्ते
विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ।२४। तदित्यनभिसंधाय
फलं यज्ञतपः क्रियाः । दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्ष-
काङ्क्षिभिः । २५ । सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ।२६। यज्ञे
तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते । कर्म चैव तदर्थीयं
सदित्येवाभिधीयते ।२७। अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च
यत् । असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ।२८।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।।१७।।

अथ अथाष्टादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन । १ ।

श्रीभगवानुवाच

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः । सर्वकर्मफल-त्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ।२। त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः । यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे । ३ । निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम । त्यागो हि पुरुष-व्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः । यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् । यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् । ५ । एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गत्यक्त्वा फलानि च । कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् । ६ । नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते । मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः । ७ । दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् । स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ।८। कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन । सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ।९। न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते । त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ।१०। न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः । यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागी-त्यभिधीयते।११। अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् । भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ।१२। पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे । सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ।१३। अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् । विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ।१४। शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः । न्याय्यं वा विपरीतं

वा पञ्चैते तस्य हेतवः । १५ । तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः। पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ।१६। यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते । हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ।१७। ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना । करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ।१८। ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः । प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि।१९। सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ।२०। पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् । वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसं । २१। यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकं । अनत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ।२२। नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतं । अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ।२३। यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् । २४। अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषं । मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते। २५। मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः। सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ।२६। रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ।२७। अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ।२८। बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु । प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय । २९। प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च

कार्याकार्ये भयाभये । बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिःसा पार्थ सात्त्विकी ।३०। यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च । अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी।३१।अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता । सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ।३२। धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः । योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ।३३। यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन। प्रसङ्गेन फलाकाङक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी।३४।यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च। न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा तामसी मता।३५।सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ । अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति।३३।यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् । तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ।३७। विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् । परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् । ३८ । यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः । निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ।३९। न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः । सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ।४०। ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप । कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ।४१। शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम्।४२। शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनं । दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ।४३। कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजं । परिचर्या-

त्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ।४४। स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः । स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ।४५। यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततं । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ।४६। श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् । ४७ । सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् । सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ।४८। असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः । नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति । ४९ । सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे । समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ।५०। बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च । शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेशो व्युदस्य च ।५१। विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः। ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ।५२। अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहं । विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते।५३।ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा व शोचति न काङ्क्षति ।समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्ति लभते पराम् ।५४। भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः । ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंरम् ।५५। सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः । मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ।५६। चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः । बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ।५७। मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ।५८। यदहंकार-
माश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे । मिथ्यैव व्यवसायस्ते
प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ।५९। स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः
स्वेन कर्मणा । कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत्
।६०। ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । भ्रामयन्सर्व-
भूतानि यन्त्रारूढानि मायया ।६१। तमेव शरणं गच्छ सर्व-
भावेन भारत । तत्प्रसादात्परां शान्ति स्थानं प्राप्स्यसि
शाश्वतम् ।६२। इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ।६३। सर्वगुह्यतमं
भूयः श्रृणु मे परमं वचः । इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो
वक्ष्यामि ते हितम् ।६४। मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां
नमस्कुरु । मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ।६५।
सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज । अहं त्वा सर्व-
पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।६६। इदं ते नातपस्काय
नाभक्ताय कदाचन । न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्य-
सूयति ।६७। य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति।
भक्ति मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ।६८। न च
तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः । भविता न च मे तस्मा-
दन्यः प्रियतरो भुवि ।६९। अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवाद-
मावयोः । ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ।७०।
श्रद्धावाननसूयश्च श्रृणुयादपि यो नरः । सोऽपि मुक्तः
शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ।७१। कच्चिदेतद्श्रुतं

पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा । कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ।७२।

अर्जुन उवाच

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ।७३।

संजय उवाच

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः। संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ।७४। व्यासप्रसादात्श्रुतवानेतं गुह्यमहं परम् । योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ।। राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् । केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ।७६। तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः । विस्मयो मे महान्राजन्हृष्यामी च पुनः पुनः ।। यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ।७८।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो
नामाष्टादशोऽध्यायः ।। १८ ।।

आरती

जय भगवद्गीते, जय भगवद्गीते ।
हरि-हिय-कमल-विहारिणि सुन्दर सुपुनीते ।।

कर्म-सुमर्म-प्रकाशिनि कामासक्तिहरा ।
तत्त्वज्ञान-विकाशिनि विद्या ब्रह्म परा ।। जय०

निश्चल-भक्ति-विधायिनि निर्मल मलहारी ।
शरण-रहस्य--प्रदायिनि सब बिधि सुखकारी ।। जय०

राग-द्वेष-विदारिणि कारिणि मोद सदा ।
भव-भय-हारिणि तारिणि परमानन्दप्रदा ।। जय०

आसुरभाव-विनाशिनि नाशिनि तम-रजनी ।
दैवी सद्गुणदायिनि हरि-रसिका सजनी ।। जय०

समता,त्याग सिखावनि, हरि-मुखकी बानी ।
सकल शास्त्रकी स्वामिनि, श्रुतियोंकी रानी ।। जय०

दया-सुधा बरसावनि मातु ! कृपा कीजै ।
हरिपद-प्रेम दान कर अपनो कर लीजै ।। जय०

श्रीपरमात्मने नमः

अथ श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रम्

यस्य स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबन्धनात्। विमुच्यते नमस्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ नमः समस्तभूतानामादिभूताय भूभृते। अनेकरूपरूपाय विष्णवे प्रभविष्णवे ॥

वैशम्पायन उवाच

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।
युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥

युधिष्ठिर उवाच

किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् । स्तुवन्तः कं कमर्चन्तः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः । किं जपन्मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ।३।

भीष्म उवाच

जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् । स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ।४। तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ।

ध्यामन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च ।५। अनादिनिधनं बिष्णुं सर्वलोकमहेश्वरम् । लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ।६। ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धनम् । लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवम् ।७। एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः । यद्भक्त्या पुण्डरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ।८। परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः । परमं यो महद्ब्रह्म परमं यः परायणम् ।९। पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गलानां च मङ्गलम् । दैवतं देवतानां च भूतानां योऽव्ययः पिता ।१०। यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे । यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युगक्षये ।११। तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते । विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहम् ।१२। यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः । ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ।१३। ॐ विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः । भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभावनः ।१४। पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गीतः । अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ।१५। योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः । नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ।१६। सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः । सम्भवो भावनो भर्ता

प्रभवः प्रभुरीश्वरः ।१७। स्वयम्भूः शम्भुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः । अनादिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ।१८। अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ।११। अग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः । प्रभूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मङ्गलं परम् ।२०। ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः। हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ।२१। ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः । अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ।२२। सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजा-भवः । अहः संवत्सरो व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ।२३। अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः । वृषाकपिरमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ।२४।वसुर्वसुमनाःसत्यः समात्मा सम्मितः समः । अमोघः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः । २५ । रुद्रो वहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः । अमृतः शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः ।२६। सर्वगः सर्वविद्भानुर्विष्व-क्सेनो जनार्दनः । वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवित्कविः ।२७। लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः । चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ।२८। भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ।अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः

पुनर्वसुः ।२९। उपेन्द्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ।
अतीन्द्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः।३०।वैद्यो वैद्यः
सदायोगी वीरहा माधवो मधुः । अतीन्द्रियो महामायो महो-
त्साहो महाबलः।३१।महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ।
अनिर्देश्यवपुः श्रीमानमेयात्मा महाद्रिधृक्।३२।महेष्वासो मही-
भर्ता श्रीनिवासः सतां गतिः ।। अनिरुद्धः सुरानन्दो गोविन्दो
गोविदां पतिः ।३३। मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ।
हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ।३४। अमृत्युःसर्वदृक्
सिंहःसन्धाता सन्धिमान्स्थिरः। अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रु-
तात्मा सुरारिहा ।३५।गुरुर्गुरुतमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ।
निमिषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः।३६।अग्रणीर्ग्रामणीः
श्रीमान्न्यायो नेता समीरणः। सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः
सहस्रपात् ।३७। आवर्तनो निवृत्तात्मा संवृतः सम्प्रमर्दनः ।
अहः संवर्तको वन्हिरनिलो धरणीधरः ॥३८॥ सुप्रसादः
प्रसन्नात्मा विश्वधृग्विश्वभुग्विभुः। सत्कर्तासत्कृतः साधुर्जन्हु-
र्नारायणो नरः ।३९। असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्ट-
कृच्छुचिः । सिद्धार्थःसिद्धिसंकल्पःसिद्धिदःसिद्धिसाधनः ।४०।
वृषाही वृषभो विष्णुर्वृषपर्वा वृषोदरः । वर्धनो वर्धमानश्च
विविक्तः श्रुतिसागरः ।४१। सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेन्द्रो

वसुदो वसुः । नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ।४२। ओजस्तेजोद्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः । ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रश्चन्द्रांशुर्भास्करद्युतिः ॥ अमृतांशूद्भवो भानुः शशबिन्दुः सुरेश्वरः।औषधं जगतः सेतुः सत्यधर्मपराक्रमः।४४। भूतभव्यभवन्नाथःपवनः पावनोऽनलः । कामहा कामकृत्कान्तःकामः कामप्रदप्रभुः ।४५। युगादिकृद्युगावर्तो नैकमायो महाशन । अदृश्योऽव्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनन्तजित् ।४६। इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखंडी नहुषो वृषः । क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ता विश्वबाहुर्महीधरः ।४७। अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राणदो वासवानुजः । अपां निधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ।४८। स्कन्दः स्कन्दधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः । वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुरन्दरः ।४९। अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः । अनुकूलः शतावर्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः ।५०। पद्मनाभोऽरविन्दाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् । महर्द्धिर्ऋद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ।५१। अतुलः शरभो भीमः समयज्ञो हविर्हरिः । सर्वलक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान्समितिञ्जयः ।५२। विक्षरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामोदरः सहः । महीधरो महाभागो वेगवानमिताशनः ।५३। उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः । करणं कारणं कर्ता

विकर्ता गहनो गुहः ।५४। व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः । परर्द्धिः परमः स्पष्टस्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ।५५। रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयोऽनयः । वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ।५६। वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः । हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्याप्तो वायुरधोक्षजः ।५७। ऋतुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः । उग्रः संवत्सरो दक्षो विश्रामो विश्वदक्षिणः ।५८। विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं बीजमव्ययम् । अर्थोऽनर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः ।५९। अनिर्विण्णःस्थविष्ठोऽभूर्धर्मयूपो महामखः । नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ।६०। यज्ञ ईज्यो महेज्यश्च क्रतुः सत्रं सतां गतिः । सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ।६१। सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत् । मनोहरो जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः ।६२। स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् । वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ।६३। धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मी सदसत्क्षरमक्षरम् । अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता कृतलक्षणः ।६४। गभस्तिनेमिः सत्त्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः । आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः ।६५। उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः । शरीरभूतभृद्भोक्ता

कपीन्द्रो भूरिदक्षिणः ।६६। सोमपोऽमृतपः सोमः पुरुजित्पुरुसत्तमः । विनयो जयः सत्यसन्धो दाशार्हः सात्वतां पतिः। जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दोऽमितविक्रमः । अम्भोनिधिरनन्तात्मा महोदधिशयोऽन्तकः ।६८। अजो महार्हः स्वाभाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः । आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः ।६९। महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः।त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत्।७०। महावराहो गोविन्दः सुषेणः कनकाङ्गदी । गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तश्चक्रगदाधरः ।७१। वेधाः स्वाङ्गोऽजितः कृष्णो दृढः सङ्कर्षणोऽच्युतः । वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो महामनाः ।७२। भगवान् भगहानन्दी वनमाली हलायुधः । आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिसत्तमः ।७३। सुधन्वा खण्डपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः । दिविस्पृक्सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिरयोनिजः ।७४। त्रिसामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक् । संन्यासकृच्छमः शान्तो निष्ठा शान्तिःपरायणः ।७५। शुभाङ्गः शान्तिदः स्रष्टा कुमुदः कुवलेशयः । गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ।७६। अनिवर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृच्छिवः । श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतां वरः ।७७। श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः

श्रीनिधिः श्रीविभावनः । श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमाँल्लोकत्रयाश्रयः ।७८। स्वक्षः स्वङ्गः शतानन्दो नन्दिर्ज्योतिर्गणेश्वरः । विजितात्मा विधेयात्मा सत्कीर्तिच्छिन्नसंशयः ।७९। उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतस्थिरः । भूशयो भूषणो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः । अर्चिष्मानर्चितः कुम्भो विशुद्धात्मा विशोधनः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथः प्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ।८१। कालनेमिनिहा वीरः शौरिः शूरजनेश्वरः । त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहा हरिः ।८२। कामदेवः कामपालः कामी कान्तः कृतागमः । अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनन्तो धनञ्जयः ।८३। ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्धनः । ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ।८४। महाक्रमो महाकर्मा महातेजा महोरगः । महाक्रतुर्महायज्वा महायज्ञो महाहविः ।८५। स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्रं स्तुतिः स्तोता रणप्रियः । पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः ।८६। मनोजवस्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः । वसुप्रदो वासुदेवो वसुर्वसुमना हविः ।८७। सद्गतिः सत्कृतिः सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः । शूरसेनो यदुश्रेष्ठः सन्निवासः सुयामुनः ।८८। भूतावासो वासुदेवः सर्वासुनिलयोऽनलः । दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरोऽथापराजितः ।८९।

विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् । अनेकमूर्तिरव्यक्तः शतमूर्तिः शताननः ।९०। एको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् । लोकबन्धुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ।९१। सुवर्णवर्णो हेमाङ्गो वराङ्गश्चन्दनाङ्गदी । वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः ।९२। अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृक् । सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ।९३। तेजोवृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्रभृतां वरः । प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो गदाग्रजः ।९४। चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः । चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ।९५। समावर्तोऽनिवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः । दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ।९६। शुभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतन्तुस्तन्तुवर्धनः । इन्द्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः । ९७ । उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः । अर्को वाजसनः शृङ्गी जयन्तः सर्वविज्जयी । ९८ । सुवर्णविन्दुरक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः । महाहृदो महागर्तो महाभूतो महानिधिः ।९९। कुमुदः कुन्दरः कुन्दः पर्जन्यः पावनोऽनिलः । अमृतांशोऽमृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ।१००। सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजिच्छत्रुतापनः । न्यग्रोधोदुम्बरोऽश्वत्थश्चाणूरान्ध्रनिषूदनः ।१०१। सहस्रार्चिः

सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः । अमूर्तिरनघोऽचिन्त्यो भयकृद्भयनाशनः ।१०२। अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो गुणभृन्निर्गुणो महान् । अधृतः स्वधृतः स्वास्यः प्राग्वंशो वंशवर्द्धनः ।१०३। भारभृत्कथितो योगी योगीशः सर्वकामदः । आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाहनः ।१०४। धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः । अपराजितः सर्वसहो नियन्ता नियमो यमः ।१०५। सत्त्ववान्सात्त्विकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः । अभिप्रायः प्रियार्होऽर्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्धनः । .०६। विहायसगतिर्ज्योतिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः । रविर्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः ।१०७। अनन्तो हुतभुग्भोक्ता सुखदो नैकजोऽग्रजः । अनिर्विण्णः सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतः ।१०८। सनात्सनातनतमः कपिलः कपिरव्ययः । स्वस्तिदः स्वस्तिकृत्स्वस्ति स्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षिणः ।१०९। अरौद्रः कुण्डली चक्री विक्रम्यूर्जितशासनः । शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ।११०। अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणां वरः । विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।१११। उत्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः । वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः ।११२। अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर्जितमन्युर्भयापहः । चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः

।११३। अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो रुचिराङ्गदः । जननो जनजन्मादिर्भीमो भीमपराक्रमः ।११४। आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः । ऊर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ।११५। प्रमाणं प्राणनीलयः प्राणभृत्प्राणजीवनः । तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः । ११६ । बूर्भुवः स्वस्तरुस्तारः सविता प्रपितामहः । यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः । ११७ । यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञो यज्ञभुग्यज्ञसाधनः । यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च । ११८ । आत्मयोनिः स्वयंजातो वैखानः सामगायनः । देवकीनन्दनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ।११९। शङ्खभृन्नन्दकी चक्री शाङ्र्गधन्वा गदाधरः । रथाङ्गपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ।१२०।

॥ सर्वप्रहरणायुध ॐ नम इति ॥

इतीदं कीर्तनीयस्य केशवस्य महात्मनः । नाम्नां सहस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्तितम् ।१२१। य इदं श्रृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् । नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चित्सोऽमुत्रेह च मानवः ।१२२। वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् । वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।१२३। धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् । कामानवाप्नुयात्कामी

प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजाम् । १२४ । भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः । सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् ।१२५। यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च । अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।१२६। न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विन्दति । भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः ।१२७। रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् । भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः ।१२८। दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम् । स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ।१२९। वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः । सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ।१३०। न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ।१३१। इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः यूज्येतात्मसुखक्षान्तिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः ।१३२। न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ।१३३। द्यौः सचन्द्रार्कनक्षत्रा खं दिशो भूर्महोदधिः । वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः ।१३४। ससुरासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् । जगद्वशे वर्ततेदं कृष्णस्य सचराचरम् ।१३५। इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः । वासुदेवात्म-

अनुक्रम
क्रमांक ... दि: ...

कान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ एव च । १३६ । सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिकल्पते । आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ।१३७। ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः । जङ्गमाजङ्गमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम् ।१३८। योगी ज्ञानं तथा सांख्यं विद्या शिल्पादि कर्म च । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनार्दनात् ।१३९। एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः । त्रींल्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्यय ।१४०। इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम्। पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ।१४१। विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् । भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवम् ।१४२।

ॐ तत्सदिति श्रीमहाभारते शतसाहस्त्र्यां संहितायां
वैयासिक्यामानुशासनिके पर्वणि भीष्मयुधिष्ठिर-
संवादे श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रम् ॥

हरिः ॐ तत्सत् हरिः ॐ तत्सत् हरिः ॐ तत्सत्

REFBK-0009421
REFBK-0009421
स्थळप्रत.
क्रमांक .... नों: दि:

सटीप श्रीज्ञानेश्वरी' व श्रीज्ञानेश्वरी समुद्र

हे ग्रंथ लवकरच प्रसिद्ध होणार आहेत.

सटीप श्रीज्ञानेश्वरीमध्यें प्रत्येक कठीण शब्दार्थाच्या विस्तृत टीपा दिल्या आहेत.

श्रीज्ञानेश्वरी समुद्र हा ग्रंथ फार मोठा म्हणजे समुद्रा-सारख्याच अफाट, अनंत व अगाध आहे. यांत अमुक नाहीं. तमुक पाहिजे असें दाखवितां येणार नाहीं. ज्ञानेश्वरींत असलेले सर्व दृष्टांत, सिद्धांत, रूपकें किंबहुना सर्व विषय अनेक ठिकाणीं आलेले आहेत. त्यांचा उपयोग श्री ज्ञा. म. यांनीं अनेक प्रकारांनीं कसा केला आहे याचा सांगोपांग सविस्तर खुलासेवार विचार विस्तृतपणानें त्यांच्याच शब्दानें, प्रमाणानें केला आहे. असा हा अगाध ग्रंथ आतांपर्यंत कोणीही लिहिलेला नाहीं. तो ग्रंथ 'श्रीज्ञानेश्वर महाराज' यांच्याच कृपेनें लवकरच प्रसिद्ध करणार आहोंत. हा ग्रंथ म्हणजेच सर्वांस ब्रह्मरसाची मेजवानीच आहे. मुमुक्षु अभ्यासु साधकास हा ग्रंथ म्हणजे मिष्टान्न भोजनच होय.

आम्ही प्रकाशित केलेले सर्व ग्रंथ सर्वांस घेतां यावे म्हणून यांची किंमत अति स्वल्प ठेवणार आहों.

श्री भगवन्नाम महात्म्य

मनुष्य जन्माचें खरें सार्थक परमात्मप्राप्तीतच आहे. तुका- म्हणे जन्मा आलियाचें सार्थक । विठ्ठलचि एक देखिलिया ॥ती परमात्मप्राप्ती–इतरसाधनानें होत नाहीं– साधनें घाल्लिनि काळाचिये मुखीं । गर्भवास शेखीं न चुकती ॥ योगयागविधी येणें नव्हे सिद्धि । वायांची उपाधी दंभधर्म ॥ शंभर यज्ञ करून नहुषराजाला सर्पाचा जन्म घ्यावा लागला. लाखो गाईचें दान करून नृगराजाला सरडयाचा जन्म घ्यावा लागला पण भग- वन्नामानें कोणीही वायां गेलें नाहीं. नामघेतां वायां गेला । ऐसा कोणें आइकिला ॥ नामें तरला नाहीं कोण । ऐसा द्यावा निवडून ॥ अत्यंत महापापी, ब्रह्महत्यारी वाल्मीकी- सारखे, अजामेळ वेश्या गणिके सारखे, राक्षस, दैत्य फार काय दगडसुद्धां भगवन्नामानें तरले असा सिद्धांत वेदशास्त्रें, साधु- संत महात्म्यांचा अनुभव सिद्ध आहे. भगवन्नाम सर्वतोपरी कसें श्रेष्ठ आहे हें अनेक साधुसंतांच्या प्रमाणानें सिद्ध केलेलें आहे. भगवन्नाममहात्म्यावर असें दुसरें पुस्तकच नाहीं असे अनेक अभिप्राय साधुसंतांनीं दिलेले आहेत. सर्वांस घेतां यावें म्हणून याची किंमत अतिस्वल्प ठेविली आहे, तरी तें सर्वांनीं घ्यावें.

ब. रा. कर्वा.

नवीन वारकरीभुवन ४९.

– नासिकसिटी –